LIETUVOS LAISVOSIOS RINKOS INSTITUTAS

Elena Leontjeva

TARPUVALDIS

Straipsnių rinkinys

Vilnius
pradai
1995

UDK 339.13

Le 255

ISBN 9986-405-66-1

©Elena Leontjeva

TURINYS

PRATARMĖ 4

REGULIUOJAMOS RINKOS MITOLOGIJA 5

AR PAGRĮSTAI PUOLAMA VYRIAUSYBĖ? 11

KAS UŽ BANKO – MONSTRO SIENŲ? 14

MIRTIES PRANAŠAS VIRŠ KOMERCINIŲ BANKŲ 16

AGRASTŲ IR BANKŲ ŠALIS 18

FUTUROLOGINIAI DIALOGAI SUPERTALONŲ TEMA 21

MALONŪS SKAITINIAI VERSLININKAMS 25

SKIEPAI - BANKININKAMS AR SISTEMAI? 27

MARKSISTINĖ MĮSLĖ 30

KADA SUGRĮŽTA BUMERANGAI 31

BE PINIGŲ 34

BIRŽELIO 31-OJI VERTYBINIŲ POPIERIŲ RINKOJE 40

PSEUDOALTERNATYVA 45

MĖGINTUVĖLYJE 50

KOMPENSONIJA 55

NERADIKALI, BET BŪTINA PINIGŲ IR BANKŲ REFORMA 59

INDĖLININKŲ BAUGINTOJAI 69

TEISINGUMAS PASISLĖPĘS BARIKADOSE 72

ENTUZIAZMO IR PAŠĖLUSIO DARBO METAI 79

PRATARMĖ

Surinkusi straipsnius į šį rinkinį ir norėdama vienu žodžiu apibrėžti juose aprašytuosius metus supratau, kad taikliausias pavadinimas yra būtent jis, „Tarpuvaldis“. Laikas, kai sena valdžia pasitraukė, o naujosios dar nėra...

Tarpuvaldis. Ne todėl, kad nebūtų valdžios ir valdančiųjų, bet todėl, kad vis dar nėra naujojo gyvenimo tvarkos. Kai senasis griuvo, buvo tiek išmanančių, kaip paspartinti griūtį, kai jisai puvo, buvo pakankamai norinčių pelnytis sumaištyje ir ilgėliau pasamprotauti, bet kai reikėjo padėti naujuosius pamatus... Deja, kaip dažnai kuriama ekonominė tvarka užuot trokštama laisve būdavo remiama prievarta, o užuot prigimtiniais gamtos dėsniais - iliuzine lygybe ir dirbtiniu tikslingumu.

Sunkiai išgyvendavau, kai neraštingų ekletiškų įstatymų vaisius arba teisinės tuštumos padarinius pompastiškai pateikdavo kaip rinkos netobulumų įrodymus ir kviesdavo labiau reglamentuoti, varžyti, skirstyti. Nelengva buvo įrodinėti, kad pagrindiniai ekonominio gyvenimo principai turi būti užfiksuoti dėsnius atitinkančiuose įstatymuose ir kad tokių įstatymų privalu laikytis. Kad tiek, kiek kitokiais įstatymais ir nurodymais pakreipsi normalų rinkos veikimą kažkieno sumanyta kryptimi, tiek nutolsi nuo rinkos efekto. Iškreipti rinkos santykiai duos priešingus rezultatus negu buvo tikėtasi. Kai giliniesi į dėsnius - gali iš anksto įžvelgti šią įvyksiančią kaitą.

Deja, tas daug kainuojantis žinojimas neatneša nei palaimos, nei ramybės. Jis verčia daryti tai, ko pašaliečių akimis tau daryti visai nepridera, būti ten, kur tu greičiausiai niekad nenorėtum neatsidurti, dirbti taip, kaip pats neįtarei tu pajėgsiąs. Betgi kažkokia stebuklinga jėga vėl ir vėl semiesi stiprybės, vis daugėja ir bendraminčių, ir talkininkų. Būtent žmonės, jų mintys ir jų dvasia - didžiausia vertybė, kurios visuomet ieškojau dirbdama ir keliaudama. Ir laimei, turėdavau džiaugsmo surasti.

Kiekvienas į šį rinkinį įėjęs straipsnis - tarsi to meto ieškojimų ir dvasios atspindys. Laikas parodė, kur klydo tavo oponentai, kur tu pats klydai ar per daug tikėjaisi. Už kiekvieno slypi unikalūs įvykiai, žmonės, apmąstymai, kartais - sėkmė, kartais - nusivylimas. Visus juos būtų galima pratęsti, kai kuriuos, deja, ir pakartoti nuo pradžios. Dar vis tarpuvaldis.

REGULIUOJAMOS RINKOS MITOLOGIJA

Laisvosios rinkos evoliucija

Ar jūs, skaitytojau, prisimenate, kaip prieš keletą metų būdavo ruošiamasi rinkimams? Kaip parduotuves užplūsdavo gausybė prekių, o rinkiminių punktų bufetuose pasirodydavo ananasų sulčių? Daugelis į šias priešrinkimines dovanas žiūrėdavo skeptiškai, tačiau nesidrovėdavo jomis pasinaudoti. Nors tas laikmetis praėjo, neskubėkite teigti, kad priešrinkiminių dovanų daugiau nebegausite - Lietuvai peršama reguliuojamos rinkos ekonomika teikia galimybę gauti net saldesnių dovanų. Jų atsiradimo šaltinį nelengva pastebėti, jos pasirodo lyg savaime: auga jūsų pajamos, pagaliau įsidarbina niekam tikęs kaimynas, verslas klesti, o žemos kainos vilioja. Džiaugiatės gyvenimu ir didžiuojatės valdžia. Esate pasiruošę rinkimams. Dar nežinote, kad netrukus teks mokėti už priešrinkimines dovanas. Staiga atsirandančios infliacijos, įšaldyto atlyginimo, augančio nedarbo dėka. Dar nenutuokiate, kad priešrinkiminis augimo-nuosmukio ciklas buvo meistriškai paleistas politiniais valdžios sumetimais.

Tačiau mes patys suteikiame valstybei teisę kištis į ekonomiką, vargu ar įtardami, kad ši teisė panaudojama daugeliui subjektyvių interesų įgyvendinti. Mums artimesnis paklusnios, o ne spontaniškos ekonomikos vaizdas, ir tai atitinka žmogaus prigimtį. Žmogus jaučiasi visagalis, tiek dresiruodamas žvėris, tiek reguliuodamas ekonomiką. Ne kiekvienas žmogus, tačiau esantys valdžioje turi tokį natūralų polinkį. Mes sunkiai įsivaizduojame, kad **spontaniška, arba savaiminė, tvarka leidžia visuomenei pasiekti daugiau nei užsibrėžto tikslo siekimas.** Norint dar pagerinti šią tvarką, visų pirma būtina turėti patikimas ekonominių charakteristikų prognozes ir suvokti ekonomikos dėsningumus. Stokodami net esamų duomenų, šiandien mes nedrįstume svajoti apie prognozes. O dėsningumus pabandykime suvokti.

Štai paprastas pavyzdys: pas mus teigiama, kad palūkanų normos ribas būtina nustatyti, neleidžiant savivaliauti bankams. Bet juk palūkanos - tai ne tik ta kaina, kurią bankas jums moka už indėlio laikymą ar ta, kurią jūs sumokate už paskolą. Tai - idealus ekonomikos stabilizatorius. Didelės palūkanos įspėja verslininkus, kad ilgalaikės investicijos nepageidaujamos (dėl skirtingų priežasčių: ilgo paskolų bumo, politinio nestabilumo, žmonių polinkio vartoti šiandien, o ne rytoj). Tad apribojęę palūkanas duodame investitoriams patrauklų, bet klaidinantį signalą. Kreditų paklausa išaugs, bet sumažės norinčių pigiai skolinti savo pinigus. Pažeidus rinkos pusiausvyrą, „aukštesniam teisėjui“ reikės nuspręsti, kas labiau vertas paskolos.

Taip vulgariai „šviesoforo“ beveik niekas neperjungia. Tikiuosi, bent to išvengsime Lietuvoje. Paprastai valstybė stengiasi nieko nenuskriausti ir todėl, gausiai tiekdama pinigų kreditą, nedirektyviškai sumažina palūkanų normą. Tokiu būdu nėra pažeidžiama skolinamųjų kapitalų rinkos pusiausvyra, tačiau netrukus...

JAV vystymasis liudija, jog visas **žymiausias depresijas lėmė valstybės veiksmai, turintys geriausius ketinimus.** 1837 metų depresija buvo sukelta valstijų bankų nesaikingos popierinių pinigų emisijos. 1873 metų depresiją sąlygojo valstybės pastangos padengti Pilietinio karo išlaidas. O prie Didžiosios, 1930-ųjų metų, depresijos daug prisidėjo 1913 metais įsteigtas valstybės bankas - Federalinė rezervų sistema (FED). Centrinis bankas siekė, kad pramonei bei žemės ūkiui reikalingi resursai atsirastų beveik automatiškai ir kad palūkanos būtų žemos, stimuliuojančios verslą. Tokiu būdu apgavikiškai „stimuliuojami“ verslininkai buvo vedami į pražūtį. Politikai turėtų žinoti, kad užkulisiuose būta ne tik ekonominio naivumo: orientacija į „pigius pinigus“ diktuota ir užsienio politikos reikmių (Anglijos interesai, protekcionistinių tarifų pasekmės). Tad centrinio banko nepriklausomybė nuo vyriausybės, deklaruojama ir Lietuvoje, daugeliu rimtų atvejų pasirodo esanti tariama. „Pigių pinigų“ politikos imtasi 1921 metais ir per aštuonerius metus pinigų masė išaugo 62 proc. 1928-1929 metais, kai neišmušamas iš vėžių barometras - birža - pradėjo pranašauti nelaimę ir fatališkai artėjo „Juodasis antradienis“ (1929 m. spalio 24 d.), buvo pradėta vykdyti restrikcinė (pinigų masės suspaudimo) politika. Tačiau per vėlai. Priešingai valstybinio reguliavimo šalininkų mitologijai, **Didžioji depresija buvo sukelta ne rinkos kapitalizmo, bet beatodairiškai, drąsiai pradėto valstybės kišimosi į ekonomikos kraujo sistemą - finansus.** Be to, depresija buvo pratęsta bandant susidoroti su jos pasekmėmis.

Tačiau šiandien išsivysčiusios Vakarų šalys siekia dereguliuoti, denacionalizuoti ekonomiką. Puikų išsilaisvinančios rinkos funkcionavimo pavyzdį rodo ir keturios Azijos šalys: Honkongas, Singapūras, Taivanas, Pietų Korėja. Jų užimama ekonomikos konkurencingumo vieta greta besivystančių šalių tiesiogiai priklauso nuo ekonomikos liberalizavimo laipsnio.

Nuoseklus valstybės nesikišimo nuostatos laikymasis (visų pirma finansinio kapitalo rinkoje), bankų steigimo ir kapitalo judėjimo laisvė leido Honkongui tapti Azijos finansiniu centru, turėti patrauklią ir stabilią valiutos sistemą. Įdomu, kad susidūrus su būtinybe persiorientuoti nuo darbui imlios gamybos, stambios eksportuojančios firmos pačios ėmė piršti mintį sudaryti bendrą fondą, stimuliuojantį mokslo vystymosi bei kapitalo problemų sprendimą. Tačiau buvo stojiškai atsisakyta šią idėją įgyvendinti ir struktūrinis lūžis įvyko be dirbtinio tikslingumo.

Į tokias pamokas reikėtų atsižvelgti ir mums, be didelių aptarimų, tarp kitko, priimantiems tokius įstatymus kaip laikino valiutinio fondo sudarymas*. Ar įvertinome, kokį destabilizuojantį smūgį suduodame ekonomikai? Jeigu šalies viduje už analogiškas įplaukų rekvizicijas neišvengiamai atsilygintų savasis vartotojas, valstybei tampant infliacijos įkvėpėja, - tai kas padengs šiuos žaidimus su eksportu? Nepraeis nė metai kai turėsime priimti nutarimą „Dėl eksporto veiklos skatinimo“, dotuoti eksporto gamybą, pirkti valiutą Rusijos aukcionuose.

Kaip sunku mums bebūtų, nevalia pamiršti, kad yra įstatymai ir yra dėsniai. Veikiantys įstatymai nėra *parašomi* ar *įgyvendinami*. Jie yra civilizacijos *išrandami* ta pačia savaimine tvarka ir todėl atitinka gyvenimo dėsnius. Tad ar ne beviltiškos yra mūsų pastangos implantuoti į gyvenimą subjektyvaus tikslingumo remiamus svetimkūnius? **„Liberalizmas apriboja tikslingą visuomeninę tvarkos kontrolę iki bendrųjų taisyklių įgyvendinimo - tokių taisyklių, kurios reikalingos savaiminei tvarkai susiformuoti, juk jos detalių mes negalime numatyti“** - rašė Nobelio premijos laureatas F. Hayek. Vadovaujantis Honkongo ir kitų „azijietiškų tigrų“ pavyzdžiu galima teigti, kad ekonomikos reformavimo sėkmė priklauso nuo to, kaip nuosekliai sugebama kurti laisvąją rinką. Kai tik vardan labai gražaus ir gyvybiškai svarbaus tikslo bandoma nusižengti valstybės nesikišimo principams, tuoj pat „sustreikuoja“ savaiminio judėjimo mašina. Ir tik laiku pašalinti svetimkūniai leidžia tai mašinai „susireguliuoti“.

Tačiau valstybė egzistuoja ir vykdo būtinąsias funkcijas. Kas jas apibrėš? Laukdami valstybės paramos, nepamirškime: valstybė neturi daugiau, negu iš mūsų paima. Už bet kokią kompensaciją, gautą iš valstybės biudžeto, sumoka jos piliečiai: mokesčiais, infliaciniais praradimais ir pan. Visi šie procesai pasižymi didžiuliu pajamų perskirstymu ir aš neskubėčiau teigti, kad šis perskirstymas yra eilinio žmogaus naudai. Nuo jo išlošia ne tik silpniausieji. Turintys įtakos „rykliai“ sugeba panaudoti reguliavimo instrumentus savo naudai. Kompensuodami laisvo ūkininkavimo praradimą, jie greitai susiorientuoja žaidimo taisyklėse: įvairios dotacijos, valstybiniai užsakymai, lengvatos, kainų kontrolė tampa paklausi prekė valstybės vyrų rankose. **Taip perskirstymas nusipelno ir pajėgiausiųjų simpatijų, o laisvoji rinka tampa stipriais interesais varoma biurokratine mašina.**

Visa tai įvertinant paaiškėja, kodėl reguliuojama rinka, išpuoselėta mūsų socialistinėje dirvoje, gali virsti išsivysčiusių kraštų karikatūra. Tad ar turi vilties mūsų skaitytojas gyventi laisvoje visuomenėje, kurioje vadovaujamasi ekonomikos dėsniais? Ar turi vilties nesusidurti su priešrinkiminiais saldumynais ir porinkiminiais nuostoliais? (Tai, kad rinkiminių ciklų paveikslas, nupieštas

* Pagal šį įstatymą įmonės privalėjo labai pigiai „parduoti“ valstybei 20 proc. valiutinių įplaukų.

straipsnio pradžioje, yra įmanomas byloja šie duomenys: atlikus tyrimus, 19 iš 27 šalių buvo nustatytas ryškus rinkiminis ciklas, kai realios grynosios pajamos auga 5-10 proc. priešrinkiminiais metais ir panašiu greičiu mažėja po rinkimų).

Į antrą klausimą atsakysiu: artimiausiu metu nesusidurs, kadangi tokį ciklą užsukti reikia didelio meistriškumo naudojant valstybinio reguliavimo instrumentus ir prognozuojant ekonomikos vystymąsi. Deja, daugiau tikimybės, kad mūsų laukia nepatyrusių „ekochirurgų“ praktika. Kol dar neturime visų galimybių vykdyti nacionalinį ekonomikos reguliavimą, yra laiko apsispręsti, ar neverta pradėti nuo XIX a. laisvosios rinkos ir leisti jai evoliucionuoti.

„Respublika“, 1991 m. balandžio 26 d.

Valstybė ir laisvoji rinka

Vakar spausdintos „Reguliuojamos rinkos mitologijos“ pozityvus tęsinys

Šiandien? Rytoj? Gal už pusės metų galėtume tapti savaiminės tvarkos visuomene? Taip, jei turėtume aiškius orientyrus ir siektume sudaryti sąlygas šiai tvarkai susiformuoti. Ypatingas vaidmuo tenka valstybės ekonominei politikai. Pasamprotaukime, kokių veiksmų valstybė turėtų imtis ir kas gali sutrukdyti juos atlikti.

Visų pirma tarkime, kad visuomenėje laisvosios rinkos idėja yra populiari. Laisvoji rinka tikrai verta šio populiarumo: ji leidžia kiekvienam vadovautis savo interesais ir vertybių sistema. Svetimos (visuomeninės) valios primetimas yra minimalus. Mokėti mokesčius, nekenkti žmonėms ir aplinkai (esant civilizuotiems įstatymams) - tai daryti yra naudinga. Laisvoje visuomenėje labiausiai vertinamas žmogus, jis neverčiamas (įstatymų, neūkiškumo, biurokratinės tvarkos) tapti vagimi, atsivertėliu, „nešvariai“ perkančiu ir taip pat „nešvariai“ parduodančiu. Išvargusiam nuo melo ir nedorybės mūsų žmogui tai gyvybiškai svarbu. Tad formuojant postsocialistinę visuomeninę tvarką, priimant įstatymus valstybė turi jausti atsakomybę prieš kiekvieną pilietį.

Žmogus gyvena gamindamas, prekiaudamas ir vartodamas. Valstybė turi sudaryti šiai veiklai palankias sąlygas. Griūvančios imperijos glėbyje išorinės sąlygos nepavydėtinos. Mes sąmoningai kėlėme Nepriklausomybės idėją aukščiau ekonominių interesų. Būtų liūdna, jei darytume priešingai... Tačiau daugelis konkrečių praradimų netelpa politinių vertybių skalėje, nes paprasčiausiai yra už jos ribų. Natūralu, kad vis sunkiau kalbėti apie vidines laisvosios rinkos susidarymo sąlygas. Puikią galimybę turėjome 1988 metais, dar prieš Atgimimo bangą, kai buvo

realiai siūlyta Lietuvoje įkurti laisvą ekonominę zoną. Pereiti prie laisvo ūkininkavimo galėjome ir vėliau. **Tačiau kuo blogesnės bus ekonominės ir socialinės sąlygos, tuo labiau mes linksime į komandavimą, rinkliavą ir prievartą. Sakoma, jog pereiti prie rinkos per diktatūrą irgi įmanoma. Gal tai - mūsų kelias?**

Bet kuriuo atveju derybos su kaimynu būtų naudingos, nes leistų ne tik planuoti, bet ir įgyvendinti ekonominius laisvės siekius. Jei tiltas į Rytus pasvirs, atsiras galimybė nutiesti tiltelį į Vakarus. Be oficialaus pripažinimo ir politinio stabilumo, šiam tilteliui statyti reikia civilizuotų įstatymų, ypatingai patrauklių investicijų sąlygų. Reguliuojama, biurokratizuota rinka vargu ar ką privilios. Jeigu užsienio noras remti TSRS greta ekonominės naudos sumetimų diktuojamas ir baimės susisprogdinti kartu su supervalstybe, tai interesas Lietuvai egzistuos tiek, kiek užsienio interesų egzistuos pačioje Lietuvoje.

Labai svarbus yra ir valstybės rūpinimasis pinigų sistema. Grėsmingai aiškėja, kad perėjimas prie atsiskaitymų valiuta (importuojant iš TSRS) aplenks lito įvedimą. Nors reformos sąlygos taps aiškesnės, tiesmukiškai įvesti litą nepageidautina. Jis turėtų išstumti rublį palaipsniui, cirkuliuodamas lygiaverčiai.

Priešingai egzistuojančiai oficialiai koncepcijai, litas turėtų būti konvertuojamas. Yra vilties, kad būtent šiuo tikslu Lietuvos bankas žada panaudoti aktyviai superkamą valiutą. Oficialiai nekonvertuojamas litas papildytų mūsų skaudžią patirtį, nes neišvengiamai būtų išstumtas iš apyvartos labiau pageidautinų dolerių, markių, rublių. Jeigu valstybė neturi sąlygų suteikti savo piliečiams tvirtos nacionalinės valiutos, reikėtų rimtai apsvarstyti galimybę perduoti šią teisę keliems patikimiems bankams. Privalėdami bet kuriuo momentu konvertuoti savo litą į užsienio valiutą ar į kito banko žymę turintį litą, bankai rūpintųsi aukštu savo pinigų kursu. Tad konkurencijos sąlygomis negarbingi ar nesugebantys turi pasitraukti, tuo tarpu vienintelis emisinis bankas priverčia naudotis jo pinigais, kad ir nepatraukliais, infliaciniais, arba pereiti prie užsienio valiutos naudojimo. Konkurenciniai pinigai sudarytų puikų pamatą, pereinant prie laisvosios rinkos.

Be abejo, skaitytojui opiausios socialinės problemos. Neagituoju valstybės atsikratyti šių problemų naštos - pereinant nuo senos sistemos, pareiga paremti žmones yra šventa. Bet išsikovodami garantijas nebūkime vienašališki. Įstatymiškas minimalaus darbo užmokesčio nustatymas gali būti laikomas pranašiu pasiekimu, bet juk kiekvienas, kuris darbdavio akimis nevertas šio „minimumo“, apskritai liks be darbo. Žmonės, kurie galėjo save išmaitinti, taps biudžeto išlaikytiniais, o visuomenė neteks jų gaminamo produkto. Tačiau ne tik bedarbio pašalpa yra nuskriaustųjų paguoda. Svarbi ir galimybė pradėti verslą ar įdarbinti. Net pigi darbo jėga gali būti pozityvi: pritraukiant užsienio investitorius, gaminant konkurencingą

produkciją. Turint opias žaliavų problemas, ištisas žmonių sluoksnis galėtų išgyventi versdamasis prekyba. Panašiu būdu išsilaikė daugelis lenkų kai valstybė negalėjo garantuoti užimtumo. Tai ne visiems artima, tačiau geriau sotūs ir aktyvūs komersantai nei alkani, praradę viltį bedarbiai. Reikia skatinti prekeivius iš šešėlinės pereiti į civilizuotos prekybos lygį, liberalizuoti sienų ir muitų politiką bent „savųjų“ naudai. Unikali geografinė padėtis leidžia paversti tarpininkavimą, prekybą mūsų dalimi tarptautiniame darbo pasidalijime. Drovimės mes - tuštuma bus užpildyta kitų. Perėjus prie rinkos kainų aktyvi prekyba nedarytų žalos Lietuvai, o žmonės uždirbtų tiek, kiek tikrai vertas jų darbas. Apskritai socialinių problemų našta tuo bus lengvesnė, kuo daugiau bus ekonominių laisvių.

Atrodytų, kad judėjimas laisvosios rinkos link yra įmanomas ir būtų visuomenės remiamas. Deja, jo tikimybė nedidelė, nes galingi interesai diktuoja kitos krypties pasirinkimą. Valdžios sistema užprogramuota atsigaminti didėjančiu mastu, jai sunku būtų likti savaiminės ekonomikos stebėtoja. Tad ar įmanoma susieti valdžios ir visuomenės interesus? Gal padės geležinė lyderių valia? Ar mums užteks patriotizmo ir laisvės troškimo?

„Respublika“, 1991 m. balandžio 21 d.

AR PAGRĮSTAI PUOLAMA VYRIAUSYBĖ?

Vyriausybės veiksmai kritikuojami bemaž visų laikraščių puslapiuose. Skaitytojui smalsu žinoti, ar pagrįstai puolama Vyriausybė? Juk ji turi geriausius ketinimus, stengiasi nieko nenuskriausti, rūpinasi apsaugoti rinką ir pažaboti infliaciją. Ji dirba nepavargdama, kiekvieną naują idėją įkūnydama nutarimu, potvarkiu, įstatymo projektu. Tačiau žmonės jau pradeda suvokti, kad vienas nutarimas prieštarauja kitam, kad įstatymai nėra sistemingi, o potvarkius sunku įgyvendinti. Tokia ekonominė politika baimina. O stabilumo ištroškusi ekonomika dar labiau svyruoja. Tai natūralu. **Kai nėra aiškių ir viešų ekonominės politikos tikslų ir jų įgyvendinimo plano, bet kuris įstatymas ar nutarimas gali nustebinti visuomenę. Kai nėra galimybių deramai parengti įstatymą ar nutarimą, jo padariniai gali nustebinti pačius autorius.**

Skubotumas, menka informacija, pernelyg paprastai prognozuojami ekonominiai įvykiai, asmeniniai veiksniai, subjektyvaus tikslo absoliutinimas... Šiomis ligomis po truputį sergame kiekvienas, bet kuo tai virsta aukščiausiose instancijose? Dauguma pastarųjų įstatymų ir nutarimų skaitytojams buvo pakomentuota.

Siūlau panagrinėti rečiau žurnalistų naudojamą pavyzdį - **laikinojo valiutos fondo ir atskaitymų konvertuojama valiuta įstatymą** (jo ekspertizė buvo atlikta Lietuvos laisvosios rinkos institute). Įstatymas buvo parengtas siekiant papildyti ištuštėjusį valstybės valiutinį fondą. Norint maksimaliai padidinti fondo įplaukas, buvo nutarta be mokesčių „atskaityti“ po 20 proc. valiutinių įplaukų, gautų už valstybinių ir valstybinių-akcinių įmonių pagamintą produkciją. Kad įplaukos būtų gausesnės ir greitesnės, įstatymo galiojimas buvo tradiciškai nustatytas atgaline data. Tačiau tiesus ir skubotas kelias ne visada leidžia pasiekti tikslą...

Visų pirma, įstatymu nustatomas privalomas 20 proc. valiutinių įplaukų atskaitymas („sumokant“ už dolerį 2 rublius) nesiejamas su pelno norma. Ekonominiu požiūriu tai destruktyvu. O jeigu šiandien tokios rekvizicijos yra įmanomos, tai tik dėl itin mažų (pasauliniu mastu) žaliavų bei kuro kainų ir galimybės jų įsigyti už rublius. Valstybės vyrai turėjo susimąstyti, kad praradus šią privilegiją įplaukų atskaitymas taps absurdiškas. Kita vertus, kol ta privilegija naudojamės, dauguma įmonių turi valiutines sąskaitas TSRS užsienio ekonominių ryšių banko Lietuvos skyriuje. Čia vadovaujamasi TSRS valstybinio banko skelbiamais komerciniais valiutų kursais. Tačiau be didelio vargo Lietuvos Vyriausybė nustatė „savuosius“ **svetimų šalių valiutų kursus.** Toks žingsnis sukeltų sunkumų, bet būtų pažangus jeigu būtų stengiamasi priartėti prie tikrojo

rinkos kurso. Tačiau paskelbti kursai skiriasi dešimteriopai ir jais nesivaržant manipuliuojama.

Skaičiuojamasis kursas (1 doleris = 2 rubliai) naudojamas „perkant“ privaloma tvarka ir įvertinant užsienio investicijas, **rinkos kursas** (1 doleris = 20 rublių) naudojamas perskaičiuojant valiutines įplaukas ir išlaidas rubliais pelnui bei mokesčių (rublių-valiutos) proporcijoms nustatyti (čia naudinga padidinti dolerio vertę). Yra dar **skaičiuojamasis komercinis kursas**, kuriuo numatoma pardavinėti valiutą iš valstybės fondo. (Dovanokite, bet ši įstatymo idėja kelia daug keblių klausimų!) Ne valstybinė paslaptis, kad egzistuoja dar ir Lietuvos banko valiutos supirkimo kursas (1 doleris = 32 rubliai), naudojamas perkant valiutą konkurencijos (nors tik su juodąja rinka) sąlygomis. Rinka atskleidžia demagogiją, tad vadovaujantis šiais duomenimis, tie „atskaityti“ 20 proc. įplaukų pagal skaičiuojamąjį kursą (1:2) yra tas pats, kaip kad pagal laikiną rinkos kursą (1:20) nuperkama 2 proc. valiutinių įplaukų, o likę 18 proc. įplaukų - paimama neatlygintinai. O pagal Lietuvos banko valiutos supirkimo kursą (1:32) - tai prilygsta tik 1,25 proc. valiutinių įplaukų pirkimui ir likusių 18,75 proc. - rekvizavimui.

Jeigu įstatymo autoriai nesidrovėtų atskleisti savo kėslų ir paprašytų įmonių neatlygintinai išskaityti valstybei 19 proc. valiutinių įplaukų, įstatymo vykdymas būtų labai paprastas. Esmė nepasikeistų. Bet taikant paskelbtą įstatymą atsiras aibė apskaitos ir kontrolės problemų. Kaip įstatymo autoriai įsivaizduoja įmonės sąskaitą banke, kurioje įplaukęs doleris virsta 1,75 invaliutinio rublio (pagal TSRS valiutų kursą) ir kartu 2 invaliutiniais rubliais (pagal Lietuvos kursą) ir net 20 (kai tai valstybei naudinga)? Tokia buhalterija yra nereali ir todėl iš TSRS UER banke esančių sąskaitų bus sudėtinga ne tik išskaityti 20 proc. įplaukų, bet ir sumokėti mokesčius.

Pasirodžius įstatymui sunerimo ne tik mokesčių mokėtojai, bet ir tie, kurie juos turėtų rinkti, bei patys įstatymo autoriai. Skubotai rengto įstatymo (tai liudija nesutvarkyta terminologija, gausios dviprasmybės ir neapibrėžtumai) klaidas mėginama taisyti; šiuo metu **įstatymą lydi nutarimas dėl įsigaliojimo, nutarimas dėl įgyvendinimo, nuodugni įstatymo taikymo instrukcija.** Bet ir šie brangiai kainavę dokumentai negelbsti padėties - viename iš nutarimų numatoma, kad privaloma pervesti valiutines lėšas į Lietuvos banką (kur galėtų naudotis „savais“ kursais) ar užsienio bankus. Be oficialaus susitarimo su TSRS, įmonės negali atlikti tokio pervedimo (o jis gresia net kriminaliniais kaltinimais). Deja, pragmatiški estai su TSRS susitarę seniai, o mes labiau linkę elgtis pagal principą: „lydekai paliepus, man pareikalavus“.

Taigi vietoj gausios įplaukų upės, kurią tiesmukiškai įsivaizdavo autoriai, į

valiutos fondą (gal!) sruvens menkas upelis. Įstatymą dar galima ištaisyti, kad jis apskritai galėtų veikti (konkrečius pasiūlymus pateikėme Vyriausybei). Kartu pranešėme, kad, esant tokiam destruktyviam įstatymui, įplaukų upelis netrukus išnyks. Ar apie tai susimąstė autoriai, patarėjai, ekspertai, „už“ balsavę deputatai?

Toks įstatymas nėra vienintelis. Nerimą kelia ir akcizai, ir licencijos, ir visa kita, kas, nepaisant geriausių autorių ketinimų, duos skaudžių pasekmių. Tačiau jie, kaip ir visuomenė, netrukus supras, kad šios klaidos yra dėsningos ir gali būti pranašaujamos. **Vyriausybė pagaliau įvertins savo menkas galimybes stabilizuoti ekonomiką tiesiogiai ir primityviai į ją kišantis. Vyriausybė ir Parlamentas pagaliau susipras, kad jų paskirtis yra kitokia: sukurti žmonėms normalią ekonominę terpę, nustatyti bendras ir pastovias ekonominio žaidimo taisykles.** Kuri vyriausybė? Kuris parlamentas?

„Respublika“ 1991 m. gegužės 11 d.

KAS UŽ BANKO–MONSTRO SIENŲ? (1) *

Retas skaitytojas galėtų prisipažinti esąs monopolijos šalininkas. Ypatingą pasibjaurėjimą jums turbūt kelia valstybės monopolija - pačiai sau suteikiama išskirtinė teisė verstis viena ar kita veikla. Be abejo, retas skaitytojas prisipažintų esąs abejingas Trispalvei vėliavai, Lietuvos herbui, lietuviškam litui. Greta šių valstybingumo simbolių yra ir Lietuvos bankas.

Tačiau pastaruoju metu Lietuvos bankas vis dažniau vadinamas monopolistu, lietuviškuoju monstru... Negi tiesa, kad veržDamiesi į rinką mes susikūrėme dar negirdėtą valstybės monopoliją? Negi tiesa, kad tokiu būdu diskreditavome gerą idėją ir patį Lietuvos banko vardą?

Trumpai priminsiu skaitytojui, kad Lietuvos bankas buvo įsteigtas kaip centrinis valstybinis bankas, dar prieš paskelbiant Kovo 11 d . Nepriklausomybės aktą. Lietuvos banku buvo numatyta paversti jo tarybinį atitikmenį - TSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinį banką, tačiau „praryti“ šios stambios žuvies nepavyko. Tada septyni Lietuvos banko darbuotojai (tiek jų tebuvo) susimąstė, kaip kitais būdais tapti realiu banku. Nutarė Lietuvos banku „paversti“ buvusius Socialinį, Pramonės ir statybos, Užsienio ekonominių ryšių (UER) bankus. Šis žingsnis būtų padėjęs Lietuvos bankui ne tik tapti tikru banku, bet ir susidoroti su dauguma mokslinių ir praktinių konkurentų. Planą įgyvendinti pavyko (be UER banko, kuris iki šiol pavaldus tik Maskvai), tačiau bankininkai ir jų klientai žino, kad Lietuvos banko mitas „palaikomas“ tik Lietuvoje, o už jos ribų jis pats save vadina (dokumentuose)* „Promstrojbanku“ ar „Zylsocbanku“.

Sistema dar veikia. O ten, kur pakako fizinės energijos, pakeitimai įvyko: likviduotųjų bankų fasaduose išvydome užrašą: „Ima iki 100 proc. palūkanų už paskolą, vikriai negrynus pinigus paverčia grynaisiais, atlieka daug kitų paslaugų“. Joks valstybės reguliavimas šių bankų nepasiekia, nepasiekia valstybės biudžeto ir jų pelno mokesčiai. Tuos potencialius bankininkus, kurių nesugebama pašalinti nepatraukliais įstatymais, Lietuvos bankas stengiasi „atsijoti“ registracijos metu. Skaitytojui būtų įdomu sužinoti, kad Lietuvos banke nesugebėjo įsiregistuoti nė vienas naujas komercinis bankas. Nuėję kryžiaus kelius persiregistravo tik šeši bankai, veikę iki 1990 m. rudens. Tad verti pagarbos užsispyrę tautiečiai, vis dar nešantys pareiškimus įregistruoti bankus, vis dar taisantys klaidas ir klaideles,

* Pradedant nuo 1990 m. rudens, Lietuvos bankas po „rinkos ekonomikos“ iškaba Lietuvoje ėmė kurti centralizuotą ir negyvybingą bankų sistemą. Kuo labiau aš gilinausi į situaciją, tuo geriau suvokiau, kad privalau prabilti. Taip gimė šis straipsnių ciklas. Taip Lietuvos banko problema tapo viešų diskusijų objektu. Ir priartėjo sprendimų laikas. Bet jis dar buvo taip toli.

stengdamiesi įtikti „vyresniajam broliui“. O šis turi iš ko rinktis neigiamą atsakymą: čia ir įstatinio kapitalo dydis (jis šokinėjo nuo 50 iki 30, dabar jau 10 mln. rublių), ir jo sudėtis (pabandyk išsiversti, kad nedominuotų valstybinių įmonių kapitalas), ir tai, kad nėra tinkamų patalpų, ir per mažai steigėjų, ir pagaliau abejotinos vadovų „moralinės savybės“! Įdomu, kas tas teisėjas, įvertinantis savo konkurentų moralės lygį? **Negi žmonės, pasisavinantys tokią išimtinę teisę, nesusimąsto apie savo padėties amoralumą, negi nebijo Aukščiausiojo Teismo?** Pagaliau - negi jie nejaučia atsakomybės už tai, kad Lietuva grėsmingai atsilieka nuo kitų TSRS respublikų, einančių rinkos keliu? Ten yra ir bankų, ir bankininkų. O kaip su jais elgiamasi Lietuvoje? Apie tai skaitykite rytoj.

„Respublika“, 1991 m. gegužės 22 d.

MIRTIES PRANAŠAS VIRŠ KOMERCINIŲ BANKŲ (2)

Daugelis mūsų žavėjosi komerciniais bankais, žymiai anksčiau už pramonės įmones pradėjusiais dirbti akciniais pagrindais. Pradėję nuo menkų kapitalų ir išgyvenę tylųjį Sistemos boikotą, jie pagaliau sustiprėjo. Neįtikėtina, tačiau ekspertų prognozėmis Lietuva už pusės metų liks be teisėtai veikiančių komercinių bankų.

Jeigu Jūs prisimenate peršamą komercinio banko-spekulianto įvaizdį, neskubėkite džiaugtis. Juk komercinis bankas - tai bet kuri pinigus „perkanti“ ir „parduodanti“ įmonė. Tad nepriklausomai nuo kapitalo (valstybinio, privataus, mišraus), specializacijos bei kitų ypatybių, visi klientus aptarnaujantys bankai privalėtų įsiregistruoti kaip komerciniai ir veikti lygiomis sąlygomis. Virš jų liktų tik komercine veikla nesiverčiantis centrinis bankas. Jau žinome, kad mūsų bankų sistema šios loginės schemos neatitinka. Virš kitų komercinių iškilęs Lietuvos bankas savo nuožiūra tvarkosi su konkurentais. Kaip?

Pasinaudokime faktais. 1990 metų rudenį Lietuvos bankas išleido laikinas komercinių bankų perregistravimo ir veiklos Lietuvos Respublikoje taisykles, greta įvairių normų ir normatyvų nustatančias ir „savų lėšų ir jų įsipareigojimų santykį ne mažesnį 1:10“. Šis rodiklis bankams gyvybiškai svarbus, apsprendžiantis jų pajėgumą ir pelną: pastarieji priklauso ne tik nuo banko kapitalo, bet ir nuo to, kiek svetimų (skolintų) lėšų bankas sugeba pritraukti. Paprastai šie bankų sugebėjimai yra valstybės ribojami. Esant maskvietiškai sistemai, prie kiekvieno nuosavo rublio bankas galėdavo pridurti dvidešimt skolintų; Lietuvos bankas šį santykį sumažino iki 1:10. Pastarasis bankas galėtų jums paaiškinti, kad šitaip jis rūpinasi bankų sistemos stabilumu ir indėlininkų saugumu. Galbūt. Tačiau kaip paaiškinti tą visuomenei nežinomą faktą, kad paties Lietuvos banko skolintos lėšos viršija nuosavas apie 30 kartų? Jeigu Lietuvos bankas apskaičiavo, kad virš santykio 1:10 bankų rizika yra didoka, vadinasi pats verčiasi aferistiškai rizikuodamas valstybės bei įmonių lėšomis. Ar jie informuoti, ar pasiruošę galimam bankrotui?

Vis dėlto manau, kad rizika čia niekuo dėta. Pasinaudodamas savo išimtine teise, Lietuvos bankas visokeriopai riboja komercinių bankų galimybes, pačiam sau palikdamas nevaržomas bankininkavimo sąlygas - be normatyvų, be priežiūros, be rizikos. Tokios nedoros konkurencijos nebūta ir pačio „juodžiausio“ nereguliuojamo kapitalizmo laikais, kuriais taip mėgstama gąsdinti žmones.

Nedoros konkurencijos viršūne galima laikyti ir Lietuvos banko vykdomas komercinių bankų revizijas. Be nustatytų normatyvų laikymosi, šios liūdnai pagarsėjusios „100 punktų“ revizijos siekia ištikrinti viską, nepaisant komercinių paslapčių ir nuosavybės gerbimo principų. Revizijų planuose surašyti visi galimi

„pažeidimai“, kurių geidžia Lietuvos banko siela. Ieškokite, mieli revizoriai, nepamiršdami, kad „socializmas - tai apskaita ir kontrolė“.

Nors ir smarkiai suvaržyti, komerciniai bankai dar galėjo egzistuoti. Tačiau gegužės pradžioje jiems buvo „pasiūlyta“ atidaryti korespondentines sąskaitas viename iš Lietuvos banko skyrių, laikyti Lietuvos banke ne tik 10 proc. privalomus rezervus, bet ir visus laisvus savo lėšų likučius. Tokiu būdu anksčiau nagrinėtas santykis sumažės iki 1:9 ir realus komercinių bankų pajėgumas dar labiau smuks didėjant Lietuvos banko galiai. Prisimindami jo veiklos rizikos laipsnį, galime spėlioti, kodėl rizikingiausiam bankui patikima saugoti privalomus rezervus - bankų sistemos stabilumo garantus.

Tačiau prisotinti aštuonkojį nelengva - ir štai jau bankai įpareigojami pervesti jam ir laisvų lėšų likučius, pastiprinant ir be to pajėgiausiąjį brolį. Išlaikyti šią nedorą Lietuvos banko konkurenciją galima tik imantis tokių pat nedorų, neteisėtų veiksmų arba pasitraukiant į šešėlį. Negi šito siekiama?

Tuo tarpu pasiūlymas pervesti korespondentines sąskaitas į Lietuvos banko skyrius apskritai paverčia komercinius bankus Lietuvos banko poskyriais. Šiuo metu visi bankai, tarp jų ir Lietuvos bankas, turi korespondentines sąskaitas TSRS „Gosbanke“. Tad priversdamas bankus atsisakyti šio tiesioginio ryšio su pasauliu, Lietuvos bankas pasisavina dar ir tarpininko funkciją.

Komerciniai bankai nebebus lygiateisiai konkurentai, nes prie neleistinai didelės (tačiau visiems vienodos) tarpbankinių atsiskaitymų trukmės jiems prisidės 3-4 papildomos dienos. Bankams ir jų klientams prireiks keisti visus rekvizitus, informuoti partnerius. Nesmagu! Ir patriotizmas čia niekuo dėtas - juk komercinių bankų atsiskaitymai su Sąjungos partneriais vyks vis tiek ne Lietuvos banko, o likviduotų „Promstrojbanko“ ir „Žylsocbanko" vardais. Be to, Maskvai užblokavus šių bankų (kaip likviduotų) atsiskaitymus, sustotų ir nekaltų komercinių bankų funkcionavimas. Kodėl šios rizikingos centralizacijos imamasi tuomet, kai net TSRS bankai orientuojasi į tiesioginius atsiskaitymus?

Tad ar galėtų komerciniai bankai pasipriešinti? Galėtų. Tačiau jau nuo rytdienos jie būtų paskelbti neteisėtai veikiančiais ir net nepatriotiniais. Prasidėtų bankų karas, o pragmatiški bankininkai nelinkę kariauti. Verslo ir tiesos monopolio įvaryti į kampą, šiandien jie paklūsta. Paklūsta, vargu ar žinodami, kad išlikus tai pačiai sistemai, Lietuvos komerciniai bankai savaime išnyks per pusę metų.

„*Respublika***“,** *1991 m. gegužės 23 d.*

AGRASTŲ IR BANKŲ ŠALIS (3)

Istorijos pabaiga, tačiau tik siaurąja prasme

Ir komerciniai, ir kiti bankai bei bankininkai tikrai atleistų visas patirtas skriaudas ir nepatogumus, jeigu šie pagelbėtų sprendžiant santykius su Maskva.

Deja, nesutikau Lietuvoje nė vieno bankininko, pripažinusio, kad bankų likvidavimo karuselė ir kiti žingsniai padėjo (ar padės) spręsti mūsų santykius su Maskva. Analogiškų veiksmų nedariusios kitos respublikos laimėjo daugiau...

Nešališkai vertinant situaciją akivaizdu, kad pribrendo pokyčių metas. Tad koks gi turėtų būti Lietuvos banko statusas? Galimi keli variantai. Lietuvos bankas lieka centrinis bankas, tačiau visi nebankinių klientų aptarnavimui skirti padaliniai tampa privatizacijos objektais. Dabartiniai Lietuvos banko veiksmai naikinant banko skyrius negali būti valstybės toleruojami*. Jei šie skyriai valstybei nereikalingi - privalo būti parduodami viešai, iš varžytinių arba akcionuojami. Manau, daugelis skaitytojų maloniai paskirtų savo investicinį čekį banko dalelytei įsigyti. Centrinis bankas tokiu būdu gautų galimybę dirbti tą darbą, kuriam ir buvo sukurtas.

Tačiau atsižvelgiant į Lietuvos banką užvaldžiusią dvasią, nerimą kelia ir naujai susikūrusių, privatizuotų komercinių bankų ateitis. Valstybė privalo juos apginti, privalo neleisti skirti tiek visuomeninių lėšų beprasmiškoms revizijoms atlikti, beprasmiškiems norminiams aktams rengti. **Jeigu valstybė suinteresuota apskritai įvykdyti privatizaciją Lietuvoje, tai turi šventai laikytis nuosavybės gerbimo principo. O gerbti svetimą nuosavybę lai pradeda nuo bankų.** Ar koks tautietis skirs savo pinigus, kad taptų pusiau ūkiskaitinio valstybinio sektoriaus padalinio „savininku“?

Jeigu Lietuvoje sukurtume laisvo bankininkavimo sąlygas, būtent mes pritrauktume užsienio kapitalą, taptume finansiniu Vakarai-Rytai centru. Galimybių yra daug: žavingų ir viliojančių. Reikia tik vieno - laisvės. Tiems, kas abejoja tokių planų naudingumu, užduosiu retorinį klausimą: kas geriau - turėti šeštadalį, penktadalį Lietuvos gyventojų-bankininkų, ar palikti jiems kitas darbo sferas? Su kokiomis prekėmis (paslaugomis) mes reikalingi Vakarams? Nesukūrę civilizuotos gamybos arba paslaugų sistemos, ką jiems pasiūlysime? Geriausiu atveju – viešbučius ir agrastus, blogiausiu - lošimo industriją ir viešnamius? **Ateities tautos prekė formuojama juk dabar.**

* Būtent taip atsirado „Aurabankas“ ir dar keletas bankų.

Tačiau sugrįžkime prie Lietuvos banko, nesugebėjusio sukurti visiems (ne tik sau) tokių patrauklių bankininkystės sąlygų. Jo pagrindinė veikla pašnibžda dar vieną reformos variantą - švelnųjį. Lietuvos bankui leidžiama ir toliau veikti kaip komerciniam, tačiau jo išimtinės teisės yra atšaukiamos. Tegul dirba lygiomis sąlygomis su visais kitais. Tai būtų naudinga ir jo darbuotojams, išvargusiems nuo begalinių perkėlimų bei reformų ir nuo primesto jiems cerberių vaidmens. Palaipsniui šis bankas taip pat transformuotųsi iš valstybinio į valstybinį-akcinį, vėliau - į akcinį. Šis žingsnis leistų išspręsti ir kol kas neįkandamą konfliktą: Lietuvos bankas-Vyriausybė. Centrinio banko nepriklausomybė nuo Vyriausybės yra daugelio šalių pasididžiavimo objektas. Ja didžiuojasi ir Lietuvos bankas, pavaldus tik Aukščiausiajai Tarybai. Didžiuojasi, pamiršdamas (ar nežinodamas) šios nepriklausomybės paskirties, susijusios pirmiausia su pinigų emisija bei jų apyvartos reguliavimu. Kadangi nė vienos funkcijos, kuri reikalautų šios nepriklausomybės, Lietuvos bankas nevykdo, jis gali didžiuotis tik savo užsispyrimu. Šiame etape mums reikalinga būtent bendroji centrinio banko-Vyriausybės ekonominė politika. **Todėl atšaukus komercinio Lietuvos banko išimtines teises, būtų logiška įsteigti prie Vyriausybės Pinigų-bankų komitetą, kuris galėtų transformuotis į centrinį banką, įvedant nacionalinius pinigus** (tokio varianto prasmingumą patvirtina ir Estijos patirtis, kurios plačiau nekomentuosiu).

O kaipgi su „Gosbanku“, negi palikti jį Lietuvoje kol bus įvestas litas? - galėtų paklausti manęs nekantrus skaitytojas. Taip, skaitytojau, - jeigu paskelbus Ribentropo-Molotovo paktą, paskelbus nepriklausomybę, ir netgi po kruvinosios nakties įvykių jūs neišmetėte visų turimų tarybinių pinigų, neverta „mesti“ iš Lietuvos ir „Gosbanko“.

Šiandien tai - rublio emisijos tiltelis, per kurį palaikomas mūsų finansinis (nors ir nepavydėtinas) gyvavimas. O tuo atveju, jei išlikus tarybiniams pinigams, Lietuvos bankas sugebėtų pakeisti „Gosbanką“, turėtų perimti ir visas „Gosbanko“ funkcijas, pavaldumą Maskvai ir t. t. Ar ne geriau turėti su mūsų Vyriausybe reformos veiksmus koordinuojantį Pinigų-bankų komitetą? Šis komitetas turėtų žymiai palankesnes galimybes ir deryboms su Maskva, ir lito įvedimo parengimui. Juk pagaliau ir Vyriausybė suprato, kad Lietuvos banko samprotavimai apie tai, kiek rublių į litus keisti turistams ir pan., - dar ne visa pinigų įvedimo koncepcija. Suprato, kad norint turėti stabilią, Lietuvos vardo nediskredituosiančią valiutą, būtina parengti stiprią ir realistišką lito įvedimo programą.

Banko reformos variantų gali būti ir daugiau. Svarbiausia - neakcentuoti atskirų žmonių problemų, o keisti pačią sistemą. Jau šiandien pripažinti rudenį padarytas klaidas. **Padėti tokius pamatus, kad naujas absurdiško monopolio atsiradimas būtų neįmanomas.**

P. S., pabaigusi rašyti šį straipsnių ciklą, sužinojau, kad Lietuvos banko darbuotojai privalėjo pasirašyti pasižadėjimus dėl visų banko reikalų paslapties išsaugojimo (ne tik komercinės ar valstybinės paslapties). Į tai atsižvelgiau ir aš. Tačiau negi nuo šiol niekas nežinos, kas už Lietuvos banko sienų?

„*Respublika***“,** *1991 m. gegužės 25 d.*

FUTUROLOGINIAI DIALOGAI SUPERTALONŲ TEMA *

Šį pokalbį įrašiau į diktofoną 1995 metų žiemą. Šiandien, kai Pietų Ariboje svarstomas „geltonųjų“ pinigų įvedimo klausimas, istorija su talonų įvedimu Lietuvoje 1991 metų vasarą yra pamokanti. Mano pašnekovas A. S. buvo tuometinės Vyriausybės aparato darbuotojas.

A. S.: Teisingų ir tobulų talonų idėja gimė ne Lietuvoje - tais sunkiais metais ji buvo užvaldžiusi daugelį postsocialistinių kraštų.

E. L.: Tačiau nė vieno kito krašto kuponų-kortelių patirtis neprilygsta mūsų didžiajam eksperimentui su supertalonais, vadinamosiomis vagnorkomis. Ar gali šiandien paaiškinti, kodėl vyriausybė, turėjusi lyg visai kitus ketinimus, nuėjo paskirstymo tobulinimo keliu?

A. S.: Pagrindinis motyvas buvo apsaugoti rinką, garantuoti minimalų vartojimą. Reikia atsižvelgti, kad labai politizuoti, tiesiog įkaitę žmonės troško kažko konkretaus, bendras reformos procesas jų nebedomino, jie laukė rezultatų. Supertalonų įvedimas laikinai suteikė žmonėms gerovės artumo iliuziją, apmalšino jų aistras. Kadangi prekės buvo kaupiamos beveik du mėnesius, iš pradžių vitrinos tikrai nebuvo tuščios. Tam padėjo ir gana atsargus supertalonų normatyvas - tik 20 proc. pajamų ir ne daugiau 200 rublių.

E. L.: Daugiausia klausimų kėlė pats kuponų normos nustatymo ir jų masės subalansavimo su prekių mase metodas. Negi jūs, Vyriausybėje, nesuvokėte, kad tai grynasis socplano voliuntarizmas - suplanuoti, kiek turėsime prekių, kiek žmonės turės pajamų, kokias prekes iš siūlomo krepšelio pasirinks, kokiu procentu ir kokiam laikui atidės vartojimą pagal talonus. Jeigu jūs tikrai tikėjotės tobulai šitą suplanuoti (o kitaip nevertėjo ir prasidėti), tai jūsų eksperimentas siekė dar kartą patikrinti socialistinio planavimo ir griežtos kontrolės galimybes.

---

* Kai 1991 m. vasarą suvokiau, kad nebegalima sustabdyti „laikinųjų talonų“ įvedimo, teliko parašyti straipsnį ir stebėti, kaip klostysis įvykiai toliau. Tačiau pasekmės atrodė tokios dėsningos, kad norėdama pasidalinti mintimis su skaitytojais ir perteikti situacijos beviltiškumą parinkau būtent tokią formą: pokalbį iš ateities, žvelgiant į dabartį. „Futurologiniai dialogai“ didele dalimi pasitvirtino. Deja, po šių įvykių beviltiška situacija, kai negatyvūs priimamo sprendimo padariniai būdavo akivaizdūs, laikas nuo laiko pasikartodavo. Ir tuomet vėl atrodydavo, kad iš ateities žvelgiu į dabartį ir turėdavau begalę argumentų, ir puldavau „stabdyti traukinio“. Tokią situaciją ėmiau vadinti „futurologinių dialogų“ sindromu. Bet rašytine forma jų niekad nebepakartojau...

A. S.: Taip, dabar ir aš suprantu. Mus visus užvaldė idėja, jog tobulai suplanuoti ir paskirstyti neįmanoma didžiulės sąjungos mastu, tačiau kai Lietuva tokia nedidelė ir visa mūsų valdžioje - ta pati užduotis atrodė mums gana įvykdoma.

E. L.: Be to, jūs ir negalvojote klausyti tų, kas iliuzijų neturėjo. Kokio atsakymo sulaukė Vilkas su Glavecku? Ką atsakėte Lietuvos banko pirmininkui Baldišiui į jo argumentus prieš talonų įvedimą? Ar prisimeni: „Neveikia, nepasirengimas ekonominei reformai negali nekelti susirūpinimo“. Ak, veikla, veikla... Niekas negalėjo tavęs sustabdyti. Gerai prisimenu tas dramatiškas dienas, kai ir pati siunčiau Vyriausybei Lietuvos laisvosios rinkos insituto atliktas supertalonų koncepcijos ekspertizės išvadas, rašiau straipsnius „Respublikai“. Tuomet mes ištyrėme daug medžiagos ir apie Ukrainos kuponų patirtį, ir apie latvių „baltųjų pinigų“ koncepciją...

A. S.: O juk ta koncepcija buvo pristatyta ekspertų iš Hudsono Instituto svarstymui. Ekspertų vadovas ponas Judy išvadą suformulavo gana griežtai: „Baltųjų pinigų“ Latvijoje neemituoti!“ O mes apie savo supertalonų planus net neužsiminėme. Tad nesulaukėme perspėjimo ar patarimų.

E. L.: Patarimai iš Amerikos atėjo, bet gerokai pavėlavę. Štai keletas vertinimų: „Supertalonai - paskirstymo lopymo priemonė, ekonomikos reformos dalimi jos laikyti negalima. Skatinamojo poveikio gamintojui supertalonai neturi. Priešingai, gali turėti neigiamą įtaką, nes apriboja patrauklesnę pajamų dalį 200-ais rublių. Be to, susidaro dvi atskiros rinkos su skirtingais kainų lygiais. Norima palaikyti supertalonų sferos rinkoje žemas kainas, o tai stabdo visą reformos procesą. Socialiniai žemų kainų laimėjimai tik tariami, nes žemos kainos iš niekur neatsiranda ir niekur nedingsta aukštosios: valstybė perskirsto lėšas iš laisvosios į supertalonų sferos rinką.

A. S.: Tikriausiai nustebtum sužinojusi, kad buvo momentas kai galėjome pasakyti „STOP“. Kada gandai dėl masinio supertalonų nutekėjimo iš spaustuvės pasitvirtino ir vicepremjeras gavo ant stalo Gariūnuose konfiskuotą talonėlį, buvo rimtų argumentų sustabdyti eksperimentą. Momentas buvo labai palankus – nereikėtų nei aiškintis dėl koncepcijos pagrįstumo, nei peikti neapdairių autorių. Istorija neatsitiktinai suteikė mums tokį šansą... Jei dabar stovėtume toje pačioje reformos kryžkelėje - tikrai pasakytume „STOP, talonai“.

E. L.: Taigi istorijos šanso nepanaudojote. Supertalonų įvedimas turėjo didelę įtaką reformos procesui; jokiu būdu tai nebuvo šalutinė, socialinio pobūdžio priemonė, kaip manė autoriai. Juk valstybės biudžetas tapo milžinišku lėšų

perpumpavimo centru. Apskaita, revizijos, direktyvinės kainos - nejučiom jie paralyžavo besilaisvinančią ekonomiką. Reformavimas rinkos link buvo neįmanomas. Valstybė tapo nekarūnuota rinkos valdove.

A. S.: Jeigu vertintume socialinę supertalonų įvedimo pusę, tai pačioje koncepcijoje buvo padaryta rimtų klaidų.

E. L.: Visų pirma, jūs nuskriaudėte tuos, kuriuos lyg ir siekėte apginti. Nuo supertalonų pirmiausia nukentėjo skurdžiausia gyventojų dalis. Juk nebuvo atsižvelgta į jų ypatingą vartojimo struktūrą. Turtingesni irgi buvo pasipiktinę tuo, kad sulaužė jau įprastą rinkos logiką „už pinigus nupirksi viską".

A. S.: Tą padėtį šiek tiek pagerinome kai į supertalonų normos apskaičiavimą įtraukėme išlaikytinių skaičių atspindintį koeficientą. Socialiniu požiūriu tai buvo teisingas žingsnis.

E. L.: Tačiau biurokratinį chaosą sukėlė ir šis, ir kiti jūsų žingsniai. Baisu prisiminti: koks triukšmas kilo dėl mėsos tiekėjų, kuriems parūpino „geresnį" normatyvą - 50 proc. pajamų, bet pamiršo nuimti viršutinę 200 rublių ribą! O kai jiems viršutinę ribą nuėmė, pramonininkai kreipėsi dėl to paties įteisinimo strateginėms šakoms. Baigiant eksperimentą, turėjome diferencijuotus normatyvus, sudarytus atsižvelgiant į asmens pragyvenimo lygį, išlaikytinių skaičių, ūkio šakos reikšmingumą.

A. S.: Kuo toliau, tuo gudresnė tapdavo ta sistema. Planuoti supertalonų masę buvo neįmanoma. Kita vertus, prekybininkai karštligiškai keisdavo prekybos taisykles.

E. L.: Itin svarbus dalykas buvo žmonių polinkio kaupti talonus įvertinimas. Nustatydami normatyvus apie tai gal pamiršote. Arba galvojote, kad nesant jokių garantijų, nepaskelbus eksperimento trukmės, žmonės tuoj pat išleis supertalonus gyvendami šia diena. Bet taupūs tautiečiai ir čia ėmė kaupti. Tad mėnesiui paruoštos prekių masės išpirko tik pusę. Neapdairi Vyriausybė atsidūrė prie bedugnės krašto - sulėtėjus prekių apyvartai, bankuose ėmė trūkti grynų pinigų.

A. S.: Prisimenu, net neturėjome kuo išmokėti atlyginimų. Pirmą mėnesį kažkaip išsivertėme, o vėliau, nenorėdami rizikuoti, gerokai padidinome talonų išdavimo normą. Prekių apyvarta susitvarkė, bet kai žmonės kaupę talonus susiruošė pirkti - paaiškėjo, kad nėra ką.

E. L.: Natūralu - rūpindamiesi mėnesine prekių ir talonų pusiausvyra, jūs pažeidėte metinę ir visi žmonių sukaupti talonai tapo infliaciniai. Tai buvo puiki pamoka - gali planuoti ir sėkmingai paskirstyti kai turi prekių sąrašą, griežtą

kontrolę ir kiekvienai prekei įsigyti išduodi taloną, galiojantį tik mėnesį. Šiek tiek rinkos šarmo - ir ši geležinė tvarka iširo, o savaiminiai reguliatoriai neveikė. Eklektiška supertalonų koncepcija buvo pasmerkta. Netgi latvių „baltųjų pinigų“ koncepcija buvo daug stipresnė.

A. S.: Latvių koncepcijoje tikrai buvo rūpinamasi skurdžiais - „baltųjų pinigų“ buvo numatyta išduoti tiek, kiek kainavo skirtingų gyventojų grupių minimalaus pragyvenimo krepšelis. Tad su laisva rinka galėjai turėti reikalų tiek, kiek tavo pajamos viršijo pragyvenimo minimumą. Esminis skirtumas - už „baltuosius pinigus“ buvo numatyta pirkti ir maisto prekes. Maisto prekės įėjo ir į Ukrainoje veikusią kuponų aptarnavimo sferą. Ten kuponais padengdavo 70 proc. pajamų, bet ne daugiau 560 rublių. Tiesa, apie Ukrainos nesėkmę su kuponais žinojome, bet...

E. L.: Latviai laiku sustabdė „baltųjų pinigų“ koncepcijos įgyvendinimą. Jau buvo atspausdinti ir patys pinigai. Saugyklose paslėpti neapibrėžtam laikotarpiui, jie netrukus išgelbėjo: kai grynųjų rublių stygius tapo akivaizdus visose respublikose, latviai pasiryžo dalį atlyginimo mokėti „baltaisiais“. Tačiau prie jų nebuvo pridedama jokių rublių, tai buvo tiesiog nacionalinių pinigų pakaitalas, turintis nuosavą perkamąją galią. Taip laipsniškai buvo pereita prie nuosavų pinigų.

A. S.: Bet be rublio ir „baltųjų“ ten cirkuliavo ir doleris, ir markė, ir švediška krona. Mat jie žymiai anksčiau už mus liberalizavo valiutinių operacijų taisykles.

E. L.: Tai padarė Latviją patrauklia investicijų šalimi ir leido nuo pradžių nustatyti teisingą latviškų pinigų kursą. Po metų pasirodęs latas buvo gana stipri valiuta. O prekių gausa atsirado ne dėl riboto vartojimo - žmonėms buvo naudinga gaminti, prekiauti, įvežti į Latviją.

A. S.: Panašių planų turėjome ir mes. Galvojome pirma išbandyti supertalonus kaip pinigų priedą, o vėliau pereiti prie pinigų pakaitalo. Bet pirmaisiais mėnesiais padarytos klaidos, ekonomikos destabilizavimas neleido to realizuoti. O gal kitokių metodų ir neįsivaizdavome - juk po metų, esant prekių ir grynų pinigų stygiui, sugalvojome mokėti atlyginimus natūra - sviestu, degtukais, kojinėmis... Teisingai sakei: valstybė tapo rinkos valdove. Ji valdė taip, nes kitaip nemokėjo.

„*Respublika***“,** *1991 m. rugpjūčio 2 ir 6 d.*

MALONŪS SKAITINIAI VERSLININKAMS

Prieš keletą mėnesių Žygintas Kačanauskas verslininkų vardu teigė, jog verslininkams lengvatų nereikia, nes jie supranta: lengvatos vieniems - tai papildoma našta kitiems. Nemanau, kad daug yra verslininkų mąstančių kaip ir ponas Kačanauskas, makroekonominiu mastu. Dauguma mielai naudotųsi lengvatomis. O šios netrukus atsiras.

Lietuvos Respublikos mažų įmonių įstatymo projektas pagaliau pristatomas Aukščiausiajai Tarybai. Šiame projekte numatyta, kad visos įmonės, įgijusios „mažos įmonės“ statusą (pagal dirbančiųjų skaičių), gali naudotis supaprastinta apskaitos ir atskaitomybės tvarka bei mokesčių lengvatomis. Pastarosios ir sukėlė daugiausia diskusijų.

Visų pirma, skirtingai buvo suprantama pati įstatymo paskirtis: suaktyvinti mažų įmonių steigimą, skatinti gamybą, jos plėtojimą ir rekonstrukciją, skatinti greitesnį kapitalistų atsiradimą, legalizuoti šešėlinės ekonomikos įmones. Pagal vieną iš variantų buvo siūloma visiškai atleisti mažas įmones nuo juridinių asmenų pelno mokesčio ir nuo fizinių asmenų pajamų mokesčio (jei tai personalinė firma ar ūkinė bendrija). Toks variantas „nepraėjo“. Gerai tai ar blogai? Pabandykime pasiaiškinti. Visų pirma, didžiausią mūsų biudžeto įplaukų dalį sudaro netiesioginiai (vartotojų) mokesčiai. Visiškai atsisakę mažų įmonių apmokestinimo tiesioginiais mokesčiais, skatinsime tendenciją didinti biudžetą netiesioginių mokesčių pagalba. Dar blogiau, mes įteisinsime tokią padėtį. O juk netiesiogiai mokesčiai yra didesnė našta vargšams ir tai yra didelis mūsų mokesčių sistemos minusas.

Nors niekam ne paslaptis, jog mokesčių **sistemos** apskritai neturime. Ir, tiesą sakant, mums reikėtų pagalvoti ne vien apie mažąsias įmones, o, keičiant sistemą, sudaryti normalias ūkininkavimo sąlygas visiems. Štai mes didžiuojamės, kad Lietuvoje nėra dvigubo pajamų apmokestinimo, kaip kad yra Amerikoje ar kituose kraštuose. Taip, akcijų savininkų gaunami dividendai Lietuvoje neapmokestinami, apmokestinamas tik pelnas. Tačiau toks vienkartinis pajamų apmokestinimas pagrįstas apversta logika. Jis atneštų daug daugiau naudos, jei išvengtų būtent pelno mokesčio, o visos vartojimui skirtos personalinės pajamos (tarp jų ir dividendai) būtų apmokestinamos. Ši sistema skatintų kapitalo kaupimą (investicijas), o ne vartojimą. Atsižvelgiant į tai buvo nutarta, jog visų pirma reikia skatinti mažų įmonių investicinę veiklą ir atimti iš bendrųjų įplaukų visas „mokslinio tyrimo, projektavimo, konstravimo darbų ir naujos technikos diegimo išlaidas bei investicijas, nustatant apmokestinamąjį pelną arba apmokestinamas pajamas“. Be to, įmonės, sukūrusios naujas darbo vietas ir viršijusios nustatytą dirbančiųjų

skaičių, ne iš karto praranda lengvatas. Toks lengvatų mechanizmas palengvina klausimus dėl mažų prekybos įmonių, kurie kitaip būtų labai keblūs. Iš tikrųjų nėra skirtumo, prekybos ar žvejybos įmonė uždirbo lėšas, kurios virs investicijomis. Prieš investicinį procesą visi lygūs.

Kitas klausimas - vartojimui skirto pelno ir pajamų apmokestinimo lengvatos. Pagaliau buvo atsisakyta „nulinio“ varianto ir nutarta, kad pirmaisiais dvejais metais mažos įmonės juridinių asmenų pelno mokesčio arba fizinių asmenų pajamų mokesčio tarifas sumažinamas 70 proc., o pradedant nuo trečiųjų metų sumažinamas 50 proc. Jeigu tokiam pasiūlymui pritars deputatai, mažos įmonės - juridiniai asmenys mokės 8,7 proc. pelno mokesčio pirmuosius dvejus metus ir 14,5 proc. - vėliau; mažos įmonės fiziniai asmenys mokės atitinkamai 7,2 ir 12 proc. pajamų mokesčio. Biudžeto tvarkytojams ir net eiliniam mokesčių mokėtojui šie skaičiai gali atrodyti nedideli, bet ir tokie jie geriau už nieką. Kadangi dauguma „naujųjų verslininkų“ mokesčių nemoka, atliksime didžiulės svarbos darbą, jeigu leisime jiems pakilti iš šešėlio. Jeigu leisime jiems dorai ūkininkauti, neslėgdami visais kitais mokesčiais ir neapibrėžta ateitimi, mūsų darbas atneš ir vaisių.

Tačiau šio įstatymo priėmimas brandina ir neramias mintis: norėdami būti „geručiai“, ar ne per daug pažeidžiame teisingos konkurencijos sąlygas, ar neįžiebiame ekonomikai klaidinančių švyturių? Dėl didelio mažos įmonės statuso patrauklumo, ar neskatiname fiktyvių skaidymosi procesų, ar nesukeliame masinio ekonominių subjektų derinimosi prie pseudoschemos? Ir dar, ar mes netęsime parazituojančių verslininkų kartos ugdymo? Verslininkų, kurie norėtų valstybės paramos, lengvatinių kreditų, lengvatinių mokesčių pagrindu dauginti savo kapitalą. Pavyzdžiui, mažų įmonių įstatymo projektuose buvo teiginių dėl lengvatinių kreditų teikimo mažosioms įmonėms ir netgi buvo siūlomos lengvatos tiems, kas tokius kreditus teiks. Kai kurie verslininkai norėtų, kad valstybė būtų garantas jiems gaunant paskolą verslui. Mieli verslininkai, verslas neatskiriamas nuo rizikos, o bet kokia valstybės globa privačiam verslui smarkiai dvelkia korupcija. Šiuo metu jūs galite gauti paskolą banke tik užstatydami turtą ar kitai įmonei garantuojant. Jei neturit nei vieno, nei kito ir jūsų yra daug - kurkite savitarpio kreditavimo fondus, draudimo kompanijas, bankus, kurie bus linkę rizikuoti ir teikti jums paskolas be garantijų. Bet visą tai turite daryti jūs. Tad lengvatiniai kreditai įstatyme nepaminėti. Viena nerimastinga mintimi mažiau. O kitus klaustukus galėsim nubraukti kai mažų įmonių lengvatų praktiką praplėsime visiems: „Neapmokestinamos investicijos ir pajamų mokesčiai nuo 7 iki 15 procentų“, - tai svajonių ir spartaus ekonominio augimo šalies paveikslas. Galvodama apie tai, šiandien aš pritariu laikinoms „mažųjų įmonių“ lengvatoms.

„*Respublika***“,** *1991 m. spalio 11 d.*

SKIEPAI - BANKININKAMS AR SISTEMAI?

Šiandien Aukščiausiajai Tarybai svarstyti bus pateikti du alternatyviniai komercinių bankų įstatymų projektai.* Bus diskutuojama ne vien dėl šių alternatyvų, bet ir dėl padėties, susiklosčiusios Lietuvos bankų sistemoje.

Šiandien Lietuvoje aktyviai veikia aštuoni komerciniai bankai, keletas valstybinių ir Lietuvos centrinis bankas. Visi jie teikia paskolas, visi patys skolinasi lėšas, visi turėtų būti lygūs konkurencinėje kovoje ir stengtis įtikti vartotojui. Deja, konkurencijos šioje rinkoje nėra. Ir Lietuvos banko monopolis čia niekuo dėtas - priežastys daug gilesnės, jos slypi sistemos pamatuose. Šiandien vartotojas stengiasi įtikti bankui neturėdamas pasirinkimo, nes kreditų paklausa yra daug didesnė už jų pasiūlą. Sunku prognozuoti, kokia būtų kreditų paklausa esant rinkos nustatytai jų kainai - palūkanų normai... Tačiau kai palūkanų norma yra valstybės ribojama 25 proc. metinių, o metinė infliacija siekia 300 proc., reali palūkanų norma yra neigiama ir bet kuris, gavęs paskolą metams, grąžina bankui tik 1/3 gautos perkamosios galios. Jis išlošia nepriklausomai nuo investicijų efektyvumo. Taip pat neišvengiamai pralošia bet kuris, paskolinęs savo pinigus.

Ši sistema siurbia kraują iš bankų kapitalų ir iš tų, kas skolina bankams savo lėšas (o tai daugiausia valstybinės įmonės ir „vidutiniosios klasės“ piliečiai). Kaip žinia, privatus kapitalas teka ten, kur greitesnė apyvarta ir aukštesnis pelnas. Tad šiandien nėra jokių tiesioginių paskatų jam funkcionuoti bankų versle. Arba jis turėtų nepaisyti įstatymų, nes negali nepaisyti savo kraujo interesų.

Vėl ir vėl susikuriame sistemą, kurioje žmonės priversti piktnaudžiauti, apeiti įstatymus. Ir vėl mums netrūksta ūpo kovojant su pasekmėmis, nekeičiant pamatų ir kviečiant sustiprinti kovą.

Štai komerciniai bankai kaltinami dėl piktnaudžiavimų, dėl to, kad valstybinį kapitalą skolina privatininkams. Tačiau ar valstybiniai bankai neteikia paskolų privačiam sektoriui? O gal besidarbuojantys valstybiniame banke automatiškai turi „šventųjų bankininkų“ reputaciją? Neatsitiktinai Pasaulio bankas savo metinėje ataskaitoje perspėja jaunosios demokratijos šalis dėl pavojų, susijusių su valstybinių paskolų švaistymu, perspėja, kad valstybiniai bankai labiausiai linkę korumpuotis.

Nieko nekaltinu, išskyrus sistemą. Stebiuosi mokslininkais, kurie priežastį mato netikusiuose kadruose ar dėl kontrolės stokos. **Mes esame tokie, kokie**

* Vieną projektą pristatė Lietuvos bankas, antrą - alternatyvų - Lietuvos laisvosios rinkos institutas.

esame. Ir daugmaž visi esame vienodi. Kai neturime galimybių konkuruoti laisvoje rinkoje, savo pastangas nukreipiame kitokiai kovai. Liaukimės, pagalvokime apie ateitį. Visų pirma, atlikdami pinigų reformą, turime unikalų šansą atlikti ne slaptą valstybinių bankų „komercializaciją“, bet viešą privatizaciją. Antra, mes privalome suteikti bankų sistemai tinkamą teisinį pagrindą. Po to, kai paliksime rublio zoną, nuo mūsų priklausys, kaip bus paskirstomi Lietuvos ekonomikos resursai. Jeigu bankai veiks suvaržytoje rinkoje, valstybės nustatytų palūkanų rėmuose, visa ekonomika gaus klaidinančius signalus, resursai keliaus klaidingais, neefektyviais keliais ir kitų sferų valstybinis reguliavimas virs graudžia kova su pasekmėmis. Neideologizuotam protui akivaizdu, kad, nežiūrint pačių geriausių kadrų, tai bus antrasis socializmas.

Koks turėtų būti bankų veiklos teisinis pamatas? Pirmiausia visi komercine veikla besiverčiantys bankai turi vadovautis vienodais įstatymais. Pagal Lietuvos Respublikos įstatymus teisėtos gali būti šios formos: valstybinė, valstybinė-akcinė, akcinė, ūkinė bendrija, personalinė (tačiau transformuojant ekonomiką galėtume pamažu atsisakyti valstybinių ir valstybinių-akcinių bankų). Įdomu, kuo skiriasi akcinis bankas nuo banko, organizuoto ūkinės bendrijos forma arba priklausančio personai (šeimai). Jeigu ūkinė bendrija jums asocijuojasi su veršelių auginimo ferma*, tai yra tik štampas. Juk ūkinė bendrija - tai tokia veiklos organizavimo forma, kai asmenys jungiasi savo veiklą grįsdami visiška turtine atsakomybe. Visišką turtinę atsakomybę turėtų ir personalinis bankas. Skirtumai nuo akcinių bankų? Akivaizdūs: kai visu turtu atsakai už veiksmus, joks kyšis ar telefono skambutis neprivers suteikti paslaugos ar „pigiai“ įvertinti jos kainą. Ir reguliavimo tarnyboms mažiau rūpesčių, ir klientams daugiau garantijų.

Kalbėti apie minimalų kapitalą steigiant banką šiandien nebėra prasmės. Masteliai nuolat keičiasi dėl infliacijos ir eilinį kartą pasikeis po pinigų reformos. Tačiau žemas minimalus kapitalas nereiškia, kad visi įsteigti bankai bus menki. Ekonomikos subjektams būdingas kuo didesnės galios siekimas. Tačiau kol kas stambių bankų nedomina smulkūs vartotojai, o smulkūs vartotojai esame mes visi. Ar galime gauti paskolą baldams, mašinai įsigyti, pagaliau - vestuvėms iškelti?!

Palūkanų reguliavimo klausimą jau aptarėme. Tačiau yra reguliavimas, kurio tikslas - sumažinti bankų veiklos riziką, garantuoti bankų sistemos stabilumą. Tai galima daryti tiesiogiai nustatinėjant bankams įvairius normatyvus ir kontroliuojant jų laikymąsi. Tačiau saugią bankų veiklą gali užtikrinti savisaugos ir konkurencijos mechanizmai, papildyti modernia draudimo sistema. Draudimo sistema užtikrina, kad ir bankroto atveju indėlininkui bus grąžintas indėlis, todėl

* Šitokios asociacijos, mano nuostabai, kildavo ne eiliniams skaitytojams, bet profesoriams, aktyviai dalyvavusiems kuriant bankų sistemą.

nelieka psichologinio indėlių išėmimo bumo pavojaus. Draudimo sistema, organizuota laisvu bankų susijungimu, gali sėkmingai perimti didelę rizikos priežiūros dalį iš centrinių kontrolės organų. Tam pritartų ir tarptautinių bankinių organizacijų ekspertai, perspėjantys, kad netgi sukūrus konkurencinę bankų sistemą su normalias funkcijas vykdančiu centriniu banku, pavojinga palikti jį vieninteliu reguliavimo organu: optimalus variantas, jų nuomone, kai šias funkcijas vykdo finansų ministerija, centrinis bankas ir draudimo organai. Priimdami bankininkystės įstatymus, prisiminkime, kad prieš stodami į tarptautines organizacijas, turėsime pateikti įstatymus ne formaliai (kaip dabar pasitaiko), bet labai rimtai ekspertizei. Antrojo socializmo šmėkla gąsdina ne vien tik mus.

„Respublika“, 1991 m. lapkričio 7 d.

MARKSISTINĖ MĮSLĖ *

Marksas įrodė, kad žmogus gali užsidirbti sau ir sukurti pridedamąjį produktą. Pridedamąjį produktą (pelną) pasisavina kapitalistas. Marksas įrodė, jog tai negerai. Leninas įrodė, kad pridedamąjį produktą turi pasisavinti komunistinė valstybė ir paskirstyti jį liaudies gerovei kelti. Revizionistai teigė, esą reikia skatinti komunistines įmones ir dalį pridedamojo produkto palikti jų žiniai. Toliau bandydami tobulinti komunistinį paskirstymą ir ūkiskaitos modelius revizionistai suprato, jog būtina restauruoti kapitalizmą. Nepriklausomos Pietų Aribos finansų ministras buvo įsitikinęs: kuo didesnis valstybės biudžetas, tuo laisvesnė rinka. Jis bandė įrodyti, kad žmogus gali užsidirbti sau (ir mokėti pajamų mokestį valstybei), sukurti pridedamąjį produktą kapitalistui (kuris sumokės pelno mokestį valstybei) ir, be to, žmogus pajėgia sukurti papildomą produktą valstybei (sudarantį ketvirtadalį jo iki šiol sukurto produkto). Tačiau žmogui buvo sunku padaryti tiek daug. Ir kainos pradėjo augti, nes kiekvienas, kuris anksčiau nemokėjo soc. apyvartos mokesčio, stengėsi sukurti valstybės naudai papildomą ketvirtadalį. Iš kapitalizmo politinės ekonomijos žmonės prisiminė, kad augant kainoms turi augti ir darbo jėgos kaina. Jie pradėjo spausti kapitalistus. Bet šie neturėjo iš ko didinti atlyginimų, nes atsiradusį papildomą produktą nusavindavo valstybė. Dar blogiau - vartotojai atkakliai nenorėjo (ar negalėjo) mokėti už pabrangusias prekes. Kapitalistai buvo pakabinti ant paklausos-pasiūlos žirklių. Keli nusišovė, keliolika bankrutavo, likę likvidavosi kaip klasė. Pridedamąjį produktą ėmėsi skirstyti valstybė. Visi suprato, kad Marksas buvo teisus. Ir Leninas buvo teisus. Tačiau ar buvo teisūs revizionistai?

„Respublika“, 1991 m. gruodžio 6 d.

---

* Ši esė buvo išspausdinta antrajame „Laisvos Lietuvos“ numeryje, kurį kartu išleido Lietuvos laikraščiai spaudos streiko metu. Streiko priežastis - 25 proc. bendrojo akcizo mokesčio įvedimas. Tame pačiame „Laisvos Lietuvos“ numeryje buvo išspausdintos Lietuvos laisvosios rinkos instituto ekspertizės išvados dėl Vyriausybės nutarimo, įvedančio šį mokestį.

KADA SUGRĮŽTA BUMERANGAI *

Nelaukdama, kol Aukščiausioji Taryba sureaguos į Vilniaus universiteto mokslininkų laišką deputatams bei Valstybės kontrolieriui dėl Vyriausybės finansų ir bankų politikos, kurį išspausdinome praėjusį ketvirtadienį („Įspėjimas“. 1992 m. sausio 16 d.), „Respublika“ pati pradeda diskusiją. Su klausimais kreipėmės į Lietuvos laisvosios rinkos instituto vicepirmininkę Eleną Leontjevą.

- **Radijo komentatoriai ketvirtadienį šią publikaciją pavadino „bomba“. Iš pirmo žvilgsnio Vyriausybei pateikti konkretūs ir nenuginčijami kaltinimai. Jūs sutiktumėte su tokiu laiške išdėstytų faktų vertinimu?**

- Manau, kad faktus galima pateikti ir kaip skandalingus kaltinimus, tačiau galima jiems surasti ir pateisinimo argumentų. Todėl neabejoju, kad, esant reikalui, Vyriausybė virtuoziškai pateisins savo veiksmus. Tam yra dvi pagrindinės priežastys. Pirma, bet koks veiksmas turi akivaizdžių pliusų ir minusų, kuriuos belieka interpretuoti, bet svarbiausia - mes visi skirtingai suprantame, kas balta ir kas juoda. Štai minėtas 2,8 mlrd. rublių Taupomojo banko indėlių indeksacijos praradimas. Skirtingai nuo nuogąstaujančių autorių, man akivaizdu, kad Lietuvoje atliktas investicinių sąskaitų padidinimas pranašesnis už įšaldytus pinigus, kuriuos Lietuva nežinia kada ir kokiu pavidalu atgautų iš Maskvos... Antra priežastis: mes ne tik skirtingai suprantame, kas juoda ir kas balta - mes skirtingai suprantame įstatymus ir skirtingai jais naudojamės. Būtent taip atsitiko, kai prasidėjo diskusija dėl mokesčių įvedimo teisėtumo.

- **Spaudoje dėl mokesčių jau prilaužyta iečių. Manau, skaitytojui būtų įdomu sužinoti, ar pagrįstai Vyriausybė kaltinama dėl bankų, pinigų sistemos griovimo. Kodėl ji laiške priešinama Lietuvos bankui?**

- Keista, kad kreipimosi autoriai „jausdami profesinę pareigą ir atsakomybę“ bankų negeroves sieja tik su Vyriausybės veiksmais. Didelę abejonę kelia „profesinė pareiga“, kuri leido autoriams tylėti kai Lietuvos bankas ištisus metus pažeidinėjo savo statutą, kūrė supersocialistinę monopolinę bankų sistemą. Tam pritariančių ar tylinčių finansininkų fone mūsų institutas įgijo vos ne „priešiškų jėgų“ įvaizdį, kadangi siūlėme kuo greičiau demonopolizuoti bankų sistemą, kurti ją civilizuotais pagrindais, liberalizuoti tarptautinius atsiskaitymus, užsienio valiutos operacijas. Pranašas, kaip visuomet, atvyko iš užjūrio: tik tada, kai

* Nors šis interviu gvildena 1992 metų, G. Vagnoriaus, Vyriausybės veiksmus ir jų kritiką, jis 100 proc. gali būti laikomas dabartinės vyriausybės kritikos atspindžiu. Vėl muša „bumerango valanda“. Santvarka nepasikeitusi.

Tarptautinio Valiutos Fondo misija pakartojo analogiškus pasiūlymus, buvo skubiai imtasi juos realizuoti. Tačiau visose Fondo ataskaitose Lietuvos bankų sistema nuskambėjo kaip neigiamas pavyzdys.

Kadangi Vyriausybė nebuvo linkusi toleruoti Lietuvos banko monopolio, jų santykius pradėjo temdyti pirmieji debesėliai. Ne sykį teko minėti, kad neturint savo pinigų Lietuvos banko nepriklausomybė nuo Vyriausybės yra tik nevaisingas užsispyrimas. Lietuvai reikėjo bendros, koordinuotos politikos pinigų bei kitose reformos srityse. Dėl išgarsintos Lietuvos banko nepriklausomybės Vyriausybė buvo priversta imtis iniciatyvos šioje srityje.

- **Tikriausiai viena šios iniciatyvos formų galima laikyti biudžeto lėšų išdalinimą bankams?**

- Nesu valstybinių bankų gerbėja, tačiau suprantu, kad tai buvo daroma ne iš gero gyvenimo. Esant tokiai padėčiai bankų sistemoje, privatūs bankai negalėjo nei įsiregistruoti, nei normaliai veikti savo naudai. O į biudžeto lėšų išdalinimo problemą siūlau pažvelgti šiek tiek neįprastu rakursu. Mano nuomone, absurdiška kaltinti konkretų žmogų (šiuo atveju - premjerą) dėl vieno ar kito milijono rublių išdalinimo. Juk mes įteisiname perskirstymo sistemą, suteikiame kažkam įgaliojimus skirstyti biudžetą, priimti kitus sprendimus visuomeninių interesų sumetimais. Suteikę šiuos įgaliojimus, turėtume *a priori* pasitikėti, jog viskas, ką įgaliotas žmogus (institucija) nuspręs, atitinka visuomeninius interesus.

Tačiau reikalas tas, kad nėra vieningų ir vienodai suprantamų interesų: turtingojo manymu, nereikalinga socialinės paramos sistema, elgetai visai nerūpi bankai, o žaliasis stos prieš bet kokios gamybos vystymą. Mes suteikiame valdžiai galią spręsti, kas visuomenei svarbiausia, bet kartu „pakabiname“ valdžią ant kabliuko. Reikalui esant, kabliukas pradedamas judinti, viešumon iškyla skaičiai, potvarkiai, nutarimai. Panašių kaltinimų juk neišvengė ir K. Prunskienė.

- **Tai gal tokiais klausimais visų pirma turėtų užsiimti Valstybės kontrolės departamentas?**

- Departamento priežiūra šioje srityje būtų naudinga. Paradoksalu, bet jis įgaliotas tikrinti valstybės lėšų naudojimą kur bepageidautų, išskyrus patį aukščiausią lygį. Jeigu perimtume civilizuotų kraštų Valstybės kontrolės sistemą, kur ekspertai nagrinėja biudžeto paskirstymą prieš priimant sprendimus, arba vėliau - lėšų panaudojimo efektyvumą, daugelis problemų atkristų. Taip pat būtina ir konstitucinės priežiūros institucija, kuri rūpintųsi įstatymų laikymusi. Nesant tokių svarbių valstybės tarnybų, mums belieka tikėtis ateityje daug didesnių „pažeidimų“, nei aprašyti išspausdintame laiške.

- **Vadinasi, ištakos - kontrolės ir priežiūros stoka?**

- Ne, ištakos yra daug gilesnės. Pabandykime pasiaiškinti, kaip yra priimami svarbūs valdžios sprendimai (tiek Vyriausybės, tiek ir žemesnio lygio). Sprendimų priėmimo mechanizmas praktiškai nepasikeitęs nuo tarybinių laikų, jį dar sustiprino būtinybė spręsti einamuosius reformos klausimus. Liberalizmo klasikai tai vadino „savavališka valdžia“, priimančia sprendimus „pagal aplinkybes“. Skirtingai nuo kreipimosi autorių, manau, kad tokiomis aplinkybėmis aprašyti ir kaltinimais pateikti sprendimai yra dėsningi, tiesiog būdingi išlikusiai socialistinei sistemai, o nuo deklaruojamos laisvos rinkos esame labai toli. Jeigu tiems mokslininkams iš tikrųjų rūpėtų nagrinėjamų problemų ištakos, jie turėtų prabilti apie pačios perskirstymo sistemos ydingumą, o ne sieti visas negeroves su viena asmenybe. Atleiskite, bet tai ne mokslininkų pozicija. Reikia galvoti, kaip atitrūkti nuo socialistinio perskirstymo ir savivalės. Tai ne vienerių metų užduotis, tačiau kol kas nėra nei poslinkių, nei esmės supratimo. Puiki iliustracija - atsiradę aiškinimai dėl prezidento įgaliojimų.

Prisiminkite, ką šnekėjo pretendentas Sąjūdžio suvažiavime. Visi argumentai, visos numatomos prezidento funkcijos parinkti lyg tyčia, kad skelbtų pavojų. Juk konkrečios problemos sprendimas neišvengiamai priklauso nuo to, kokia informacija yra teikiama ar neteikiama, kas ir kaip tai atlieka. „Galų gale kieno nors nuožiūra reikės nuspręsti, kurių interesai svarbesni, ir ši nuožiūra turės tapti šalies įstatymo dalimi, nauja luomine tvarka“, - rašė F. Hayek. Beje, jis perspėja, kad tokios sistemos ydingumas nepriklauso nuo to, ar valdžia užgrobia tokius įgaliojimus, ar jie yra suteikti įstatymais, t. y. „įteisinta savavališkiausia taisyklė“.

- **Įdomu, ar į tai atsižvelgs tie, kas bando pagrįsti premjero veiksmų neteisėtumą, tie, kas šiandien piktinasi „lėšų švaistymu“?**

- Jie sulaukė savo bumerango. Juk jie neabejojo, kad reikia stiprios valstybės, kuo didesnio biudžeto... Jie buvo pasipiktinę, kai tokią valstybę pavadindavai socialistine. Todėl šiandien teieško priežasčių ir ydų pačių sukurtoje sistemoje, o jei darys priešingai, versdami kaltę premjerui, tai ir bus savotiškas indikatorius. Sakyčiau, „bumerango valanda“. „Respublika“ pavadino aną publikaciją „Įspėjimas“. Manau, kad tai nėra įspėjimas dėl konkrečių veiksmų. Tai turėtų būti įspėjimas tiems, kas kuria valstybę, kas programuoja mūsų ateitį.

Kalbėjosi Valė Čeplevičiūtė.

„Respublika“, 1992 m. sausio 22 d.

BE PINIGŲ *

Niekas nekreipė dėmesio į Lietuvos banko ir Vyriausybės konfliktą kol jis buvo giluminis, nepastebimas. Iškilusį viešumon, jį laikė tik G. Vagnoriaus ir V. Baldišio ambicijų, idėjų konfliktu. Delsėme tol, kol pastarasis įgavo sudaiktintą formą. Dabar nepastebėti neįmanoma. Atėjo laikas - kaltiems ir nekaltiems - patirti badą. Grynųjų pinigų badą.

Nujaučiu, kokiomis banaliomis versijomis šers žmones. Štai: „Pasaka apie milijonierių, tūkstantį pirklių ir jų keliones į Rusiją“, „Legenda apie gintarinę karalienę, nesirūpinusią liaudimi“, „Pasakėčia apie piktadarius bankininkus iš Maskvos“. Per televiziją mums būtinai parodys milijonierius su pinigų maišais, didvyrius pasieniečius ir klastingąjį Gaidarą. Tebūnie.

Šį straipsnį skiriu pasakorių finansinei savišvietai. Šį straipsnį skiriu ir visiems tiems, prieš kuriuos jaučiuosi kalta dėl savo nepakankamo veiklumo. Šie apmąstymai patvirtina, kad dalies klaidų buvo galima išvengti...

Jau 1989 metais niekas neabejojo, kad be nacionalinės valiutos nėra ekonominio savarankiškumo. Visi pritarė, kad beprasmiška dirbti geriau už kitus, kol bendra pinigų sistema išlygina rezultatus. Visi tikėjo, kad pašalinus politinį pavojų ir įvedus savo pinigus tuojau pradėsime gyventi geriau. Pastebimai geriau. Tai buvo romantizmo laikai ir aš tikėjau kartu su kitais.

„Bendras katilas“

Palaipsniui buvo suvokta, kad tarybinio rublio naudojimas turi ir pranašumų - leidžia išsaugoti atsiskaitymų su pagrindiniais partneriais sistemą, naudotis pigiais ištekliais ir t. t. Pertvarkant ekonominės sistemos vidų, buvo labai svarbu išvengti visa apimančio išorinio šoko. Išlaikydami tuos pačius pinigus ir ryšius, mes gavome pakankamą laiko rezervą reformai vykdyti. Dar daugiau, mes gavome galimybę paversti ryšį su Sąjunga savo nuolatine nauda ir tokiu būdu imtis ryžtingesnių reformų.

Dovanokite, kad čia vartosiu žodį „parazituoti“ - ekonomistai yra griežtų vertinimų žmonės ir mūsų tarpe šis terminas paplitęs (įsižeisti galėtų tik tie žmonės, kurie jautė tokį sąžinės graužimą valgydami pigius ikrus ar pripildydami

* Šis straipsnis parašytas tuomet, kai dėl grynųjų rublių stygiaus žmonėms nebuvo mokami atlyginimai, socialinė padėtis tapo nestabili. Straipsniu siekiau paaiškinti, kaip dėsningai buvo artinama ši krizė, ir kokių patrauklių galimybių naudojant Rusijos rublius, nesugebėjo realizuoti mūsų valdžia.

statines pigiu benzinu, kad daugiau to nebegali daryti). Juk yra apskaičiuota, kad perėjus prie pasaulinio lygio kainų, prekybos su Rytais, saldas pasikeistų ne Lietuvos naudai. Tačiau tai tik viena iš parazitavimo formų. Kita tapo prieinama tik per Sąjungos valdžios apsileidimą - dar naudodami jų pinigus mes jau galėjome vykdyti suverenią finansų, kainų politiką. Kodėl gi nepanaudojus griūvančios imperijos chaoso mūsų žmonių labui? Parazitavimo mechanizmas tik leistų atstatyti istorinį teisingumą.

Infliacijos kryžius

„Aukštesnė infliacija, bėgant nuo infliacijos“ - šis fenomenas dar laukia išsamių mokslinių monografijų. Pasipiktinusiems infliacija turiu priminti: rublio infliaciją nulėmė ne mūsų, bet Maskvos politika, o dar labiau - mūsų bendra socialistinė praeitis. Infliacija egzistavo seniai, bet užslėpta forma. Dabar ji veržiasi paviršiun ir ne mes ją sustabdysime. Tad kaltinimai Vyriausybei infliacijos skatinimu ir jos neigiamais padariniais menkai pagrįsti. Unikalūs momentai reikalauja netradicinių sprendimų. Aplenkiančios infliacijos sąskaita mes laimėjome, bet išnaudojome tik nedidelę šio fenomeno teikiamos naudos dalį. Mes paėmėme tai, kas gulėjo paviršiuje. Galėtume kasti giliau, jei turėtume vieningą ir nuoseklią finansų-pinigų politiką.

Kieno rankose reformos šerdis?

Finansų-pinigų politika yra ekonomikos reformos šerdis. Reforma patikėta vykdyti Vyriausybei. Panagrinėkime, kokius instrumentus Vyriausybė turi savo rankose. Didžiausias vaidmuo finansų politikoje tradiciškai tenka Parlamentui. Dėl biurokratinių delsimų (beje, būdingų visoms šalims ir apimančių laiką, kol sprendimas yra diskutuojamas ir balsuojamas), finansų politika netenka savo prasmės dinamiškos reformos metu. Nežinau, kaip buvo įsivaizduojamas reformos vykdymas be specialių įgaliojimų Vyriausybei. Nežinau, kodėl ir iki šiol tai niekam nerūpi. Juk būtent dėl to Vyriausybė, bandydama vykdyti finansų politiką, kaskart savo nutarimu ar potvarkiu nusižengia įstatymams. Viliuosi, kad turėdama apibrėžtus įgaliojimus ir aiškią strategiją, Vyriausybė žengtų kitaip.

Kita vertus, pinigų politika yra Lietuvos banko (nepriklausomo nuo Vyriausybės) prerogatyva. Jo veiksmų suderinamumas su Vyriausybės veiksmais yra globojamas tik dangaus jėgų. Šiuo konkrečiu atveju tiek vienos, tiek kitos pusės programos atėjus į valdžią buvo gana deklaratyvios ir gerokai pasikeitė pradėjus jas realizuoti. Nedideli idėjų nesutapimai pamažu virto sąmoningu judėjimu skirtingomis kryptimis. Paradoksali situacija. O štai ir pseudopolitikos šedevras - kaip sugebėjo Parlamentas nepastebėti ar toleruoti šį prieštaringų reformų vykdymą?

Laisvosios rinkos šansas

Tačiau kodėl gi aš, arši dešinioji, visuomet neigusi valstybės ekonominės politikos naudingumą, šį kartą rūpinuosi finansų-pinigų politikos instrumentais? Aišku, ne dėl to, kad kasdien lauktume naujų valdžios nutarimų. Drįstu teigti, kad protingai pasinaudojusi „bendrojo katilo“ mechanizmu valdžia galėjo atlikti tai, kas vargu ar pavyktų pačiai sąmoningiausiai ir radikaliausiai liberalų valdžiai, esančiai uždaros ekonomikos gniaužtuose. Judėjimas link laisvosios rinkos, kurios vardu daug spekuliuojama, tuomet buvo realiai įmanomas.

Graudu galvoti, kiek puikiausių planų išnyko ir dar išnyks vien dėl to, kad nežinoma, kaip pasiekti idealų laisvos ekonomikos modelį. Juk nė viena valdžia nėra pajėgi tuo pačiu metu vykdyti radikalias reformas ir tenkinti prieštaringus žmonių reikalavimus: mažinti mokesčius ir išlaikyti socialines garantijas. Tačiau parazitavimo instrumentas - bendri infliaciniai pinigai - tokią unikalią galimybę buvo suteikę.

Ekonominė nauda ir „kazarmos“ ideologija

Daug kartų esu aprašiusi, kaip vyksta infliacinis turto ir pajamų persiskirstymas. Didžiausias persiskyrstymas vyksta kredito mechanizmo pagalba, kuomet palūkanų norma nesiejama su infliacijos tempu. Taip buvo ir pas mus, esant šimtais procentų matuojamai infliacijai, palūkanų norma buvo ribojama 25 proc. per metus. Taigi kiekvienas, gavęs kreditą, turėjo nepagrįstą perteklių, nuskurdindamas tą, kuris kreditą suteikė. Esant uždarai kredito sistemai, aukos ir vampyrai gyvena šalia. Tačiau kai tokiomis pačiomis sąlygomis kreditas yra gaunamas iš užsienio (o Sąjungoje iki šių metų buvo analogiškas palūkanų ribojimas), nauda lieka Lietuvoje. Sąjungoje tik dabar pradedama galvoti, kaip užkirsti šį perskirstymą. Deja, jis buvo nepasiekiamas mums ne dėl Maskvos, o dėl netoliaregiško vietinių finansininkų nusistatymo. Kas stebi „bankų bylą“, turėtų prisiminti, kad prieš pusantrų metų vienas bankininkas buvo apkaltintas tuo, kad sugeba gauti itin „pigų“ kreditą iš Maskvos (3 ar 4 proc. metinių). Pagalvokime, kokią naudą turėtų mūsų įmonės, jei būtų gausu tokių „nusikalstamų“ kreditų (kol Maskva pradėjo stebėti šį procesą, kiek kartų kreditas virstų žaliavomis, technologijomis, prekėmis). Pagalvokime ir apie tai, kaip būtume nuskurdę, jei klausytume šių „socialistinių finansų“ žinovų, tvirtinusių, kad „pelno maksimizavimo (svetimos šalies pinigais, rubliais) principas“ yra nepriimtinas Lietuvos ekonomikai. Prisiminę, kad, anot šių finansininkų, neįsivedę lito, neturėtumėme ir privatizuoti ekonomikos, suprasime, kad pereinamuoju laikotarpiu mums buvo skirtas „kazarmos“ socializmo modelis su kasdieniu šūkiu „Pa-si-rrruošt lito įvedimui!“ - vietoj kasdienės duonos.

Tiesa, bijojimas didinti pinigų masę prieš lito įvedimą buvo pagrįstas tol, kol tikėjomės keisti visą masę santykiu 1:1 ir išlaikyti tą patį kainų lygį. Kai gyvenimas įrodė šių planų nepagrįstumą, baimės nuostata galėjo ir turėjo būti pakeista. Tačiau Lietuvos banko restrikcinė politika buvo nuosekli: bankams buvo dukart sumažintas skolintų lėšų pritraukimo normatyvas, apsprendžiantis bankų ekspansijos mastus. Infliacinę vyriausybės politiką lydėjo nepaaiškinamas banko siekimas ar tai stabilizuoti rublį, ar tai palikti lietuviams kuo mažiau šių priešiškų pinigų.

Ryžtingiausia reforma

Dėl nesuderintos finansų-pinigų politikos buvo apleistas naudingas biudžeto formavimo būdas. Pasitenkinome tuo, kad dėl infliacijos paimdavome mokesčiais vis didesnę žmonių pajamų dalį. O galėjome... Užuot surinktus mokesčius laikius sąskaitoje (biudžeto lėšų einamasis likutis visus metus buvo nemažas) ir stebint jų pastovų nuvertėjimą, verčiantį dar labiau didinti mokesčius, reikėtų naudoti kreditus biudžetui finansuoti. Esant žemoms palūkanoms ir šitokiai infliacijai, po metų tektų grąžinti sumą bent penkiskart mažesnę realiais matavimais. Perskirstymo mechanizmas pasisuktų biudžeto naudai. Esmė: gavę tokius laiko ir lėšų rezervus, galėtume gerokai sumažinti mokesčius, amortizuodami riziką pertvarkyti visą mokesčių sistemą. Tai skatintų ekonominį aktyvumą, kapitalo pritekėjimą ir netrukus maži mokesčiai sukeltų didelę jų masę. Sėkmingam nacionalinės valiutos įvedimui būtų rimčiausia prielaida - subalansuota, liberali mokesčių sistema. To neatlikę kartu su Vyriausybe, Lietuvos banko vadovai gali kiek nori guostis, jog Vyriausybė linkusi padengti biudžeto deficitą pinigų emisija. Taip, nereformavusi mokesčių sistemos ji bus priversta tai daryti. Bet tegul ir bankas neturi iliuzijų, kad teisinė nepriklausomybė jį apsaugos nuo spaudimo. „Ką besakytų įstatymai, nė vienas centrinis bankas neatsisakys išmokėti atlyginimų valstybinio sektoriaus darbininkams, likus dviem savaitėm iki Kalėdų, ir retas centrinis bankas atsisakys krediduoti stambią įmonę esančią prie bankroto slenksčio. Praktika, o ne įstatymai sąlygoja tikrą nepriklausomybę. Gyvybingos mokesčių sistemos, galinčios padidinti įplaukas, sukūrimas, kainų reforma, kuri leidžia sumažinti subsidijas, ... yra būtinos reformos prielaidos“ - teigia Pasaulio banko viceprezidentas Laurence H. Summers.

Jeigu priminsiu, kad toks biudžeto pertvarkymas galėjo būti atliktas ne tik vietinių, bet ir pigių užsienio kreditų pagrindu, tampa akivaizdu, kad neišnaudotos be galo naudingos bendrų infliacinių pinigų galimybės. Kažin kada dabar Lietuva galės pertvarkyti mokesčių sistemą ir kas tarnaus tokios reformos amortizatoriumi.

„Ne“ priešiškiems pinigams

Tačiau neišnaudotos galimybės sunkiai apčiuopiamos... Vienas ryškiausių nesuderintos politikos rezultatų yra grynųjų pinigų trūkumas. Kol naudojamės pinigais, kurių patys nespausdiname, bene vienintelis grynųjų pinigų masės augimo būdas yra pinigų įvežimas. Jis gali būti vykdomas valdžios organų, centrinio banko, komercinių bankų, įmonių, atskirų žmonių. Jis gali būti tinkamai įformintas ir atliktas bankų atsiskaitymų pagalba, tačiau jis vyksta ir nekontroliuojamai. Jokių kliūčių pinigams keliauti kol kas nebuvo.

Prekybininkai mažiausiai kalti dėl grynųjų pinigų trūkumo. Nekontroliuojamas prekių ir pinigų judėjimas per Lietuvą visuomet buvo. Visi žinome, kodėl buvusioje SSRS paplito atsiskaitymai grynaisiais. Iškreiptos kainos, deficitas, korupcija, nepatikima atsiskaitymų sistema. Uždraudžiant mūsų įmonėms ir žmonėms naudoti grynuosius (tą kviečia daryti Lietuvos bankas), mes patys prisišauktume ekonomikos šoką. Be to, jau turėtume išmokti, kad panašūs draudimai nepasiekia savo tikslo, priešingai - turi neigiamų pasekmių. Ir žmonės, ir pinigai nemėgsta nelaisvės, stengiasi pabėgti už vieluotos sienos.

Tad ir grynų pinigų trūkumo problema nebūtų tokia opi, jei Lietuva būtų buvusi ekonominių laisvių šalimi.

Valdžia ne visuomet linkusi tikėti, kad ekonominės laisvės, savaiminė tvarka gali išspręsti problemas geriau už ją, valdžią. Ką tuomet pati turėtų daryti? Prognozuoti ekonominių procesų eigą, pasiruošti galimiems sunkumams ir, be to, turėti rezervų. Ką padarė?

Dejavo dėl galimų problemų tol, kol gelbėjo augantis apyvartumas, tačiau nepasirūpino nei atsiskaitymų čekiais įvedimu, nei grynų pinigų įvežimu. Priešingai, trukdė teisėtai įvežti pinigus tokiu momentu, kai žmonėms nebemokėjo atlyginimų. Aišku, kad buvę kaimynai prašo už grynus pinigus šiek tiek brangiau nei šalia Lenino užrašyta nominali kaina. Jei snaudėme anksčiau, jei nėra kitos išeities - reikia mokėti brangiau.

Tiesa, išeitis visuomet yra. Atsiradusį pinigų masės deficitą kai kas siūlo užkimšti savos gamybos pinigų surogatais. Tai irgi kainuoja, be to tokius surogatus lengviau padirbti. Jais be abejo galėtų piktnaudžiauti valdžia, leisdama ir dalindama „pagal poreikius“. Tų, kurie mano, jog didinti rublių masę Lietuvoje yra nusikalstama veikla, norėtųsi paklausti: ar yra skirtumo kokiais pinigais ar jų surogatais yra didinama pinigų masė? Būtent, pinigais, o ne tik rubliais, nes kiek jūs bedraustumėt čia cirkuliuoti valiutai, jos nuolatos daugėja. Ir mūsų pinigų masės spragas spontaniškai užkemša doleriai, markės, kronos. Rinkos interesai padaro tai, ko nepajėgia valdžia.

Tikiuosi, kad pinigų trūkumo problema bus išspręsta. Nekalti žmonės nevargs dėl politikų, netoliaregiškai laukusių sprogimo. Juk buvo ir perspėjimų, ir prognozių...

Juk gryni pinigai - tik paviršius.

Juk ištakos išlieka...

„Respublika“, 1992 m. birželio 3 d.

BIRŽELIO 31-OJI VERTYBINIŲ POPIERIŲ RINKOJE

Dar prisimename, kiek diskusijų kadaise sukėlė pasirinktas privatizavimo modelis, dalies turto išdalijimas veltui. Mes kartojome kažkieno argumentą, neva išdalijimas veltui sukelsiąs infliaciją, ir nedrįsome galvoti, kad infliacija gali būti naudinga. Mes ginčijomės, leisti ar neleisti laisvai pardavinėti valstybės dovanotus čekius, o piniguočiams - privatizuotis už rublius.

Šiandien galime stebėti, kaip įgyvendinamos, kuo virsta praktikoje privatizavimo konstrukcijos. Tačiau šiandien prasideda ir nauji procesai. Ar galime numatyti jų eigą, suvokti jų prasmę?

Draudimų inercija

Taigi, nuo liepos 1 d. įstatymo numatytas nevaržomas vertybinių popierių (akcijų) judėjimas. Tai reikštų, kad privatizuotų įmonių akcijos, įsigytos su tokiais vargais ir apribojimais, gali būti be vargų ir apribojimų perduotos kitų žmonių nuosavybėn. Tačiau apribojimų nebuvimas daugelį gąsdina, jau pasigirsta balsų „Uždrausti!“, „Atidėti!“, „Sureguliuoti!“. Argumentai kaip visuomet yra įtikinami: nėra vertybinių popierių įstatymo, nėra biržos, nėra net pačių vertybinių popierių (fizine prasme). Pagaliau nėra nacionalinių pinigų ir vertybinių popierių komisijos. Kol lengvatikiai tiki ir grandine įtikinėja kitus, valandžiukei pasirinkime abejonių kelrodę.

Efektyvumas ar teisingumas

Privatizacijos koncepcija buvo grindžiama teisingumo principu - mes visi turėjome bemaž vienodas galimybes tapti savininkais. Kita vertus, privatizuotis už pinigus buvo nevalia - pinigai, viršijantys kvotos dydį, buvo lyg ir nelegalūs. Šie pinigai ir pradėjo skverbtis į „pasyvių privatizuotojų“ gretas, vienaip ar kitaip išpirkdami jų teisę privatizuotis.

Dvi visuomenės dalys, kurių interesai paprastai laikomi priešingais, staiga tapo solidariomis. Piniguočius ir neturtingus suvienijo mainai, kurie nebuvo visiškai laisvi ir nepriekaištingi, bet kurių atsiradimą galima buvo prognozuoti tuoj pat, įvedant apribojimus. Kiekvienas esate girdėjęs apie pusiau legalų investicinių čekių pardavimą, kuriuo paprastai džiaugėsi abi pusės. Būtina paminėti, kad tokių apribojimų taikymas sutrukdė svetimšaliams dalyvauti

supirkinėjant čekius. Kadangi to baiminomės, galime manyti, kad apribojimai čia buvo pozityvūs. Tačiau ne visi susigundė parduoti savo investicinius čekius. Daugelis tautiečių vis dėlto tapo privatizuojamo turto savininkais, kiti įsigijo investicinių bendrovių akcijų. Išdalijimo modelis neabejotinai paspartino procesą, tačiau jame atsirado ir vingių. Valstybė vienkartinėmis išmokomis bandė mus visus sulyginti, bet tuo pačiu ji sukūrė didžiulio perskirstymo mechanizmą. Iš šio perskirstymo vieni mažai ką laimės, kitus bent šildys prisiminimai apie pobūvį, iškeltą pardavus investicinius čekius, kiti realizuos seną svajonę įsigyti fabrikėlį, dar kiti pralobs vien tiktai privatizacijos konstrukcijų dėka. **Galime šaukti, galime kaltinti, tačiau nepamirškime, kad visa tai kilo iš gero noro mus sulyginti ir sąlygas tikrai turėjome vienodas. O kadangi mes nesame nei lygūs, nei vienodi, tolesnis perskirstymas ir visa, dėl ko jūs nerimaujate šiandien, taip pat buvo užprogramuota privatizacijos modelyje kartu su teisingumo idėja.**

Modernios rinkos galimybės

Apie 10 proc. valstybės turto jau yra privatizuota, daugiausia viešo akcijų pasirašymo būdu. Užsieniečiai patarėjai sveikina mus su tokiais įspūdingais rezultatais ir pompastiškai aiškina vertybinių popierių rinkos vaidmenį modernioje ekonomikoje. Jie aiškina, kad ši rinka teikia beveik neribotas galimybes „sukelti“ kapitalą išleidžiant naujus vertybinius popierius. Kadangi Vakaruose šiuos vertybinius popierius galima bet kada parduoti, kadangi jie nuolat brangsta, be to, atneša dividendų, tai yra labai patrauklus investavimo būdas. Pravartu žinoti, kad šis būdas yra pinigų taupymo banke alternatyva. Įdėdami pinigus į banką tam tikram terminui, jūs nežinote, kas tuo metu jais naudosis. Bankas, būdamas tarpininku, paskolins pinigus tam, kas galės panaudoti juos pelningiausiai arba patikimiausiai. Tačiau įsigydami akcijų, jūs patys pasirenkate investicijų sritį, rizikuojate ir patiriate su tuo susijusį priteklių ar nuostolį.

Mūsų patikliems ir nepatyrusiems investitoriams aš norėčiau pacituoti LR vertybinių popierių įstatymo projektą, perspėjantį, kad „Vertybinių popierių ir biržų **komisijos leidimas viešam vertybinių popierių platinimui negali būti traktuojamas kaip rekomendacija investitoriams,** kurie savarankiškai priima sprendimus dėl vertybinių popierių įsigijimo, atsižvelgdami į rizikos veiksnius ir kitus prospekte nurodytus duomenis“.

Ko nesako patarėjai

Aiškindami, kaip veikia klasikinė vertybinių popierių rinka, patarėjai iš užsienio neatsižvelgia į esminius mūsų ekonomikos skirtumus. Pirma, mes neturime tos pasiturinčios vidutiniosios klasės, kuri aktyviai investuoja į vertybinius popierius (artėjantys ekonominiai sunkumai dar labiau mažins šios klasės galimybes). Kita vertus, retas iš žmonių, turinčių pinigų, investuos į tautiečio išleistus vertybinius popierius. Jam tai svetimas verslas. Lietuva neatsitiktinai vadinama UAB šalimi - ši paprasta verslo organizavimo forma geriausiai atitinka žmonių interesus (jos valdymas paprastas, kaip ir privačios įmonės, ūkinės bendrijos, tačiau UAB skiriasi ribota turtine atsakomybe, t. y. UAB akcininkas niekuomet nerizikuoja kitu savo turtu). Per primityvią privačią nuosavybę, per tautinius UAB mes laikui bėgant pakiltume iki aukštesnės - atvirosios akcinės bendrovės formos.

Nors privatizacijos dėka turime atvirų bendrovių jau šiandien, neskubėkime laikyti jas privatizuotomis įmonėmis: **kai bendrovė kuriasi „iš apačios“, sukuriamos jos valdymo ir priežiūros struktūros. Visur yra apčiuopiamas steigėjų ir didesnių akcininkų interesas - kaip efektyvios veiklos variklis. Tačiau sukūrę bendrovę „iš viršaus“, neturime kuo pasikliauti: nuosavybė išsklaidyta per daugelį akcininkų ir nė vienas nėra pakankamai stiprus, kad priimtų radikalius sprendimus, pakeistų socialistinio valdymo inerciją.** Įmonė dažniausiai lieka senojo aparato rankose, tad vargu ar ji sugebės ryžtingai keisti beviltišką gamybą, esant reikalui atleisti darbininkus, susirasti naujas rinkas ir t. t. Negana to, esant nepalankioms išorinėms sąlygoms galima prognozuoti, kad atsidūrusi ties bankroto riba, įmonė priartės prie tikros privatizacijos. Tada buvę akcininkai pusvelčiui pardavinės savo akcijas. Jeigu jie tuo pačiu ir darbuotojai, gali netekti ir darbo, ir santaupų vienu metu.

Suvokiant prasmę

Jokiu būdu nelinkiu šių padarinių, tik akcentuoju, kad jų tikimybė tuo didesnė, kuo labiau išsklaidyta nuosavybė. Kitaip gali susiklostyti reikalai ten, kur akcijos priklauso fizinių asmenų grupėms (neabejoju, kad jas suorganizavę žmonės turės pakankamai interesų ir valdymo sugebėjimų), arba kur už daugelio akcininkų slypi tas pats „įgaliotas asmuo“ (skaityk - tikras šeimininkas). Šiais konkrečiais atvejais galima laikyti, kad „privatizacija“ pajudėjo, ir jeigu valstybės nustatytos ūkininkavimo sąlygos (kainos, mokesčiai, ...) nepavers savininko

ūkiskaitiniu valdžios samdiniu, prie privatizacijos grafos galėsime plačiu mostu padėti paukštelį.

Reali privatizacija tuo labiau priartės, kuo greičiau prasidės vertybinių popierių judėjimas. Tiems, kas stebisi, kaip judės akcijos, jeigu formos prasme jos neegzistuoja (priminsiu, kol kas teturime tik laikinuosius akcininkų pažymėjimus), patarčiau ieškoti atsakymo, kurio esmė – vertybiniai popieriai. Kadangi akcija patvirtina nuosavybės teisę, jūsų dalyvavimą akciniame kapitale, tai jos pardavimas reiškia savininko pasikeitimą. Tad vertybinių popierių judėjimas įgauna prasmę, kurią paprastai galima paaiškinti kaip nuosavybės judėjimą pas naują savininką. Norime mes ar nenorime, šis procesas įvyks. Ir tik po to, kai savininkas pasirūpins efektyviu savo įmonės valdymu ir jį stabilizuos, tokios įmonės akcijos bus patikimos ir likvidžios. Jos galės judėti iš rankų į rankas, jomis bus spekuliuojama kaip Vakaruose, bet tai beveik neatsilieps stabiliai įmonės veiklai. **Taigi skirtingai nuo Vakarų šalių, kuriose vertybinių popierių rinka vertinga tuo, kad leidžia sukelti didžiulius „liaudinius“ kapitalus, mūsų vertybinių popierių rinkos paskirtis yra privatizuotos nuosavybės perskirstymas, prarandant „liaudiškumą“, o kartais ir patikimumą tol, kol efektyvios įmonių valdymo sistemos bus sukurtos naujų savininkų.**

Investicinių bendrovių verslas

Jau minėjome, kad turėdami beveik vienodas starto sąlygas vieni iš mūsų ignoravo privatizacijos procesą, kiti padarė jį savo verslu ir, be abejo, pralobo ar tikisi pralobti. Turiu omenyje ne tuos smulkius tarpininkus, aukcionų spektaklių „dalyvius“, įvairius šantažuotojus, kurių prisiveisė per akis (tokių masinių procesų, kaip privatizacija, architektai turėtų žinoti, kad kuo daugiau apribojimų ir sudėtingų taisyklių, tuo daugiau atsiranda šitokių parazitų).

Turiu omenyje investicinių bendrovių verslą, kurį valdžia legalizavo norėdama paspartinti privatizacijos eigą. Valio veikliems žmonėms, kurie, užuot buvę valstybės tarnautojais, bedarbiais, ar šiaip Lietuvoje negerbiamais komersantais, tapo privatizacijos pirmūnais. Tačiau žmonės, įsigiję investicinių bendrovių akcijų, neskuba šaukti „valio“ ir juos vis labiau pradeda graužti nepasitikėjimas. Jie nesupranta, kaip keletas veiklių vyrukų pakeis padėtį iš karto dvidešimtyje privatizuotų įmonių, iš kur pradės „byrėti“ dividendai. Norėdami apsaugoti akcininkų interesus ir išvengti galimų skandalų, pakertančių pasitikėjimą visais vertybiniais popieriais, politikai svarsto galimus investicinių bendrovių veiklos apribojimus. Jie pagrįstai laiko investicinėms bendrovėms

parduotus objektus tik pusiau privatizuotais ir neabejoja, kad stambūs akcijų paketai netrukus bus perparduodami į tikrų savininkų rankas. Kuo greičiau tai įvyks, kuo trumpiau įmonės bus perpardavinėtojų rankose, tuo geriau. Tačiau suprojektavusi investicinių bendrovių veiklą ir tokiu būdu lėmusi daugelio žmonių sprendimą dėl investicijų, valstybė privalo apsaugoti jų interesus. Turi būti užtikrintas įsigytų akcijų judėjimo ir kitos informacijos viešumas, o tai geriausiai atliekama biržoje. Jei prekyba vyks neviešai, ne biržoje, privatizacijos grietinėlę nugriebs užkulisinių režisierių bei tiesioginių vykdytojų rankos.

Investicinės bendrovės turės pasirinkti vieną iš galimų vystymosi kelių: pasilikti stambius akcijų paketus tų įmonių, kurias pajėgs valdyti ir vėliau veikti kaip holdingo kompanija, arba pasirinkti diversifikuotų investicijų į daugelį įmonių alternatyvą ir veikti kaip investicinis fondas.

Užsienio patirtis rodo, kad skandalų neišvengiama nė vienoje šalyje, ypač pradedant veikti vertybinių popierių rinkai. **Tačiau žmonės, praradę savo investicijas, ieškos atsakymo: ar tai atsitiko per jų žioplumą, nemokėjimą pasinaudoti vieša informacija, ar sąlygos „nešvariam“ verslui buvo sukurtos pačių valstybės organų.** Jeigu taip, žmonėms nesvarbu, sąmoningai tai padaryta ar dėl neapdairių, netoliaregiškų geriausių norų.

Nelengva pasirinkti. Ir vis dėlto tikiuosi, kad gyvename ne tokioje stebuklingoje šalyje, kur gali išaušti birželio 31-oji, 32-oji... Kur liepos pirmą stums tolyn nepamatuota baimė. Juk ši diena vertybinių popierių rinkoje reiškia tikrosios privatizacijos pradžią. Kuo greičiau tai įvyks, tuo greičiau pajusime, kad privati nuosavybė visiems naudinga. Ir gal tada mūsų kolektyvinė sąmonė, verčianti Vyriausybę „skatinti naujų darbo vietų sukūrimą, pramonės restruktūrizaciją, darbo našumo augimą“, suvoks, kad visam tam reikia ne Vyriausybės pastangų, bet visuotinės ir visiškos privatizacijos.

„Respublika“, 1992 m. birželio 30 d.

PSEUDOALTERNATYVA *

Arba modifikuota socializmo formulė

Pasimetę rinkimų pažadų gausybėje, žmonės vėl gyvena iliuzijomis. Jiems piešiami ir nostalgiški praeities paveikslai, ir ateinančios „gerovės visiems“ vizijos. Siūlome apmąstymui šių ir panašių fenomenų formules...

Prasidėjus rinkimams į Seimą nutariau pajuokauti: parašiau absurdišką ekonomikos reformos programą, pasivadinau „jauna politine jėga“ ir pasiūliau šį pokštą „Respublikai“. Redakcija jam pritarė ir programa buvo išspausdinta. Deja, užuot pasijuokę, ne vienas suprato ją rimtai, neįžvelgė nei disonansų, nei ironijos. Toliau dar blogiau. Tikros politinės jėgos visiškai rimtai įtraukdavo į savo programas tokių prieštaringų teiginių, kokių mano vaizduotė net neįstengė aprėpti. O girdėdama jų pažadus žodžiu, galutinai suvokiau: mums siūlomas ir neišvengiamai laimi socializmas. Ir ne bet koks - „pragmatiškas, humaniškas, modifikuotas“.

Jei Jums nesvetimos socializmo idėjos, jei socializmas Jums - ne tik principai, bet ir geresnis, teisingesnis gyvenimas, šis straipsnis yra Jums.

Jei teigiate, kad esate pragmatikai ir dėl to renkatės „aukso vidurio“ kelią tarp socializmo ir kapitalizmo, šis straipsnis skirtas Jums. Vedamiems ir vedantiems, nuviltiems ir nuvylusiems.

Socializmas turi būti nuoseklus

Jūs turbūt dar nepamiršote įprastinės socializmo formulės: valstybės nustatomos kainos ir gamybos planai, tvirti ūkiniai ryšiai, totalinis perskirstymas iš įmonės kitai įmonei, iš šakos - kitai šakai, iš krašto - kitam kraštui. Teisingumo ir žmogaus vardan. Įsidėmėkime: ir kaina, ir pelnas šioje sistemoje yra sutartiniai, kaip vaikų žaidime. Niekas nežino tikrovės - nei tas, kuris gamina, nei tas, kuris vartoja. Tik retsykiais mes sužinodavome tikras kainas - kai iš užsienio grįžę draugai pasakojo, kas ir kiek iš tiesų kainuoja. O šiaip - brangesnes pėdkelnes mums kompensuodavo pigus kumpis, pigią elektrą - brangus

* Tai priešrinkiminis straipsnis, siekiantis atskleisti nenuoseklių populistinių programų esmę ir jų įgyvendinimo pasekmes.

krištolas ir t. t. Ir kol viskas buvo valstybės rankose, sistema veikė. Juk niekas negalėjo privačiai parduoti į užsienį naftos ar vario, vagono veršiukų ar medvilnės lėktuvo. Nelegaliai - būdavo: ten - ikrai, atgal - pėdkelnės (beje, ir tai atsirado tik suirus geležinei uždangai). Kuo daugiau laisvių atsirasdavo socialistinėje sistemoje, kuo daugiau nevalstybinių struktūrų, tuo labiau prastėjo socializmas. Prisimenate? Valstybė dar kontroliavo kainas, tačiau jau atsirado privatininkų, kuriems kainos buvo laisvos (tikros), ir atsidarė užsienis, kur kainos buvo tikros (laisvos). Ir štai mūsų žmonės pagaliau suprato, kas yra **kaina**. Visas tas krutėjimas, spekuliavimas, verslavimas, transportavimas yra tautos himnas jos didenybei - **kainai**. Ir kuo ilgiau gyvavo ištikimybė valstybinei nuosavybei bei kainų kontrolei, tuo daugiau kai kurie žmonės spėjo pasisemti iš trijų pagrindinių pelno šaltinių: 1) kontroliuojamų ir laisvų kainų skirtumo vietinėje rinkoje; 2) kainų skirtumo skirtingose rinkose; 3) ypač palankios 1-ojo ir 2-ojo šaltinių kombinacijos. O jūs dejavote, piktinotės, negalėjote suprasti, kodėl įprastinis gyvenimas byra (nors žadama, kad greitai susitvarkys). Deja, **formulės tokios paprastos ir tendencijos tokios aiškios, jog akivaizdu: socializmo „tobulinimas“ stūmė jį į visišką krachą.**

Švaistymo ir engimo mašina

Nenuostabu, kad iškilus sunkumams jūs ėmėte ilgėtis praeities. **Primiršote savo vargus ir staiga patikėjote, kad galima grįžti į neklestintį, bet ramų gyvenimą. Deja, socializmas turėjo ne tik įgytų, bet ir įgimtų ydų.** Jų kintamieji ir parametrai slapstėsi socializmo formulės skliaustuose. O skliaustų išmintingi visuomenės modeliuotojai nepaisė, tiesiog „supaprastindavo“. Jūs gi ne tik žinojote tas ydas, jūs prie jų ir pripratote. Tik apie vieną mirtiną ydą, kuri palengva artino galą, ilgai nesusimąstydavome. Ką turiu galvoje? Gyvenimą be nuosavybės, genetinį sistemos neefektyvumą. Jos disproporcijas, pasenusias gamyklas, karinius monstrus, nepabaigiamas statybas, nepaaiškinamą prekių ir žaliavų judėjimą, tūkstančius ir milijonus valdžios tarnų, sukančių šią stebuklų mašiną. O mašina sąmoningai ir nesąmoningai švaistė lėšas. Tiesa, ji šiaip taip maitino ir rengė dirbančius ir nedirbančius savo piliečius. **Bet kuo daugiau švaistė, tuo prasčiau galėjo juos pamaitinti.** Prisimenate Markso formulę samdinio išnaudojimui apskaičiuoti? Tai, kas buvo daroma su tarybiniu samdiniu, iliustruoja šie duomenys: jau ilgą laiką išsivysčiusių šalių darbo pajamos sudaro 60-80 proc. nacionalinių pajamų, ir tai yra vienas stabiliausių rodiklių. Tarybų Sąjungoje atitinkamas rodiklis 1928 m. buvo 58 proc. Jis nuolat mažėjo, o

pastaraisiais metais tebuvo tik 37 proc. **Siekdama kompensuoti visuotinį švaistymą, valdžia turėjo vis stipriau engti žmones. Tačiau pagalvokime: ar toli buvo riba?**

Visi su burtažodžiais

Nežinau, kiek politikų nuoširdžiai tikėjo dogmatinio socializmo beviltiškumu ir siejo ateitį su jo alternatyva, o kiek nuo jo atsiribojo tik populistiniais sumetimais. Kiekvienu atveju prieš rinkimus dauguma politinių jėgų pasiskelbė **centristinės – pragmatinės orientacijos, pritardami mišriai valstybės reguliuojamai ekonomikai, vadinamai socialistinei rinkai, arba gerovės valstybei. Regis, jie pasirinko pseudoalternatyvą.**

Ko tik nežadėta, kokių tik šūkių nesugalvota, kokių šviesios ateities vaizdų nenupiešta! Modernios gamyklos, mažėjančios kainos, pajamas išlyginantys mokesčiai, stabilūs konvertuojami pinigai, visiškas užimtumas ir dar – **parama**. Kaimui ir laisvajai rinkai, vidutiniam sluoksniui, energetikai ir ūkininkams, sveikatos apsaugai ir pensininkams, maisto perdirbimui ir studentams, ryšiams ir jaunimui, šiltnamių produkcijai ir moterims, elektronikai ir bedarbiams, invalidams, turizmui ir sportui. Ir dar daug daug paramos, dėmesio, prioritetų, subsidijų, lengvatinių kreditų bei mokesčių lengvatų.

Vėliau nagrinėsiu, kokių nelaimių galima laukti iš šių stebuklingų instrumentų. Stebėtina, kaip lengvai socialiniai inžinieriai susiedavo juos su laisvąja rinka, o kitoje lygties pusėje drąsiai rašydavo „Gerovės valstybę“.

Įvaizdžiai, vardai, tikrovė

Gerovės valstybė. Kaip įsivaizduojami tavo vaisiai? Ogi taip: neliks skurdžių ir netikrų dėl ateities žmonių, visiems bus laiduotos ne tik nuolatinės pajamos, bet ir nemokamos paslaugos. **Gąsdinant žmones „laukiniu kapitalizmu“, modeliu vis dar siūlomos sočiai ir ramiai gyvenančios Švedija, Vokietija... Turčiai mūsų nemėgstami ir dauguma džiaugsmingai skuba linksėti - gerovės verti visi.** „Išmesdami“ šią idėją ar jai pritardami, mes klydinėjame vis toliau nuo socializmo alternatyvos, nuo kelio, kuriame gerovė tikrai gausinama (tik kitais, kol kas įtarumą keliančiais, būdais). O liaupsinamas kai kurių Vakarų šalių valdiškos gerovės kelias turi labai daug socializmo bruožų. Tad kai jis tiesiamas mūsų socialistiniais pamatais, jų „socialinė rinka“ neišvengiamai virsta mūsų **„modifikuotu**

socializmu“. Apie jį jau rašiau. Jo nemėgstu ne dėl vardo. Paprasčiausiai šiandien ir šioje žemėje tai yra tiesus kelias į bedugnę.

Kodėl? Šaltai rašykime formules. Pirma. Kad valdžia išdalytų tiek, kiek laukiama, - privalo turėti arba „užsidirbti“. Valdžios daromą verslą, visas tas valstybės gamyklas mes prisimename puikiai: genetinis neūkiškumas, visuotinis švaistymas. Visur, kur valstybės nuosavybė, žmonės taiko principą „suvisuomenintos išlaidos, privatizuojamos pajamos“. T. y. vaisius - sau, vargus ir kaštus - visiems po lygiai. Tad valstybinis verslavimas niekaip nepajėgia didinti gerovės, priešingai - jis nuolat didina žmonių išnaudojimą ir skurdą. (Valio tiems išminčiams, kurie privatizaciją laiko (ne)iš- vengiamu kelio į rinką blogiu!)

Kitas valdžios iždo pajamų šaltinis - mokesčiai ir infliacija. Čia galioja kita taisyklė. Didesnė biudžeto įplaukų dalis visuomet surenkama iš neturtingųjų ir vidurinio sluoksnio (kuriems ir stengiamasi išdalyti!). Štai ir Lietuvoje asmeninių pajamų mokestis yra 18 proc. kai atlyginimas 2000 talonų (5 doleriai), o aukščiausias, „turčiams“ skirtas, 33 proc. tarifas taikomas nuo 6500 talonų (16 dolerių). Nei šiandien, nei rytoj neverta tikėti mokesčių sistemos leitmotyvu daugiau imti iš turčių ir padalyti visiems. Pasaulio patirtis liudija: turtingi turi pakankamai motyvų ir landų, kad pasilengvintų mokesčių naštą. Negana to, jie nepastebimai pasinaudos biudžeto teikiamomis galimybėmis (štai čia prireikia tų lengvatinių kreditų, subsidijų ir t. t.) ir, **kai gerovės perskirstymo mašina apsuks ratą, būtent turtingųjų gerovės pagausės.** Jau minėjome: didelė dalis to, kas patenka į valdžios rankas, panaudojama neefektyviai. Įvairios valdžios institucijos ne tik „pravalgo“ žmonių sukurtą gerovę, bet nemažai priskolina, išdalija, šiaip praranda. Taigi vėl grįžtame prie pažįstamų soc. efektyvumo formulių. Tačiau atsiradę sąlygų skirtumai verčia tęsti blogybių sąrašą.

Vedami į nelaimės zoną

Nebeįstengsime susikurti ankstesniojo pasakų kainų pasaulio. Juk visagalė valstybė nebeapsiima pirkti ir parduoti produkcijos šalies viduje ar užsienyje, savo nuožiūra perskirsčiusi kaštus, pelną ir nuostolius. Pats pagamini ir pats parduodi. Tačiau ir aplinkui esantis pasaulis gamina ir prekiauja. Ir jeigu efektyviau naudoja visus išteklius, turi geresnes technologijas ir t. t., gaminiai bus pigesni. Šiuo

metu, kai dauguma realizacijos rinkų yra prarasta, o naujų neužkariauta, **viską lemia kaina.** Bet gerovės valstybės svarstis - visa krūva mokesčių, kuriuos privalai sumokėti (mokėdamas darbininkui - 30+1 proc. į socialinio draudimo biudžetą; 33 proc. pajamų mokestį; 29 proc. pelno mokestį ir dar pridėtos vertės mokestį, „infliacinį“ mokestį, ir kt.) tampa neįveikiama kliūtimi konkurencinėje kovoje.

Juk pigesnį produktą lengviau parduotum, įsitvirtintum užsienio rinkoje. Vadinasi, didintum apyvartą, plėstum gamybą. O brangesnį produktą, **kur į kainą įskaičiuojami gerovės valstybės kaštai, sunkiai beparduosi. Tai nekonkurentabilus produktas, kurio kaina išpūsta ne tik dėl kitiems perskirstomos „gerovės“, bet ir dėl neišvengiamai tai lydinčio švaistymo, praradimų.** Toks produktas niekam užsienyje nereikalingas. O gerovės valstybėje? Jį pirks, jeigu bus griebiamasi protekcionizmo ir valdžia „saugos“ rinką nuo pigesnių užsienio prekių. Kartu prireiks atgaivinti ir kitas socialistines priemones, prievartos mechanizmą. **Taip gerovės kraštas netikėtai virsta nelaimės zona. O valdininkų noras dosniai dalyti, skatinti, panašėti į Švediją, virsta bejėge malda. Bedarbių, bankrutavusių verslininkų, nepamaitintų senelių.**

„Respublika“, 1993 m. vasario 2 d.

MĖGINTUVĖLYJE *

Vos spėję 1990 metų lapkričio mėnesį atšvęsti Lietuvos laisvosios rinkos instituto steigimo iškilmes, tuojau patekome į „bankų istorijos“ sūkurį. Istorija plačiai nuskambėjo ir daugelis ją puikiai prisimena. Ji rutuliojasi ir šiandien, tačiau joje įvyko daug pokyčių: pasikeitė ir valdytojai, ir nuskriaustieji, ir autoritetai... Atrodytų, palankus momentas pradėti viską nuo švaraus puslapio. Tačiau puslapis nėra visiškai švarus...

1990 metų gruodžio pradžioje Parlamento rūmuose pasirodė Komercinių bankų įstatymo projektas, kurį parengė Lietuvos banko darbuotojai. Susipažinę su įstatymo projektu ir suvokę, kokie būtų jo įteisinimo padariniai, mes nutarėme veikti. **Kadangi pažiūros skyrėsi iš esmės, buvo beprasmiška teikti dalinius siūlymus, kovoti dėl atskirų pataisų (beje, vėliau naudojome ir šiuos metodus).**

Pradėję rengti ištisą įstatymo projektą, pirmiausia sutarėme dėl komercinių bankų organizavimo formų. Pirminiame įstatymo projekte „įteisinome“ akcinius, personalinius bankus ir bankus, organizuotus kaip ūkinės bendrijos. Tai buvo visas privačios verslininkystės organizacinių formų „meniu“, sankcionuotas Lietuvos Respublikos įstatymais. Tikrai revoliucinis buvo siūlymas dėl personalinių bankų bei ūkinių bendrijų. Šie bankai turėtų visišką turtinę atsakomybę, vadinasi, jų savininkai atsakytų už banko įsipareigojimus visu savo turtu. Mes manėme, kad tai yra geriausias būdas pereiti prie privačios bankininkystės ir užtikrinti bankų veiklos efektyvumą bei patikimumą. Suvokėme, kad būtent ribotos turtinės atsakomybės bankai sukelia didesnę riziką, ypač tada, kai jie tarpsta socializmo išpurentoje dirvoje. Deja, susidūrėme su tuo, kad netgi projekto aptarime dalyvavę profesoriai nesuvokia įmonės, neatskirtos nuo fizinio asmens, ypatumų, nuolat tapatina ūkinę bendriją su veršiukų auginimo ferma ir t. t. Be to, oponentai įrodinėjo, kad Lietuvoje nėra žmonių, pajėgių asmeniškai (arba keliese) įsteigti banko. Mes gi tikėjome, kad įteisinus privačią nuosavybę, Lietuvoje atsiras tokių žmonių ir tokių firmų. Tas tikėjimas buvo pagrįstas ir privati nuosavybė greitai parodė savo galią.

Įvyko taip, kad tik akciniai bankai, kurių veiklos pamatai nekėlė

* „Mėgintuvėlyje“ buvo parašytas 1000-ojo „Respublikos“numerio išleidimo proga ir išspausdintas jame.

jokių abejonių Lietuvos banko atstovams, buvo įteisinti. Net ir įstatymas buvo pavadintas Komercinių akcinių bankų įstatymu. Kaip gyvenimas reagavo į jo nuostatas? Kaip ir tikėjomės, žmonės, norintys įsteigti banką, surasdavo pakankamai fikcinių „bendrakeleivių“, kadangi pagal įstatymą reikėjo mažiausiai 10 steigėjų. Po ilgų parlamentinių debatų pavyko atmesti įstatymo teiginį, kuriuo numatoma, kad banke visuomet būtų ne mažiau kaip 10 akcininkų. Štai kas išėjo: netgi tais atvejais, kai yra keli realūs banko savininkai, jie pagal įstatymą neatsako už banko įsipareigojimus visu savo turtu. Turbūt ir savininkams tai yra parankiau. **Taigi turime tokius bankus, kokių pageidavo tuometinė monetarinė valdžia.** Didžiulė problema, kurią sukėlė Lietuvos ūkio privatizacijos būdas, tapo išskaidyta „grupinė“ nuosavybė. Deja, ji neaplenkė ir bankų. Kuo daugiau savininkų, tuo mažesnės jų galimybės daryti įtaką sprendimams ir tuo mažiau jie apskritai dalyvauja valdant. Susiklosto paradoksali padėtis - banko pagrindą sudaro „nesąmoningas“ kapitalas, pagal savo pobūdį prilygstantis skolintam kapitalui. Toliau šis kapitalas skolinasi papildomą kapitalą ir verslo mastai didėja. Kieno tai nuosavybė, kieno atsakomybė? Prireikus į šį klausimą būtų nepaprastai sunku atsakyti...

Kompromiso padariniu galima laikyti tai, kad mūsų įstatymo projekte atsirado valstybiniai ir valstybiniai - akciniai bankai. Pradinė nuostata buvo aiški - valstybė yra prastas verslininkas ir dar prastesnis bankininkas, todėl ji negali dalyvauti šiame versle. Tačiau valdiški bankai egzistavo ir nebuvo aišku, kiek dar egzistuos. Atsižvelgdami į tai, nusprendėme, jog tol, kol jie egzistuos, privalo dirbti tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir nevalstybiniai bankai.

Ne vieną kartą, diskutuodami su mūsų oponentais, girdėjome, kad „jų“ įstatymas yra platus, visa apimantis, o mūsų - mažas. Negalėjome su tuo sutikti, kadangi mūsų projektas ne tik siūlė organizavimo formų įvairovę, bet ir aprėpė komercinių bankų santykius su Lietuvos banku. Nustatė, kaip, kada ir kokiais mastais gali būti reguliuojama komercinių bankų veikla.

Visiškai nauju galima laikyti ir siūlymą organizuoti savanorišką indėlių draudimo sistemą. Draudimo įmokos būtų adekvačios bankų veiklos rizikingumui (vertinant rizikos laipsnį galėtų pasitarnauti kad ir tradiciniai rodikliai). Kita vertus, centrinis bankas „prižiūrėtų“ tik draudime nedalyvaujančius bankus. **Mes planavome išskirti dar ir trečią bankų kategoriją - neapdraustus ir niekieno neprižiūrimus.** Idėja buvo aiški - bankas viešai skelbia apie savo draudimą, priežiūrą

(arba visišką veiklos laisvę), taip pat apie organizacinę formą ir suteikia klientui galimybę pasirinkti tokį banką, kuris atitiktų jo pažiūras, charakterį, polinkį rizikuoti ir t. t.

Beje, jeigu ši idėja būtų įgyvendinta, pusiau legaliai veikiančios depozito - kredito įmonės dirbtų Lietuvoje kaip legalūs bankai. Tai, kad šios įmonės turi pakankamai klientų (pasirenkančių rizikingesnį, bet ir pelningesnį pinigų skolinimo būdą), patvirtina, jog dalis žmonių neturi polinkio naudotis būtent valstybės globojamomis kredito įmonėmis. Verta panagrinėti, kodėl nelicencijuotos depozito - kredito įmonės siūlo klientams palankesnes sąlygas negu licencijuoti bankai. Šios įmonės laikosi savo, o ne kitų nustatytų „nerizikingos veiklos“ normatyvų, jos neslegiamos kredito lubų, jos neprivalo laikyti Lietuvos banke būtinųjų rezervų ir t. t. Neidealizuojant šių įmonių veiklos, tenka konstatuoti, kad jų palyginimas su registruotais bankais naudingas bent tuo, kad parodo reguliavimo ir priežiūros kainą*.

Priimtas įstatymo projektas apskritai nutyli Lietuvos banko santykius su komerciniais bankais, todėl šie negrindžiami aiškiai apibrėžtomis taisyklėmis. Štai jau minėti „nerizikingos veiklos“ normatyvai. Dėl jų pagrįstumo teko nemažai diskutuoti su mūsų oponentais, nes normatyvai pernelyg mažina banko veiklos mastus, o drauge ir pajamingumą. Turėjome tikrai skirtingą požiūrį į šios idėjos esmę, tačiau niekam nekėlė abejonių tai, kad sąlygos (našta) turi būti vienoda visiems bankams. Realybė pralenkė visų lūkesčius: kai kurie bankai smarkiai peržengdavo nustatytus normatyvus. Ir vis dėlto šie bankai veikė pakankamai stabiliai. Be abejo, tie, kurie laikėsi normatyvų, prarasdavo efektyvumą ir konkurencingumą. **Jie žaidė pagal nustatytas taisykles, tačiau nei rinka, nei globėjas jiems už tai neatlygindavo.**

Turbūt supratote, kad aš jokiu būdu nekviečiu taikyti sankcijas bankams, kurie peržengia leistinus rizikos normatyvus. Aš tik kviečiu pamąstyti apie padėties paradoksalumą: jeigu bent keli bankai sugeba stabiliai dirbti didesnės negu Lietuvos banko nustatytos rizikos lygiu, kodėl tai turi būti draudžiama kitiems? Manau, kad spontaniškai įvyko puikus eksperimentas, įrodantis, koks santykinis ir netvirtas yra taikomos priežiūros pamatas. Dar kartą grįžtant prie bankų draudimo idėjos, reikėtų pabrėžti, kad jos pritaikymas sąlygotų tai, kad bankai -

* Akivaizdūs aferistai atėjo į šį verslą vėliau, pradžioje įmonių skolintos lėšos būdavo naudojamos savo investicijoms ar teikiamoms paskoloms.

draudimo dalyviai savaime pasirinktų tinkamos rizikos lygį.

Komerciniai bankai buvo „spaudžiami“ ne tik šių veiklos normatyvų. 1992 metų rudenį jiems buvo nustatytos kredito „lubos“, neva tarnaujančios infliacijai pažaboti. Apie galimybę nustatyti tokius esminius normatyvus įstatyme nieko nebuvo minima. Įdomiausia, kad šios „lubos“ neturėjo jokio apibrėžto ryšio su aukščiau nagrinėtais normatyvais, jos tiesiog buvo užfiksuotos pagal 1992 metų liepos 1 d. faktinę kreditų apimtį (vėliau jos augo keliais procentais). Tad buvo užfiksuota atskiriems bankams tenkanti rinkos dalis: tie, kurie buvo stiprūs, galėjo be ypatingų pastangų išsaugoti savo pozicijas; tie, kurie buvo jauni ir maži, beveik negalėjo augti.

Tačiau deja deja, apribojus kreditus, infliacija nesumažėjo. Ir tai natūralu, juk „lubos“ - dekoracinė „kovos prieš infliaciją“ priemonė. **Tikrais infliacijos šaltiniais buvo mažiau domimasi. O kadangi „lubos“ galioja kreditams ne tik vidaus, bet ir užsienio valiuta, jų poveikis ekonomikai yra aiškiai destrukcinis.** Visaip viliodami užsienio investicijas į Lietuvą, šiuo savo aktu valdžios atstovai savanoriškai apribojo vidinių ir išorinių valiutos išteklių panaudojimą Lietuvoje. Verta prisiminti kai kurių finansinių autoritetų hipotezes, neva dėl užsienio valiutų tekėjimo į Lietuvą spartėja infliacija. Mažai kas drįstų pritarti idėjai, kad kuo mes visi neturtingesni, kuo mažiau kapitalo (tarp jo ir piniginio) yra Lietuvoje, kuo mažiau investuojama, - tuo stabilesni bus nacionaliniai pinigai. Tačiau mažai kas drįsta suabejoti kredito „lubų“ naudingumu.

Ko tik neišgyveno mūsų bankai per pastaruosius trejus metus: nesąžiningą centrinio banko konkurenciją, turėjusią neįtikėtinas formas; maksimalią leistiną palūkanų normą (25 proc. metinių, esant šimtais procentų matuojamai infliacijai); draudimą vykdyti operacijas užsienio valiuta bei tarptautinius atsiskaitymus; įvairiausius mokesčius, kurių prigimties neįmanoma paaiškinti ir dar daugelį kitų dalykų. **Nustekenus palūkanų ribojimu bankų kapitalą ir klientų laikomus išteklius, vėliau buvo imtasi žygių įskaityti tarpusavio skolas, indeksuoti santaupas ir pan.** Staiga pastebėta, jog realūs bankų kapitalai per pastaruosius metus sumažėjo ir todėl juos būtina padidinti. Taip pat staiga mes pasisukome nuo minties, kad palūkanos yra plėšikiškai aukštos, prie minties, kad jos yra nepaprastai žemos (realiai skaičiuojant). Tačiau iš to, deja, buvo padaryta išvada, kad būtina didinti nominalias palūkanas, o ne pasiekti, kad realios palūkanos taptų teigiamos dėl infliacijos pažabojimo. **Nominalių**

palūkanų užkėlimas gali turėti štai kokių padarinių: infliacijos laukimas bus dar labiau įskaičiuojamas į visų planus ir tam tikrą laiką savaime skatins jos augimą. Tačiau tuo atveju, jei infliacija bus sustabdyta, bankų sistemą ištiks šokas. Ar bus pajėgūs bankai jį išgyventi? Ir jeigu taip, tai kokia kaina?

Kadangi atlikdama įvairius restrikcinius eksperimentus su tautiniais bankais monetarinė valdžia laikėsi protekcionistinės politikos ir kliudė užsienio bankų kapitalui tekėti į Lietuvą, našta galiausiai spaudžia klientus. **Nuolat pamokslaudami, kad stiprių pinigų nebus be stiprios ekonomikos, kokį bankų servisą rengė ekonomikos subjektams tuometiniai valdovai?** Verta prisiminti, kad tuomet centrinis bankas apskritai neskatino bankų atsiradimo ir jų ekspansijos. Bijojo, kad bankai neįsisteigtų „ant kiekvieno kampo“. Dėl šios baimės praradome unikalią galimybę tapti Rytų Europos finansiniu centru. Čia panaudosiu ne teorinį, o praktinį argumentą: Latvija vien dėl valiutų judėjimo liberalizavimo tapo buvusios SSRS valiutų rinkos centru. Niša jau užimta ir šiandien konkuruoti su latviais labai sunku. Tačiau ir šiandien egzistuoja bankinio ir finansinio verslo sričių, kurios (jei būtų nevaržomos) suteiktų žmonėms įdomų ir kvalifikuotą darbą, be to, ir nemažų pajamų.

Tereikia, kad politika nesiremtų provincialiu požiūriu į kapitalo kaupimą ir judėjimą. Kad būtų įsisąmoninta, jog bankai yra ta vieta, kur koncentruojama ekonomikos galia. Kad valstybės kišimasis čia mažiausiai leistinas, kadangi iškreipdami kredito santykius, neišvengiamai išmušame iš rinkos vėžių visą ekonomikos sistemą.

„Respublika“, 1993 m. birželio 26 d

KOMPENSONIJA *

Dauguma, besidominčių indėlių kompensavimo klausimu, tvirtina, kad tai ne ekonominė, bet politinė problema. Kad tai opozicijos taikliai pasirinktas ir pabalnotas arkliukas, galintis sugrąžinti ją į valdžios sostą. Politikuojančių, besiaiškinančių įvairių scenarijų pinkles ir gudrybes tikrai gana. Todėl pasvarstykime ekonominę problemos pusę.

Uždavinio formulavimas

Atskyrę du dalykus - dalies indėlių (6,7 mlrd. rublių) praradimą Maskvoje ir santaupų nuvertėjimą apskritai - suformuluosime uždavinį, kurį prieš tai iškėlė ir valdžia. Pirma: būtina atstatyti žmonių indėlius, saugotus Taupomajame banke iki 1991 m. vasario 26 d. Antra: pageidautina indeksuoti žmonių indėlius taip, kad būtų kompensuotas jų nuvertėjimas. Suformulavę uždavinį, prisiminkime esmines problemos atsiradimo aplinkybes:

- 1990-1992 metais Lietuva buvo rublio zonoje;
- tai buvo infliacijos (iš pradžių užslėptos, vėliau besiveržiančios) metai;
- infliacija pasižymi didžiuliu turto ir pajamų perskirstymu;
- Lietuva pirmavo rublio zonos šalių infliacijos lenktynėse.

Teisingumo beieškant

Vertinant infliaciją kaip stichinę nelaimę ir tikint, kad jos padariniai turi būti visiškai išlyginti, neįmanoma apsiriboti vien tik santaupų nuvertėjimo problema. Infliacinio perskirstymo mastai tokie didžiuliai, kad visų nukentėjusių ir visų laimėjusių paieška, idant atstatytume teisingumą, užsitęstų.

Pateiksiu pavyzdį, kuris labiausiai nustebins skaitytoją. Štai bankai, kurie paprastai išskiriami kaip geriausiai besiverčiančios reformos sąlygomis struktūros, irgi nukentėjo nuo infliacijos. Jų

* Straipsnio pavadinimas specialiai sukurtas indėlių „atstatymo“ idėjai įvardyti. Straipsnyje analizuojamas idėjos atsiradimas ir įgyvendinimo prieštaringumai. Iki referendumo buvo beveik ištisi metai, pati aistrų pradžia.

kapitalai, kaip ir indėlininkų lėšos, buvo smarkiai infliacijos nustekenti. Per 2 metus kredito ištekliai (realiais matavimais) sumažėjo beveik du kartus, nors nominaliai sparčiai augo. Bankų kapitalai sumažėjo dar labiau. Tad siekiantiems atstatyti teisingumą nustekentas bankas mažai kuo skirtųsi nuo pensininko (jei vadovaujamasi ekonomikos faktais, bet ne emocijomis). Vadinasi, indeksuoti reikėtų ir bankų kapitalus. O jei taip, tai ir daugelį kitų dalykų, mažiau šokiruojančių skaitytojus. Kažin ar šiuo atveju būtų tiek daug žmonių, žygiuojančių su teisingumo vėliava.

...Ir (ne)surandant

Beje, infliacinis turto ir pajamų perskirstymas vyksta ne tik tarp atskirų subjektų ir kategorijų. Jis būdingas ištisoms šalims. Kaip minėjome, Lietuva buvo viena pirmaujančių rublio infliacijos lenktynėse šalių. „Greitesnės infliacijos, bėgant nuo infliacijos“ mechanizmas buvo tam tikrą laiką labai naudingas Lietuvai, nors ir pakankamai kritikuotas daugelio finansų mąstytojų. Šio mechanizmo dėka geriau negu kitose NVS šalyse gyvavo pensininkai, vertėsi gamybos įmonės ir komercijos struktūros. Primenu - laikinai, iki tam tikro taško. Tačiau ir šie laikini „laimėjimai“ buvo reikšmingi. Lietuva netiesiogiai susigrąžino daugiau negu prarastus 7 mlrd. rublių. Nors tikrojo perskirstymo tarp šalių masto niekas nežino, nuolatinis debitorinis Lietuvos saldas Maskvoje patvirtina šią hipotezę.

Tiesa, infliacinio perskirstymo ir finansų anarchijos vaisiai atiteko ne tiems patiems asmenims, kurie prarado indėlius ar kitką. Jie atiteko pensininkams, spontaniškai „atrinktoms“ valstybinėms ir privačioms įmonėms... Nei surasi, nei atimsi. Ir ačiū Dievui, kad buvo ne vien tik pralaimėjusių. Ačiū, kad ir pensininkai buvo laimėjusių gretose.

„Atstatymo“ mįslė

Ir vis dėlto nekilo abejonių, kad valdžios atstovai imsis „atstatyti“ Maskvoje prarastus indėlius. Esant dideliam indėlininkų spaudimui ir rinkiminių pažadų svoriui, Vyriausybė nutarė ne tik atstatyti indėlius, bet ir padidinti jų vertę koeficientu 1:10. Vadinasi, už 10 rublių nutarė duoti 1 litą. Tiesa, ištęsiant išmokėjimus dešimčiai metų. Neįrodinėsiu žinomų dalykų, būtent, kad toks indeksavimas bus didelė našta biudžetui, vadinasi, ir visuomenei. Kad užuot padėjusi apskritai pensininkams ar likimo nuskriaustiesiems, valstybė turės nuolat atsiskaitinėti su tais, kas iki 1991 m. taupė pinigus. Kad galiausiai

niekas iš to neišloš. Kad netgi tokius įsipareigojimus Vyriausybė labai sunkiai galės įvykdyti. Kad Vyriausybės veiksmai, jai stokojant pinigų, yra gerai visiems žinomi. Ir mažai pageidaujami.

Privatizacijos greitis

Kodėl gi tokiu atveju kritikuojant nutarimą, kurio įgyvendinimo galimybės ir prasmingumas kelia abejonių, yra siūlomas dar didesnio masto ir dar greitesnis indeksavimas? Ar pagrįsti realiais šaltiniais pažadai „pakeisti vieną rublį vienu litu“? Prisipažinsiu - esminė šios programos nuostata - privatizuoti daugiau ir greičiau - kelia pritarimą ir nedviprasmišką simpatiją. Gal tikrai įsipareigojimai prieš indėlininkus taptų ta varomąja jėga, kuri priverstų valstybę nedelsiant atlikti visišką privatizaciją? Stebint kaip sunkiai ji vyksta, pradedi griebtis bet kokios vilties. Tačiau idėja kompensuoti indėlius iš privatizacijos gaunamomis pajamomis grindžiama dvejomis prieštaringomis nuostatomis:

- privatizacija turi būti greita (kad įsipareigojimus galima būtų įvykdyti greitai, cituoju įstatymo projektą: „Lietuvos Taupomasis bankas privalo laikyti tokį pinigų rezervą, kuris reikalingas neribotam indėlių išmokėjimui indėlininkų pageidavimu nuo 1994 m. kovo 1 d.“

- privatizacija turi siekti kuo didesnių įplaukų (kad būtų sukaupta visa numatyta suma įsipareigojimams įvykdyti, cituoju: „gyventojų indėlių atstatymui ir indeksavimui Lietuvos Respublikos Vyriausybė turi perduoti 7,6 mlrd. Lt... į Lietuvos Taupomojo banko aktyvus“.

Iš anksto galima teigti, kad šis esminis prieštaringumas sužlugdytų įstatymo įgyvendinimą.

Juk dar numatoma atlikti valstybės turto indeksaciją taikant koeficientą 12 (arba remiantis faktiniais kainų indeksais). Tačiau dalis privatizuojamų objektų jau šiandien negali būti realizuota už savo balansinę kainą, nekalbant apie jos indeksaciją. Po indeksacijos tokių objektų kiekis smarkiai išaugtų. Gerai visiems žinoma - kainoraščio eilutė tampa kaina tik po to, kai atsiranda ją sumokantis. Juolab, kad privatizacija nėra eilinis išpardavimas, kur bet kokiam sendaikčiui atsiranda atitinkamai nušiuręs pirkėjas. Gali paaiškėti, kad kai kurių įmonių neima ir veltui - ką tuomet darysi su optimistiniais įkainavimais? O svarbiausia - ką tuomet darysi su įsipareigojimais

prieš indėlininkus, kuriuos privalu vykdyti? Nebent numatysi įstatyme, kad indėliai gali būti nuvertinami politikų trumparegystės koeficientu... Kitaip tie patys (ar kiti) politikai bus priversti kurti pinigus iš oro. Ir vėl - nominaliai atstatant tuos 7,6 mlrd. litų, realiai jie virs niekinga suma.

Augimas be emisijos

Įstatymo rengėjai įsitikinę, kad siūloma indeksacija infliacijos nesukurtų. Įstatymo projektas teigia, kad „indėlių indeksavimui negali būti vykdoma papildoma litų emisija ar kitokiu būdu didinamas pinigų kiekis apyvartoje...“ Pasvarstykime, ar įmanoma įgyvendinti įstatymą, nepažeidus šios nuostatos. Dabar pinigų masė Lietuvoje (Lietuvos banko duomenimis) yra apie 1 mlrd. 800 mln. litų. Indeksavus indėlius, pinigų masė padidėtų beveik 5 kartus. Tai turėtų įvykti iki 1994 m. kovo 1 d. Didžiulis pinigų masės išaugimas reikalautų atitinkamo grynųjų pinigų kiekio didinimo. Juk tarp grynųjų ir negrynųjų pinigų kiekio yra tam tikros proporcijos, kurias pažeidus atsiranda deficitas, normavimas ir panašūs seni pažįstami.

Prasukus visą sudėtingą turto išvalstybinimo ir santaupų kompensavimo mechanizmą „vidutinis“ indėlininkas nieko nelaimėtų. Tačiau visa šalis būtų įtraukta į ilgalaikę infliaciją su visais jai būdingais bruožais. Privatizacijos tikslas būtų ne atiduoti į privačias rankas, bet gauti reikiamų įplaukų santaupų indeksavimui. Privatizacijos tikslas būtų atstatyti aiškiai lokalinį teisingumą, šelpti tuos, kas turėjo santaupų iki 1991 metų. Visa proceso esmė apsiribotų valdžios balansavimu tarp džiugesio ir nevilties dėl įsipareigojimų tęsėjimo.

O jeigu žmonėms būtų leista pasirinkti teisingumą plačiąja prasme? Kažin, ką jie pasirinktų: gyvavimą iš ilgai besitęsiančio turto išpardavimo ar vystymąsi per greitą privatizaciją? Per tokią, kuri jau kitąmet atneštų ne pseudopinigus, bet darbą ir realias pajamas.

„Respublika“, 1993 m. birželio 26 d.

NERADIKALI, BET BŪTINA PINIGŲ IR BANKŲ REFORMA *

Šio straipsnio - juodraščio pagrindu autorė skaitė pranešimą Ekonomistų klube 1995 m. spalio 12 d. Pateiktame straipsnyje atsakoma ir į pagrindinius Ekonomistų klubo diskusijose iškeltus klausimus.

Pavadinimo pagrindimas

„Neradikali, bet būtina pinigų ir bankų reforma“. Tokį pavadinimą pasirinkau neatsitiktinai. Juk norintiems susiorientuoti bankų sistemos reformos alternatyvose, svarbu jas klasifikuoti ir susigaudyti, kokia siūlomo pertvarkymo vieta koordinačių (vertybių) skalėje. Tai iš tikrųjų nėra pati radikaliausia reforma ir būtent todėl tikimybė ją įgyvendinti yra gana tvirta. Tai yra pirmasis žingsnis, kurį būtina žengti, norint liberalizuoti bankų sistemą ir išlaisvinti pinigus nuo politinio ir atskirų grupių manipuliavimo.

Ši reforma nėra vien tik pinigų ūkio pertvarkymas, ji iš esmės pakeičia visos ekonomikos funkcionavimą. Ji leidžia įgyvendinti principą „kiekvienas sumoka pats“ ir taip geriausiai atitinka perėjimo prie rinkos ekonomikos logiką. Neleisdama Vyriausybei skolintis iš centrinio banko, ši reforma priverčia Vyriausybę ieškoti ne tariamų būdų išlaidoms mažinti, pasiryžti privatizuoti ne tik valstybę alinančias įmones, bet ir „įprastas“ jos funkcijas. Todėl ši reforma yra sėkmingo ekonomikos pertvarkymo garantas. Ir tiems, kurie stengiasi tokius pertvarkymus atlikti, ji yra būtina.

Principai ir pranašumai

Siūlomas modelis žinomas kaip Currency Board (Valiutų taryba). Jis leidžia pagrįsti pinigų emisiją aiškiomis ir griežtomis taisyklėmis bei automatiškai reguliuoti pinigų pasiūlą (masę). Valiutų taryba veikia elementaraus pusiausvyros modelio principais: nustatomas griežtas nacionalinių pinigų ir bazinės užsienio valiutos (arba jų krepšelio) ryšys; nacionalinių pinigų masė turi būti visuomet paremta

* Šiuo straipsnių ciklu buvo pradėta diskusija apie Valiutų Tarybos principų įgyvendinimą Lietuvoje. Iki pat Lito patikimumo įstatymo priėmimo Valiutų Taryba tapo populiariausia ekonominių publikacijų tema. Skaitytojams tai buvo puiki proga įsigilinti į pinigų „kūrimo“ mechanizmą, sužinoti, ką apie jų naudojamus pinigus galvoja politikai, ekonomistai, filosofai.

šimtaprocentiniais (ir didesniais) užsienio valiutos rezervais. Dalis užsienio valiutos rezervų laikoma grynųjų pinigų forma, kitą, didesnę, dalį investuojant į patikimus vertybinius popierius, nominuotus bazine valiuta, arba deponuojant į bazinės valiutos šalies bankus. Tai garantuoja Valiutų tarybai nuolatinį senjoražą palūkanų forma. Todėl, be tiesioginės naudos šalies ekonomikai, Valiutų taryba leidžia efektyviai ir saugiai panaudoti užsienio valiutos atsargas. Beje, pastaraisiais metais įsitikinome, kad pelnas neturi būti pagrindinis emisinio banko veiklos variklis.

Kokie gi laimėjimai skiria Valiutų tarybą nuo tradicinio centrinio banko?

Pirma, fiksuotas nacionalinės valiutos kursas su bazine užsienio valiuta sudaro tvirtą pagrindą ekonomikai augti, eksporto - importo operacijoms atlikti. Valiutų taryba skatina užsienio investicijas, leidžia sukurti išplėtotą ir daugelį šalių aptarnaujančią finansų - kredito paslaugų industriją. Valiutų taryba apsaugo pinigų ūkį nuo politinio spaudimo ir bet kokio savanaudiško manipuliavimo, ji radikaliai apriboja centrinio banko funkcijas ir „sterilizuoja“ patį pinigų politikos šaltinį. „Gryna“ Valiutų taryba nereguliuoja komercinių bankų veiklos ir sukuria sveikos konkurencijos sąlygas. Pagaliau konvertabilumas yra esminis Valiutų tarybos išleistų pinigų bruožas. Valiutų tarybos pinigai skiriasi nuo centrinio banko emituojamų tuo, kad jais pasitiki užsienio šalys.

Kodėl? Kas per keisti ir idealūs pasiūlymai? Ar Vakarų šalys tai apskritai girdėjusios?

Istorija ir dabartis – „už“

Žinoma net septyniasdešimt Valiutų tarybos veikimo istorinių pavyzdžių. Pirmosios Valiutų tarybos buvo išbandytos britų kolonijų devynioliktajame amžiuje. Dvidešimtojo amžiaus pradžioje vis daugiau besivystančių šalių naudojo Valiutų tarybos modelį.

Įdomu, kad šis pinigų emisijos būdas buvo išbandytas ir Rusijoje - 1918 metais pats Džonas Meinardas Keinsas parengė rublio „susiėjimo su svaru sterlingu“ programą, kuri buvo sėkmingai įgyvendinta Šiaurės Rusijoje. Taip išleidžiami pinigai nenuvertėjo net karo metu; tačiau 1919 m. atėję bolševikai pakeitė stiprią valiutą tarybiniu rubliu.

Dauguma besivystančių šalių atsisakė Valiutų tarybos modelio po

1950 metų ir tuojau įklimpo į ilgalaikės infliacijos ir biudžeto deficito liūną. Kiekvienu atveju šios šalys prarado ir konvertabilumą, dėl kurio tuo metu kai veikė Valiutų taryba buvo pritraukiamos užsienio investicijos ir plėtojamas eksportas. Kokie motyvai paskatino atsisakyti šio sėkmingai veikiančio modelio? Pirma, besivystančių šalių vyriausybės patikėjo teoriniais argumentais, kad dėl centrinio banko pinigų politikos bus galima paspartinti ekonomikos augimą (deja, nė vienai nepavyko veikti panašiai kaip JAV ar Vokietijos pinigų valdžiai). Antra, centrinis bankas ir jo politika buvo laikomi nepriklausomybės simboliais ir jų buvo nuoširdžiai trokštama atkūrus nepriklausomybę. Trečia, kai kurie politikai perprato, kad manipuliavimas pinigais jiems naudingesnis negu griežtos taisyklės.

Tačiau ir šiandien kraštai, garsėjantys ekonomikos laisvėmis ir sparčiu vystymusi, naudoja Valiutų tarybos modelį. Tai Honkongas, Singapūras, Kaimanų salos, Folklendų salos, Gibraltaras. Išvarginta infliacijos lenktynių, 1991 metais šiuo modeliu savo pinigų emisiją parėmė Argentina.

1992 metais Valiutų tarybą netikėtai pasirinko gretima Estija. Po šio įvykio Lietuvos ekonomistai pradėjo svarstyti Valiutų tarybos naudingumą Lietuvai. Diskusijos ypač suaktyvėjo pastarosiomis savaitėmis.

Lietuvos nematomas ryšys

Ir vis dėlto Valiutų tarybos idėja pas mus atkeliavo ne iš Estijos. Daugelis nustebs sužinoję, kad Lietuva buvo pirmoji Rytų Europos šalis, kurioje atlikti parengtiniai tyrimai ir kuriai ekspertai siūlė įgyvendinti Valiutų tarybos modelį. 1990 metų rudenį Pramonės ir statybos bankas bei jo vadovas ponas Visokavičius priėmė JAV profesorių Džordžą Selginą, žinomos knygos „Laisvoji bankininkystė“ autorių, ir jo bendražygį Kurtą Šulerį (Schuler). Susipažinę su tuomet pradėta bankų reforma (o greičiau jų gujimu) ir su centrinio banko vaidmens idealizavimu, pabendravę su mūsų pinigų ir bankų specialistais, svečiai priėjo išvados, kad jauna, reformuojama Lietuvos ekonomika turėtų būti paremta Valiutų tarybos kuriamu stabilumu, o ne centrinio banko stažavimosi duburiais. Savo požiūrį svečiai išdėstė į Lietuvą atsiųstame memorandume, kuris buvo džiaugsmingai sutiktas Pramonės ir statybos banko vadovų, išverstas bei įteiktas premjerei K. Prunskienei ir kitiems aukštiems pareigūnams. Paaiškėjus, kad kalbos apie pinigų pertvarkymą yra ankstyvos, o apie bankų sistemos liberalizavimą - alergizuojančios monetarinę valdžią, susidomėjimas

Valiutų taryba buvo ilgam atidėtas. Tiesa, Laisvosios rinkos institute ir po 1990 metų vyko ir tyrinėjimas, ir diskusijos. Net kelis kartus pas mus lankėsi garsūs Valiutų tarybos propaguotojai: Styvas Hankė, Kurtas Šuleris, Džordžas Selginas, Džozefas Sinkis. Tai buvo puiki proga pabendrauti su bendraminčiais ir dar kartą pasibaisėti Lietuvoje vykstančiu bankų karu ir tuo, kad vis dar nėra kuriamosios galios ir išminties.

Pasikeitimai scenoje ir už...

Tie, kurie tikėjo Valiutų tarybos modelio pranašumais ir stengėsi jį įgyvendinti Lietuvoje, siejo savo viltis su Lietuvos banko vadovybės pakeitimu šių metų pradžioje.

Tuomet Lietuvos bankui pradėjo vadovauti žmonės, anksčiau palaikę bankų sistemos išlaisvinimo ir „automatinės“ pinigų emisijos idėjas. Tačiau pateikus konkrečius pasiūlymus paaiškėjo, kad monetarinė valdžia pasikeitė personalijomis, tačiau jos interesai išliko nepakitę. Valiutų tarybos modeliui ir jo propaguotojams buvo atsakyta „ne“, tiesa, pridūrus, kad apie lito susiejimą su užsienio valiuta bus galima svarstyti Naujiesiems metams artėjant. Kaip Dievui į ausį. Štai jau ir svarstome.

Manau, kad nemažą vaidmenį Valiutų tarybos modelio atmetime suvaidino ir tarptautinės finansų organizacijos. Būdamos iš prigimties konservatyvios, jos laikėsi nuostatos, kad „centrinis bankas, vykdantis pinigų politiką“, yra geriau nei griežtų emisijos taisyklių garantuojamas stabilumas. Tačiau objektyvus besivystančių šalių patirties įvertinimas, taip pat pastarųjų mėnesių Lietuvos praktika paskatino tarptautines organizacijas keisti savo nuostatas.

Ir štai Valiutų taryba kaip Pelenė pasakų scenoje pasikeitė visų smerkiamus drabužius į viliojantį princesės apdarą. Buvę užkulisiuose perprato šio veiksmo logiką... Tačiau dauguma stebėtojų iki šiol ieško atsakymų į plačiai paskleistą Valiutų tarybos kritiką.

Kur nesigilina kritikai

Dažniausias kontrargumentas prieš Valiutų tarybą, esu girdėjusi, skamba taip: „Mes esame nepakankamai sustiprėję ir nepajėgsime išlaikyti fiksuoto kurso su užsienio valiuta. Šis siūlymas pražūtingas, nes Lietuva gali netekti visų užsienio valiutos rezervų“.

Tokie samprotavimai atskleidžia neįsigilinimą į automatinės

emisijos veikimo principus. Kadangi nustatomas fiksuotas kursas su bazine užsienio valiuta ir kiekvienas Valiutų tarybos išleistas pinigų vienetas yra pagrįstas atitinkamu užsienio valiutos rezervu (tarkime, 25 JAV centai kiekvienam litui), o keitimas ir į vieną, ir į kitą pusę atliekamas be jokių apribojimų, tai paleidžiamas veikti savaime susibalansuojantis (pusiausvyros) modelis. Valiutų taryba supirktų tiek užsienio valiutos, kiek būtų pasiūloma. Be to, ji privalėtų sumokėti valiuta už visus jai pasiūlytus litus.

Besibaiminantiems geriausia įsivaizduoti ribinį atvejį, kai visi anksčiau išleisti litai būtų pasiūlyti Valiutų tarybai supirkti. Turint šimtaprocentinius rezervus, jokių problemų nekiltų, visi litai tiesiog sugrįžtų į Valiutų tarybą. Nebeliktų nė vieno lito apyvartoje. Matome, kad modelis nesutriktų ir šiuo ribiniu atveju. Tačiau prisimenant, kad Valiutų taryba reikalauja nacionalinės valiutos monopolijos režimo ir todėl litai nuolat reikalingi apyvartoje, galima padaryti išvadą, kad valiutos rezervų „išėmimas“ yra ir nepavojingas, ir neįmanomas.

Koks modelis sutrinka?

Pastaruoju metu Lietuvos bankas lyg ir bandė „daryti emisiją“, supirkdamas valiutą pagal analogiją su Valiutų tarybos principu, tačiau nenustatydamas jokių griežtų taisyklių ir įsipareigojimų. Prabilta ir apie tai, kad būtų galima išsigelbėti nustatant „fiksuotą“ lito kursą su užsienio valiuta, tačiau netaikant „pernelyg griežto“ Valiutų tarybos modelio. Tačiau toks fiksuotas kursas būtų tikrai pražūtingas, nes nesukūrus šimtaprocentinių rezervų ir nesiremiant kitais kertiniais principais (pirmiausia - nesusilaikant nuo aktyvios pinigų politikos), netrukus atsirastų rinkos diktuojamo ir fiksuoto kurso praraja. Padėtis būtų taisoma kartkartėmis „vienu kirčiu“, ir galutinai destabilizuotų pinigų ūkį. Dar svarbiau tai, kad tokiu būdu fiksuotu kursu nesukuriamos sąlygos konvertabilumui. Tad vienintelis jo skirtumas, lyginant su šios dienos plaukiojimo praktika, būtų kurso sūpavimų staigumas ir periodiškumas.

Apie chaosą ir laikinumą

Dažnai minimas ir kitas, pirmajam visiškai priešingas, kontr-argumentas - „Valiutų taryba naudotina, kai ekonomikoje chaosas, ir tai tik kaip laikina priemonė. Todėl Lietuvai netikslinga naudotis šiuo modeliu“. Teisybė, kad dažniausiai Valiutų taryba pakeičia centrinį banką ir įvedama tuomet, kai dėl jo vykdomos politikos ekonomika tampa nestabili. Tačiau Valiutų tarybos modelis leidžia ne tik išgydyti

išsekintos ekonomikos ligas, bet ir ilgam laikui užtikrinti jos sveikatą. Kaip pamenate, Valiutų tarybos paprastai būna atsisakoma dėl politinių motyvų, o tai vėl grąžina ekonomiką į nestabilumo ir chaoso būklę.

Kur centrinis bankas?

Kuo labiau artėjama prie Valiutų tarybos modelio įgyvendinimo, tuo dažniau pateikiamas ir šis klausimas: „Ką darysime su centriniu banku? Ar iš tikrųjų jo neturėtų likti? Kaip tai atsilieps ekonomikai?“ Klausdami apie tai, žmonės daugiausia galvoja apie patį centrinio banko vardą, jo pastatus bei darbuotojus. O vertėtų galvoti apie funkcijas ir jų paskirtį. Jeigu Valiutų taryba sugeba pasiekti tuos pačius tikslus, kurių siekia centrinis bankas (kainų ir pinigų stabilumą, efektyvios konkurentabilios bankų sistemos funkcionavimą) paprastesniu būdu ir mažesnėmis sąnaudomis, tai verkšlenimas dėl nevykdomų centrinio banko funkcijų praranda prasmę.

Ten, kur gali veikti savaiminė tvarka, neverta naudoti įmantrių reguliavimo priemonių ir daugelio žmonių darbo pastangų. Beje, savaiminė Valiutų tarybos tvarka leidžia apsisaugoti ne tik nuo politinio spaudimo, bet ir nuo įvairių machinacijų, vykdomų po pinigų politikos priedanga. Štai nedidelė Lietuvos banko patirtis rodo, kaip galima pasinaudoti pinigų politikos teikiamomis galimybėmis. Jau yra atvejų, kai vieną dieną Lietuvos bankas parduoda užsienio valiutą pigiau, negu kitą dieną pats perka. Atrodytų - darbas akivaizdžiai nuostolingas, tačiau kadangi Lietuvos banko tikslas ne maksimizuoti pelną, o stabilizuoti rinką, kaltinti jo nevalia. Atsiras ir mokslinių samprotavimų apie ne iš karto matomą teigiamą įtaką rinkai. Tačiau ar kiekvieną kartą tuo patikėsime? Neribojamos yra ir centrinio banko galimybės teikiant paskolas komerciniams bankams (o Lietuvoje kol kas ir kitiems ūkio subjektams). Nesunku paaiškinti, kodėl vieną ar kitą banką reikėjo „paremti“ nebrangiu kreditu - priežasčių visuomet surasi. Juo labiau kad tie, kurie panašių kreditų negauna, bijo ieškoti tiesos. Pasaulyje žinoma aibė atvejų, kai centrinio banko resursai „sukišami“ kokio nors komercinio banko skylėms lopyti, t. y. kai visuomenės pinigais yra dengiamos finansininkų padarytos klaidos ir pražangos. Deja, dalis tų klaidų yra sąmoningos. Ir dažnai bebankrutuojančių bankų šelpimas baigiasi tuo, kad bankroto vis vien neišvengiama, tik kai kas spėja nusavinti nemažai visuomenės pinigų.

Taigi neabejotinu Valiutų tarybos modelio pranašumu galima laikyti radikalų centrinio banko funkcijų apribojimą, pasiekiant tikslus

kitais būdais. Vadovaujantis visuomenės interesais nauda yra akivaizdi, tačiau dar akivaizdesnis centrinio banko nesuinteresuotumas pasiduoti tokioms reformoms. Netrukus sužinosime, kas svarbiau.

Taisyklės ir interesai

Dabar jau žinome, kad Valiutų tarybos emisijos modelis suriša rankas centriniam bankui ir išvaduoja ekonomiką nuo jo aktyvios įtakos. Aiškių ir griežtų taisyklių nustatymas įstatymuose reikštų, kad pagaliau išmokome keisti ne tik personalijas, bet ir teisinės bazės esmę. Ten, kur nėra galimybių piktnaudžiauti ar būti verčiamam piktnaudžiauti, asmens moralės lygis ir būdo tvirtumas tampa nebe toks svarbus. Apie asmens veiksmų motyvus politikoje prirašyta daug tomų. Nebėra ko pridurti, bet ir pamiršti nevalia. Nobelio premijos laureatas Džeimsas M. Buhanenas (Buchanan) savo darbuose aprašė, kaip žmogus vadovaujasi „ego“ interesais ir kaip priimdamas „politinius“ sprendimus šiek tiek modifikuoja savo elgesį, tačiau esmė ir baziniai santykiai lieka tokie patys. Nobelio lekcijoje profesorius Buhanenas teigia, kad „tinkama įstatyminė tvarka orientuojasi į politikos pasaulį, kuriame gyvena ir veikia paprasti vyrai ir moterys... Visiškai netinkama tvarka, kuri skirta idealiems, visa žinantiems, kilniadvasiams padarams“ (*autorės vertimas iš anglų k.*). Mums tai turėtų būti suprantama daug geriau negu bet kam kitam. Ir todėl „automatinės taisyklės“, pakeičiančios sprendimus priimančius žmones, pas mus turėtų būti ypač sveikinamos.

Apie valstybės biudžetą

Kam dar, be centrinio banko, suriša rankas Valiutų taryba?

Jau minėjau, kad Vyriausybė nebegalėtų nei paleisti emisijos „staklių“ deficitui dengti, nei skolintis lėšų iš centrinio banko. Kai Vyriausybės išlaidos ima viršyti pajamas, ji privalo arba mažinti išlaidavimą, arba skolintis lėšų rinkoje. Tačiau ir tuo atveju, kai Vyriausybė skolinasi iš bankų, ir tuomet, kai ji išplatina savo obligacijas, galimybės skolintis privačiam sektoriui sumažėja, o palūkanos gali padidėti. Ekonomikos teorijoje tai žinoma kaip „išstūmimo efektas“ (angl. *crowding - out*). Panagrinėkime alternatyvas: ar visos santaupos turėtų būti panaudojamos privačiame sektoriuje, kur geriausia užtikrinamas efektyvumas ir kreditų

grąžinimas, ar dalis jų, užuot patekusios į privatų sektorių, gali būti skirtos įvairioms Vyriausybės programoms finansuoti? Akivaizdu, kad antrajame kelyje slypi daug pavojų, kad aktyvus Vyriausybės skolinimasis gali pratęsti išteklių paskirstymo ne rinkos principais praktiką. Šiuo atveju reformas ir kai kuriuos būtinus lūžius pakeistų tariamas problemų išsprendimas skiriant daugiau valdiškų lėšų. Drauge tikimybė, kad skolos bus grąžintos, nuolat mažėtų. Ir jei biudžetas susidurtų su rimtomis deficito ir skolų padengimo problemomis, automatiniam Valiutų tarybos funkcionavimui kiltų rimta grėsmė.

Neatsitiktinai visuose kraštuose, naudojančiuose Valiutų tarybos pinigus, saikingai žiūrima į biudžeto išlaidas, stengiamasi išvengti biudžeto deficito. Atsižvelgiant į valstybinio skolinimosi principus ir dėsningumus, būtų geriausia neįsivelti į tą skolinimąsi apskritai. Juo labiau kad valstybės skolinimasis iš užsienio jau įgavęs didelius mastus...

Radikalių pokyčių belaukiantiems tikėtina, kad tokia pinigų reforma paskatins Vyriausybę rimtai mažinti išlaidas, o tam - privatizuoti, privatizuoti ir dar sykį privatizuoti. Ir dideles įmones, ir „strategines“ šakas, ir socialinę rūpybą, ir kitas šiuo metu valstybės atliekamas funkcijas.

Rūpyba silpniausiais

Dažnai teko girdėti, kad vargu ar valdžia pasiryš tokią reformą įgyvendinti, kadangi tai gali turėti socialinių padarinių. Pasiaiškinkime, apie kokias socialines problemas yra kalbama. Kad paprastas žmogus labiausiai nukenčia nuo infliacijos, yra akivaizdu. Infliacija apvagia ne itin patyrusį žmogų keliais pagrindiniais būdais: sumažėja jo realios pajamos, vertės netenka santaupos, be to, įmonei patyrus finansinių sunkumų, žmogus gali apskritai likti be darbo. Toks žmogus, įvedus Valiutų tarybos pinigus, be abejo, laimėtų, jo padėtis stabilizuotųsi. O kadangi valdžia būtų priversta vykdyti ir kitas reformas, taip pat padidėtų užsienio investicijų, eilinio žmogaus gyvenimas netrukus pradėtų gerėti. Tačiau Valiutų taryba kritikuojama todėl, kad neleidžia tariamai pasirūpinti žmonių gerove. Neleidžia išdalyti jiems nuvertėjančių pinigų ir sušvelninti nepasitenkinimą socialinėmis problemomis. O juk problemų, nedarant radikalių reformų, tik gausėja. Atidėliojimo politika kiekvieną naviką pasmerkia tapti piktybiniu. Todėl tie, kuriems tikrai rūpi žmonių gerovė, privalo apsispręsti neatidėliotinai vykdyti reformas.

Bankų ir verslų nauda

Kad ir kaip būtų keista, tačiau pasipriešinti reformai gali ir kai kurie bankininkų bei verslininkų sluoksniai. Būtent tie, kuriems ir nuolatinis kurso svyravimas, ir infliacija yra naudingi. Nauda, be abejo, santykinė, nes ir šie žmonės daugiau laimėtų per ilgesnį laiko tarpą, jei būtų sukurtas pinigų ir ekonomikos stabilumas. Jie laimėtų kaip visuma, tačiau nagrinėjant kiekvieną atskirai, skirtumų būtų. Juk dėl infliacijos mechanizmo vyksta didžiulis pajamų ir turto perskirstymas, infliacija sužlugdo ekonomiką kaip visumą, tačiau atskiram žmonių sluoksniui ji gali būti labai naudinga.

Be abejo, verslui Valiutų taryba paklotų puikų stabilų pamatą. Verslininkai žinotų, kad gali remtis savo ilgalaikiais ir trumpalaikiais verslo planais. Eksporto ir importo veikla būtų lengviau planuojama, leistų išvengti nenumatytų nuostolių. Juk pastaruoju metu litui nuolat svyruojant ir pelnas, ir nuostolis tapo beveik nenuspėjama kategorija. Priklausoma ne nuo tavo paties veiksmų, bet nuo Lietuvos banko sprendimų (kartais ir nuo galimybės gauti informaciją apie tokius sprendimus).

Jokia paslaptis, kad šiandien bankai ir daugelis verslininkų gauna dideles pajamas pirkdami ir parduodami valiutą. Nieko smerktino. Tačiau galimybė užsidirbti būtent iš šios veiklos neskatina tų pačių bankų (oficialiai tik jie gali keisti valiutas) diegti finansų naujoves, siūlyti vartotojams daugiau įvairių paslaugų. Kam tai daryti, jeigu įstatymais garantuojami spąstai, valiutų keitimas, kurių neaplenks nė vienas vartotojas ir kur jis bus priverstas „pasidalyti“ pinigais su vienu iš komercinių bankų? Suprantama, kad, jeigu ši operacija nebūtų tokia reikšminga (tai įvyktų, jei naudotume fiksuotą kursą ir šimtaprocentinius Valiutų tarybos rezervus), tai bankų veikla būtų daug įvairesnė, o bankų konkurentabilumas išaugtų. Vadinasi, per ilgesnį laiko tarpą bankai laimėtų. Be to, reikia pridurti, kad nacionalinių pinigų konvertabilumas atvertų jiems naujų galimybių. Nekiltų problemų ir pritraukiant į bankus užsienio akcinį kapitalą bei kreditus. Svarbiausia, kad Valiutų taryba nereguliuoja bankų veiklos, nenustato būtinųjų rezervų ir t. t. O jeigu Lietuvai pavyktų tapti finansų - kredito industrijos centru, kuris naudoja užsienio skolintą kapitalą ir teikia paslaugas užsienio vartotojams, suklestėtų ne tik šiandienos bankininkai, bet ir didelė dalis „kitos“ Lietuvos. Valiutų tarybos inicijuotos reformos sustiprintų visos ekonomikos konkurentabilumą.

Tačiau gana apie ateitį. Bus ji tokia ar ne, priklausys nuo konceptualių sprendimų - pasirinkti ar ne Valiutų tarybos modelį.

Valiutų taryba... Berods šiandien tai vienintelis netariamas būdas mums visiems reformuotis.

„Respublika“, 1993 m. lapkričio 25 d., 26 d., 27 d.

INDĖLININKŲ BAUGINTOJAI

Bankai, bankai, bankai... Jie ir amžino saugumo, ir skandalingų praradimų simboliai. Lietuvoje jie vilioja visus - ne tik norinčius įsigyti akcijų ar įdėti depozitą, bet ir užsidirbti kitais būdais - aprašant banko veiklą, pateikiant įvertinimus, pranašaujant šviesią ateitį ar gresiantį bankrotą. Vos tik perskaitę bankininkystės vadovėlį ir peržiūrėję keletą balansų, karštakošiai drąsiai imasi vertintojų ir pranašautojų vaidmens. Piliečiams gi, kas išspausdinta laikraštyje arba sklinda eterio bangomis, turi magiškos įtakos. Visuomet tai pasverdama, keletą kartų pati patekau į situaciją, iš kurios lyg ir nebuvo korektiškos išeities: staiga interviu metu pateikiamas klausimas apie tinkamą investavimo vietą ir būdą, apie vieno ar kito banko finansinę būklę, apie tai, ar pagrįstos kalbos dėl bankui X gresiančio bankroto. Galvodama pirmiausia apie klausytoją ar skaitytoją, išeitį surasdavau: tiesiog tylėdavau, o vėliau atsiprašydavau žurnalisto ir paaiškindavau motyvus. Dėl tų pačių priežasčių šiandien nutariau nebetylėti.

Prieš trejetą metų, rengdami alternatyvų komercinių bankų įstatymo projektą, daug dėmesio skyrėme banko bendravimo su akcininkais ir klientais taisyklėms. Tuomet priėjome išvadą, jog bankai privalo pateikti visuomenei suprantamą informaciją, kad būtų galima palyginti ir pasirinkti kiekvienam labiausiai tinkamą banką. Taip, taip - nėra ir negali būti vieno banko, kuris visiems būtų geriausias. Žinodamas banko veiklos rizikingumo, agresyvumo, pelningumo lygį, žmogus gali pasirinkti, kas geriausiai atitinka jo charakterį ir gyvenimo būdą. Vienam tai bus bankas su valstybės garantijomis ir kukliomis palūkanomis, kitam - visiškai privatus, dinamiškas, dėl kurio siūlomo pelno verta ir surizikuoti. Daug ginčijomės su Lietuvos banko pareigūnais apie bankų protingos rizikos ribas ir jų laikymosi priežiūrą. Manėme, kad rizika optimaliai būtų apribota indėlių draudimo sistema, kai kiekvieno banko draudimo įmokos būtų suderintos su veiklos rizikos laipsniu. Principas „daugiau rizikuoji - daugiau mokėk“ leistų be prievartos užtikrinti veiklą, kuri neperžengtų normalios rizikos ribų. Nenorintieji ar negalintieji dalyvauti draudime turėtų galimybę būtent taip ir pasielgti, tačiau egzistuotų ir prievolė skelbti apie tai savo klientams.

Priimant įstatymą, nugalėjo kiti principai. Ir kas gi atsitiko?

Kadangi visa priežiūros „našta“ buvo sukrauta Lietuvos bankui, o

žaidimo taisyklės neapibrėžtos, vis daugiau bankų nesilaikydavo nustatytų rizikos normatyvų ir nieko dėl to nepatirdavo. Nei bankroto, nei baudų, nei viešų pranešimų. Informacija apie banko veiklos rizikingumą ilgą laiką buvo lyg ir paslėpta „juodoje dėžėje“. Ir staiga, nepranešęs apie naujas „žaidimo taisykles“, t. y., kad apie normatyvų nesilaikymą ir pritaikytas sankcijas bus skelbiama viešai, Lietuvos bankas pradėjo tai daryti. Galima tai palyginti su vaikų darželio grupe, kurioje, užsnūdus auklėtojai, visi vaikai ima šėlti, o nubausti bus tie, kurie jai nubudus nespės pasislėpti po apklotu. Beje, nesant visuotinų taisyklių, kol kas neaišku, kaip bus baudžiama toliau. Suprantama, viešas pranešimas apie banko nemalonumus yra pati didžiausia sankcija, dėl kurios gali kilti indėlininkų neramumų ir gerokai padidėti banko problemų mastas.

Ką dar galėjo sužinoti akcininkai ir indėlininkai apie savo bankus, kokiu būdu turėjo palyginti juos su kitais? Vėlyvą pavasarį spaudoje išvydome bankų balansus, perskaitėme reikšmingus valdytojų žodžius. Tiems, kas nusiskųsdavo mažai ką suprantą, būdavo paaiškinama, kad tokią viešos atskaitomybės formą nustatė Lietuvos bankas ir kad ji yra privaloma. Tai dalis tiesos, bet dar ne visa: Lietuvos banko patvirtintų viešos atskaitomybės formų yra vienuolika. Tačiau nepatariu nuogąstauti, jog visų jų bankai nepublikavo: mažai suprantamos informacijos būtų buvę pilni laikraščiai.

Iš pirmo žvilgsnio tos formos skirtos kam tik nori, bet ne eiliniams žmonėms. Tačiau panagrinėjus giliau, aiškėja, kad jos netinka ir specialistams, nes paprasčiausiai yra klaidinančios.

Pavyzdžiui, parengę tris skirtingus straipsnius vertybiniams popieriams pavaizduoti ir aprašę, kur kokie turi patekti, balanso autoriai tiesiog suklydo. Tad nuo balansą pildančiųjų sumanumo priklausys, kokį straipsnį papildys konkretus vertybinis popierius. O pelnas? Nors didžioji pelno dalis dar balandį išmokėta dividendais, vieša atskaitomybė tai ignoruoja, ir, remiantis ja, pelnas bus toliau priskaitomas prie banko kapitalo. Tad visi „kapitalo pakankamumo“ ir panašūs rodikliai gausis iškreipti, o gal net beprasmiški.

Štai ir liūdnas paveikslas - ne visai teisingų duomenų pagrindu karštakošiai ima vertinti bankus. Negalėdami patys suprasti „ab-rakadabros“, kurią skelbia bankas, žmonės griebiasi vertėjų pagalbos. Taip karštakošiai tampa vertėjais, visų laukiamais ir skaitomais. Tad iš tikrųjų tampa nuomonės formuotojais. Jie gali drąsiai vadinti bankus „čempionais“ ar „autsaideriais“ ir didele dalimi prisidėti prie būtent

tokio bankų likimo. Ar atsitiktinai žurnalistikos virtuozas A. Čekuolis, gindamas savo „Apus“ banką, taip drastiškai kaltino žurnalistus? Ne, jis gerai žinojo žodžio vertę ir matė, kaip kiekvienas viešas žodis virsta išimtu indėliu. O pamenat, kaip džiūgaujant imta pranašauti liepto galą Kauno holdingo kompanijai? Ji atlaikė viešą puolimą tikrai visų nuostabai. Dėl teisingumo reikia pripažinti, kad tikram bankui būtų dar sunkiau atsilaikyti. Juk kompanija turi tik terminuotus indėlius, bankas gi tvarko daug atsiskaitomųjų sąskaitų. Paskleidus gandus apie banko problemas, įmonės patiki sąskaitas kitiems bankams. Ir čia jau jų nesustabdysi (nebent tiek, kiek užtruks gauti „Sodros“ ir Mokesčių inspekcijos sutikimą). Taip pasmerktasis bankas įgauna pagreitį keliauti į bedugnę.

Ne paslaptis, kad „bauginimo“ verslo gali dažnai griebtis ir konkurentai, ir priešai, ir dažnai jiems gali pasisekti. Kai bauginimo eržilą pasibalnoja politikai, jų pastangos įgauna šimteriopą efektą.

Tai ką gi - visai nėra išeities? Ji yra ir susideda iš daugelio darbų daugeliu krypčių. Bankams būtina parengti indėlių draudimo sistemą, kuria būtų apsaugoma nuo panikos ir stichinio indėlių išėmimo, sukurti pasitikėjimo tiltelį, kad indėlininkai ir klientai klausytų ne baugintojų, bet suprantamo banko žodžio apie save.

Kompanijoms (tokioms kaip Kauno holdingas) vertėtų išleisti paskolos obligacijas, taip užtikrinant, kad nesuėjus paskolos terminui, obligacijas pirks ir parduos antrinėje rinkoje (biržoje), bet niekas neatbėgs su jomis į pačią kompaniją. Saugu? Ir klientui, ir kompanijai taip būtų daug saugiau.

Indėlininkų interesus ginanti institucija - Lietuvos bankas - privalo sukurti tokią informacijos atskleidimo sistemą, kuri būtų suprantama, taigi be „vertėjų“ pagalbos rodytų tikrą banko padėtį - ir saugumą, ir pavojus. Reikia sukurti tokias taisykles, kad viešas tiltelis tarp banko ir indėlininko taptų ne demagogijos, bet pasitikėjimo tilteliu. Pagaliau savo priežiūrą būtina paremti aiškiomis taisyklėmis. Galima būtų tęsti... Bet vien ir tai padarius, baugintojų verslas nebūtų toks rezultatyvus ir toks pelningas. O po devynių mėnesių gimtų pirmieji profesionalai - vertintojai.

„Respublika“, 1994 m. liepos 11 d.

TEISINGUMAS PASISLĖPĘS BARIKADOSE *

Sugrįžusi vakare į namus, radau juose dvi svetimas moteris, besišnekančias su mama. Jų nutraukta kalba tuojau pavirto klausimu: „Gal ir jūsų dukra pasirašys? Gerai, kad ji atėjo...“ Sužinojusi, kad agituojama už „santaupų grąžinimą seniems žmonėms“ ir kad mano mama jau padėjo parašą, aš turėjau nuliūdinti netikėtus svečius, jog rašytis tikrai neketinu. Po to sužinojau, kad mūsų kaimynai beveik vieningai pritarė skriaudos ištaisymo būtinumui. Būdami tokie skirtingi, beveik visi pritarė...

Socialinė bazė

Socialinis vaizdas tikrai liūdnas - žmonės gyvena vis sunkiau, pensijų nebeužtenka, ateitis nežada greito pakilimo. Suprantama, kad nuolatos eskaluojama indėlių indeksavimo vizija daugeliui tampa tiesiog išsigelbėjimo malda. Ypač tiems, kas atidirbo savo amžių ir jokių kitų malonių tikėtis nebegali. Juk atgavę santaupas jie mažiau priklausytų ir nuo pensijos, kuri yra tokia nepatikima ir tirpstanti...

Manau, šiems žmonėms būtų įdomu žinoti, kad kai kurios šalys sugebėjo pagerinti pagyvenusių žmonių finansus reformos metu. Ir kad tokia reforma gerokai susijusi su siūlomu Lietuvoje santaupų indeksavimu. Neįtikėtina, bet būtent dėl privatizavimo Čilės, Argentinos, Peru, Meksikos pensininkų pajamos tapo mažai priklausomos nuo valstybės biudžeto ir daug stabilesnės. Tose šalyse pradėjus privatizaciją investicijų čekius dalijo ne visiems, kaip pas mus, o žmonėms, turintiems darbo stažą. Tas, kuris neseniai pradėjo dirbti, gavo savo mažą dalelytę, tačiau tas, kuris dirbo visą gyvenimą, gavo apytikriai tiek, kiek sukūrė savo darbu. O vėliau kaip ir Lietuvoje žmonės galėjo atiduoti savo čekius fondui, bet ne investicijų, o pensijų. Pensijų fonde sukaupti čekiai buvo naudojami privatizavimui, o iš naujai apsidraudusių jaunesnių žmonių būdavo gaunamos nuolatinės įmokos tikrais pinigais. Taigi fondai plėtėsi ir buvo pajėgūs mokėti pensijas. **Taip žmonių sukurtas turtas jiems ir grįžo, tapo pagrindu jų pensiniam aprūpinimui. Turbūt sutiksit, kad jei mūsų pensininkai galėtų džiaugtis tuo pačiu, jei jų pensija turėtų tvirtą**

* Šis straipsnis tęsia indėlių indeksavimo temą, jis buvo parašytas tuomet, kai Lietuvoje buvo renkami parašai referendumui organizuoti. Tuomet jau buvo aišku, kaip įstatymo įgyvendinimas gali sukiršinti žmones, sukelti ekonominę destrukciją.

pagrindą, jie mažiau mąstytų apie mistinius praturtėjimo būdus.

Be abejo, privalau prisiminti, kad ne tik darbas kuria vertę. Turiu galvoje sukauptų indėlių panaudojimą, kuris, įstatymo autorių teigimu, leido materializuoti juos kaip Lietuvos valstybės turtą. Deja, Lietuvai būnant SSRS dalimi, visuotinai vyravo „bendrojo katilo“ sistema, kai kapitalinių įdėjimų dydis nepriklausė nuo to, kokioj respublikoj kiek santaupų būdavo sukaupta. Viskas nukeliaudavo į centrą ir grįždavo pagal nustatytus planus. Taigi **turtą kūrė darbas ir centralizuotai skirti ištekliai.** O santaupos netgi remiantis autorių iškeltu teisingumo atkūrimo principu negali pretenduoti į reikšmingą Lietuvos turto dalį.

Kaip rublis virs litu

Dabar panagrinėkime, kaip sumąstyta santaupų kompensavimo tvarka. Akivaizdu, kad norint paversti vieną santaupų rublį vienu litu, prireiktų beveik 8 mlrd. litų. Įstatymo autoriai teigia, kad pinigų nereikės kurti iš oro, nes jie bus paimti iš privatizacijos įplaukų. Šiuo metu oficiali Lietuvoje esančių pinigų masė yra 3,398 mlrd. litų (tai ir grynieji pinigai, ir depozitai, ir įmonių lėšos atsiskaitomose sąskaitose), iš jų 1,980 mlrd. - litais, kitkas - užsienio valiuta. Vadinasi, jeigu visi žmonių, firmų, bankų turimi pinigai būtų panaudoti privatizuojamam turtui įsigyti (kas mažai tikėtina, nes didelė pinigų dalis laikoma kitoms, mažiau ambicingoms, reikmėms tenkinti) dar pritrūktų beveik 5 mlrd. litų. Vadinasi, autoriai remiasi tuo, kad privatizuojamą turtą pirks užsienio kapitalas, o gal ir lietuvių sukauptasis, bet išvežtas ar slepiamas. Galbūt. Nors pasaulio patirtis rodo, kad iš privatizavimo biudžetas ne itin daug pasipildo, nes privatizuojama nustekenta pramonė. Ir patys matome, ko verti kai kurie mūsų fabrikai, įrenginiai, technologijos. Matome ir kaip užsienio verslo pasaulis domisi investicijomis į Lietuvos ūkį. Tikėtis, kad labai greitai parduosime užsienio kapitalistams viską, ką nutars mūsų centrinis organas, iki paskutinių subyrėjusių (o dar ir indeksuotų) staklių, - kas tai? VALIO - patriotizmas? Patyrusio sendaiktininko logika? Beje, tikri patriotai pirmieji pasipriešintų visuotiniam turto iš-pardavimui užsieniečiams ir neoficialaus kapitalo savininkams, paprastas sendaiktininkas žino, jog kainą būtina mažinti tiek, kad kiekvienam nušiurusiam sendaikčiui atsirastų atitinkamai nušiuręs pirkėjas.

Tačiau jeigu įstatymo rengėjai nuosekliai įtikinėtų, jog visa-

pusiškai liberalizavę ekonomiką ir pavertę Lietuvą „Baltijos Honkongu“, jie sulauktų didžiulių užsienio investicijų ir lietuviško kapitalo grįžimo į tėvynę, jie nepadarytų loginės klaidos. Tuomet jų originalumas ir bravūra, nors ir daugelio kritikuojami, būtų paremti fanatišku tikėjimu ir tikslingumu. Pabandyk paneik! Pirma leiskite pabandyti!

Tačiau dėl loginės klaidos, padarytos įstatyme, galima nebelaukti bandymo, o *a priori* teigti, kad „kompensavimo projekto“ įgyvendinti neįmanoma.

Kas atbaidys pirkėjus

Ši klaida yra neteisėto privatizavimo kompensavimo, akcijų perskaičiavimo įtraukimas į įstatymą. Taip, ne viskas buvo tobulai sugalvota pačiuose įstatymuose, kai kas pataisyta nutarimuose, kai kurie sugebėjo privatizuoti ne visai švariais metodais. Tačiau ką reiškia šiandien paskelbti dalies privatizuoto turto grąžinimą valstybei? Niekas nesigilins, kuri dalis ir kodėl yra grąžinama. Bus di-i-idelis triu-u-ukšmas. Ir kapitalas (užsienietiškas ir lietuviškas) tuoj pat reaguos į realybe virstančią vadinamą nacionalizacijos riziką. Juo labiau, kad iš įstatymo teksto neaišku, ar tik neteisėtai privatizuotas turtas turi būti grąžinamas, ar ir privatizuotas pagal veikusius, bet „neteisingus“ (autorių akimis) įstatymus ir nutarimus.

Daugelis Lietuvoje kritikuoja Valstybinių įmonių įstatymo ir 1992 m. sausio 27 d. nutarimu Nr. 51 įteisintą būdą „kaupti“ privatų kapitalą iš įmonės pelno. Tuo metu toks kaupimas buvo laikomas pozityviu. Tačiau dėl infliacijos pelnas ėmė gerokai viršyti įstatinį kapitalą (kuris, kaip teisingai aiškina įstatymo autoriai, nebuvo laiku indeksuotas) ir galiojančių įstatymų padariniai smarkiai pranoko jų „architektų“ numatymus. Dabar galime tik spėlioti, kaip turėjo būti realizuojamas „51-asis“ nutarimas, kodėl nei jame, nei Valstybinių įmonių įstatyme nebuvo nustatytos konkrečios privataus kapitalo kaupimo ribos, kurių būtų nevalia peržengti. Kodėl esminis kapitalo didinimo iš savo lėšų, VĮ ir VAI statuso praradimas, pačiame įstatyme pateikiamas kaip savaiminis veiksmas. Įsigilinus vis labiau aiškėja, jog įstatymais leista vykdyti tai, kas šiandien vadinama **„stichiniu privatizavimu“.** Kita vertus, jeigu būtų vykdoma nuolatinė indeksacija, jeigu palūkanos už valstybinį kapitalą būtų kitokios, ir dar daug „jeigu“, tai ir padariniai būtų visiškai kitokie. Manau, tai geras įrodymas, jog „įstatymas ant popieriaus“ reiškia didelį spektrą galimų realizavimo būdų - tokių, apie

kuriuos autoriai galvojo, kuriuos tik įtarė ir kurių net negalėjo įsivaizduoti. Dėl šios gyvenimo išminties ypač verta susimąstyti, šiandien svarstant indėlių kompensavimo įstatymo projektą. Ir darosi neramu vien pagalvojus, kuo virsta mūsų krašte turto grąžinimas valstybei ir naujasis jo privatizavimas. Lietuva būtų padalyta į dvi kariaujančias stovyklas, kurių viena aiškintųsi, skųstų, ieškotų, kas ir kur gali būti nacionalizuota remiantis pakankamai neapibrėžto priimto įstatymo nuostatomis, kita gi - šauktųsi teisybės visame likusiame pasaulyje, o gal ir griebtųsi kitokių gynybos formų.

Akcijos ir teisingumas

Neverta labai džiaugtis ir tiems, kurie galėtų būti visai ramūs, nes pelno sąskaita niekad negavo akcijų, prie įmonių „perrašymo“ neprisidėjo, apskritai nieko neprivatizavo. Nekalta įstatymo nuostata, kad visų įmonių, įstaigų ir organizacijų ilgalaikis turtas turi būti indeksuojamas atsižvelgus į faktinį kainų pasikeitimą, o gautas vertės prieaugis priskiriamas akcijoms (pajamoms, kitiems piniginiams ir turtiniams indėliams), atsižvelgiant į jų išleidimo metus ir faktinį kainų indeksą per atitinkamą laikotarpį, reiškia štai ką. Visose įmonėse, bankuose ir t. t., turinčiose ilgalaikio turto, įvyks akcijų dalių perskaičiavimas - toms akcijoms, kurios buvo įsigytos seniau, priklausys didesnis vertės prieaugis, kurios vėliau - mažesnis, kurios ką tik išleistos - jokio. **Civilizuotame pasaulyje tokios problemos išsprendžiamos akcijų realaus kurso pokyčiais, sąlygojamais bendrovės turto vertės didėjimo, turimų rezervų, pelningumo ir t. t. Nuo realaus kurso turi priklausyti ir naujai leidžiamų akcijų emisijos kaina. Tautiečiai šito nežino ar nedaro? Įstatymo autoriai jiems padės, perdalys viską valios aktu.**

Panagrinėkime, ar tokiu būdu bus atkurtas teisingumas. Štai pavyzdys: 1991 metais jūs nusipirkote banko akcijų, 1992-aisiais jūsų pavyzdžiu pasekė ir brolis. Vėliau brolio bankas gavo didžiulį pastatą kaip įstatinio kapitalo dalį, jūsų gi bankas nebuvo apsukrus, tad iki šiol patalpas nuomojasi. Indeksavus brolio banko ilgalaikį turtą, jis gaus solidų priedą prie turimų akcijų, išaugs jo kapitalo dalis. Jūs gi negausite nieko, nors ir nujaučiate, kad jūsų 1991 metais sumokėti 10 tūkstančių rublių niekaip neprilygsta vakar už tokią pat akciją įdėtiems 100 litų. Iš tikrųjų 1991-1993 metais dėl neigiamų realių palūkanų visi bankuose buvę nacionaliniai pinigai ir akcijos realiai nuvertėjo. Kas imsis atlyginti? Gal vadovaujantis įstatymo rengėjų logika surasti visus gavusius kreditus ir įstatymu skirti jiems prievolę kompensuoti indėlių

ir akcijų nuvertėjimą?

Pavyzdį galime nagrinėti toliau: tarkime, jūsų brolis neseniai pardavė savo akcijas biržoje. Priėmus įstatymą, kam priklausys jo akcijai tenkantis prieaugis - jam ar naujajam savininkui? Jeigu pastarajam, koks čia teisingumas? Už tuos pačius pinigus jis galėjo nupirkti 1994-aisiais išleistą akciją. Tačiau negąsdinkime skaitytojų daugybe techninių detalių. Kam jiems galvoti apie tai, kuo nesirūpino net įstatymo rengėjai? Tačiau gyvenimas nepamiršta ir neatmeta jokių smulkmenų, jokių detalių - gyvenime viskam reikės surasti atsakymą ir tinkamą sprendimą.

Karas, o ne infliacija

Apie tokius „lokalinius“ neteisingumus, įgyvendinant „teisingumo atkūrimo“ įstatymą, galėčiau ir neminėti. Kadangi neteisybė įgautų tikrai visuotinį mastą. Juk akcijoms dėl turto indeksavimo priklausantis prieaugis pakeis ir akcijų balsavimo teisę. Vadinasi, tie, kurie akcininkais tapo paskutiniai, praras dalį jiems priklausančių balsų, o galbūt ir valdymo kontrolę. Gal jiems, šitokiems piktavaliams, taip ir reikia? Tačiau piktos valios neturėdami, šie žmonės teisėtai įsigijo akcijų, perskaitę įstatymus atitinkantį akcijų emisijos prospektą, sąmoningai apsisprendę, ar verta įsigyti šitiek akcijų ir šitokią valdymo kontrolę.

Remiantis įstatymais, niekas negali mažinti jų balsų svorio, niekas negali skirti kitiems akcininkams, pamirštant juos, jokios bendrovės priteklių dalies (taip pat ir susijusios su indeksavimu). Todėl teisingumas vieniems tuoj pat virstų neteisingumu, skriauda kitiems. Kapitalo rinka po tokių transformacijų būtų visiškai sujaukta, o kadangi akciniais santykiais šiandien susipynusi visa Lietuva, visą ją pradėtų krėsti karštligė. Svarbiausia, kad vienos kariaujančios pusės teisės būtų ginamos vienu įstatymu (priimtu referendumu), kitos gi pusės - visais kitais Lietuvoje veikiančiais įstatymais.

Seniai išbandyta, kad ten, kur nėra teisinių problemų sprendimo būdų, žmonės griebiasi jėgos. Taigi infliacija, turėsianti tapti, kaip pranašaujama, svarbiausiu „konstitucinio įstatymo“ padariniu - tai ne baisiausias išbandymas. Nes pirma prasidėtų Ekonominis piliečių karas. Didelė dalis Lietuvos įmonių, bankų nustotų galvoti apie ateitį, kadangi visų žvilgsniai būtų nukreipti praeitin, į perdalijimą, į savigyną ir puolimą. Taip pat ir žmonės – užuot siekę realių pajamų ir

kuriamojo darbo, pasitenkintų pažadais dėl indėlių kompensavimo ir visas jų dėmesys būtų sutelktas ties politinėmis aistromis ir perdalijimo procesu, ties priešų (kurių neabejotinai atsiras, susidūrus su sunkumais) paieška ir pasmerkimu.

Prieš destrukciją

Šiandien Lietuvoje dar nėra kariaujančių pusių, šiandien tarp žmonių tik barikados. Ruošiamės. Tačiau kiekvienas, nulipęs nuo barikados, nesvarbu, ar pritariantis Referendumo įstatymui, ar neigiantis jo įgyvendinimo galimybę, jaučia, kad teisybė kaip ir visuomet yra kažkur viduryje. Kad sunkiai paneigiami vienos pusės įrodymai, jog valstybės turto Lietuvoje buvo ir yra nemažai, reikia tik protingai juo pasinaudoti. Kad suprantamos ir kitos pusės abejonės, jog vargu ar jis vertas tiek, kiek prireiks indeksavimui, ir vargu ar gautais pinigais reikia spręsti tik indėlininkų problemas. Nulipęs nuo barikados žmogus jaučia, kad nevienodai vertintų galimybę kompensuoti santaupas jų netekusiai senutei, gaunančiai 100 litų pensiją ir keturiasdešimtmečiui buvusiam sandėlininkui, kuris gyveno ir gyvena be vargo. Teisybė pasislėpusi barikadose ir tik pradėjus kariauti paaiškės, kas už ką ir prieš ką, kiek teisingumo kieno pusėje.

O gal praregėję nuo politinių debatų mes jau šiandien pajėgtume prieiti išvadą, jog būtina sustabdyti bet kokį neviešą privatizavimą, privatizavimą naudojant pelną? Pakeisti įstatymus, kurie leidžia tai daryti, ir stebėti, kad įstatymų būtų laikomasi. Inventorizuoti visą dar neprivatizuotą turtą, iškratyti visokio plauko biurokratų parengtus „neprivatizuotino“ turto sąrašus (kuris iš tikrųjų yra neprivatizuotinas tik pagal Privatizacijos įstatymą). Pagaliau suprasti, jog neprivatizuotas turtas naudojamas neefektyviai ir neduoda tiek naudos, kiek galėtų, privatizuoti tiek, kiek būsime drąsūs apsispręsti. Liberaliomis sąlygomis, bet ne destrukcija vilioti investuotojus. O pajamos - pajamos turi būti skiriamos tiems, kam jų labiausiai reikia. Kas, kita vertus, labiausiai nusipelnė kuriant tą turtą. Prisimenat pradžioje minėtą pensinio draudimo reformos būdą? Jo nepanaudojome, o dabar stebėdami, kaip artėja prie kracho pensinio aprūpinimo sistema ir kaip dėl socialinio sprogimo gali būti nutrauktos bet kokios reformos, ką darome? Bet kokie bandymai reformuotis stringa Lietuvoje dėl to, kad nėra lėšų „šiandieniniams pensininkams“.

Svarstantieji įstatymą lyg ir įsitikina - tokių lėšų yra. Mąstantieji pritaria - tos lėšos labiau nei kam kitam priklauso būtent pensininkams. Todėl įstatymu (Jūsų valia, konstituciniu ar ne) turėtų būti nustatyta, kad visos įplaukos iš privatizavimo naudojamos pensijų lėšoms kaupti, tuo pat metu vykdant pensinio aprūpinimo reformą ir pereinant prie kaupiamojo draudimo pensijų fonduose. Toks kelias padėtų žmonėms, kuriems labiausiai reikia pagalbos ir kartu padėtų mums visiems. Nebūti sistemos įkaitais, tapti savo šiandienos ir rytdienos šeimininkais. Tai konstruktyvus kelias į ateitį, todėl juo ir verta, ir būtina eiti.

„Respublika“, 1994 m. birželio 23 d.

ENTUZIAZMO IR PAŠĖLUSIO DARBO METAI

Lietuvos laisvosios rinkos institutas švenčia ketvirtąjį gimtadienį

Šeši ekonomistai: Kęstutis Glaveckas, Nijolė Zambaitė, Petras Auštrevičius, Dainius Pupkevičius, Elena Leontjeva, Darius Mockus, kartu dirbę ruošdami knygą „Rinkos ekonomika ir valstybinis reguliavimas“, 1990 metais nutarė įsteigti institutą, kuris taptų laisvos rinkos idėjų skleidimo centru besireformuojančioje Lietuvoje. Tai buvo laikai, kai Lietuva tik kovojo už savo nepriklausomybę, kai politikoje vyravo imperijos interesai, o ekonomikoje - socializmo dogmos.

Tuojau po instituto įsteigimo iškilmių 1990 metų lapkričio 20 d. susiskirstėme į tris darbo grupes - įstatymų rengimo bei ekspertizės, pinigų ir bankų bei privatizacijos. Labai greitai pirmoji grupė susijungė su antrąja ir tiesiog įsiveržė į vykstančią Lietuvos bankų reformą. Atlikome Lietuvos banko parengto Komercinių bankų įstatymo projekto ekspertizę, pateikėme savo pasiūlymus. Supratę, kad kova dėl dalinių pasiūlymų geriausiu atveju duos tik kai kuriuos kosmetinius pataisymus, nutarėme veikti kitaip. Sukūrėme savo komercinių bankų įstatymo koncepciją, jos pagrindu parengėme įstatymo projektą. Pristatydami šį projektą Aukščiausiosios Tarybos komisijoms, Vyriausybei, bankams, mes pranešėme apie savo instituto atsiradimą, jo poziciją ir siekius. Tiesą sakant, pradžioje požiūris į ką tik gimusį institutą nebuvo itin palankus - jauni, niekam nežinomi žmonės (išskyrus profesorių K. Glavecką) pretenduoja mokyti valdžią, šviesti žmones, drįsta turėti savo reformos vizijas. Tai buvo beveik įžūlu. **Tačiau kai išmokome pateikti pagrįstą nuomonę, racionalų pasiūlymą, subalansuoti idėjų radikalumą su ramybe ir korektiška laikysena, požiūris ėmė pamažu keistis.**

Nors mūsų pateiktam komercinių bankų įstatymo projektui pritarė daugelis deputatų ir komisijų, galiausiai nugalėjo Lietuvos banko pozicija. Supratę, kad kova dėl alternatyvaus įstatymo pralaimėta, nenusiminėme, bet aktyviai darėme įtaką priimant galutinę įstatymo versiją. Manau, kad šis pirmasis instituto projektas buvo labai svarbus, leido geriau suvokti mūsų galimybes, tinkamiausią veiklos taktiką, susipažinti su pagrindiniais politikos ir ekonomikos veikėjais, suprasti juos „varančius“ interesus. Ši pirmoji „nesėkmė“ padėjo busimųjų pasisekimų pagrindus.

Kai bankų įstatymas buvo priimtas, nuo Lietuvos banko atskirtos komercinės funkcijos (dėl ko mes smarkiai kovojome) ir nusistovėjo normali bankų sistemos veikla, instituto prioritetu buvo pasirinktas privatizavimas ir ekonomikos liberalizavimas. Tuomet, kai kainos ėmė „laisvėti“, o prekybiniai ryšiai byrėti, Lietuvos ekonomikai būtinai reikėjo koncentruotos ir nesuvaržytos prekyvietės. Tokia prekyviete galėtų tapti stambi prekių birža, tačiau atskirų grupių interesai tąsė ir kraipė šią idėją, vis labiau nutolindami realią prekybos koncentraciją. Paprašytas parengti prekių biržos įstatus, institutas neapsiribojo formaliu šio darbo atlikimu, stengėsi suvienyti visas racionalias grupes, suinteresuotas biržos įsteigimu. Gal mūsų įtaka ir nebuvo lemiama, bet suvienyti jėgas iš tikrųjų pavyko. Pakreipus kiršinimo energiją kita linkme, „Lietuvos birža“ greitai sutvirtėjo, prekybos apyvartos buvo didžiulės, atsiradusi koncentruota pasiūla išgelbėjo daugelį įmonių nuo prastovų ir gamybos stabdymo.

O kadangi privatizavimas naudojant čekius jau sparčiai vyko, instituto analitinis darbas apėmė tolimesnį privatizacijos etapą. Išvada buvo aiški - tikroji privatizacija įvyks tik po to, kai „čekinio“ privatizavimo būdu išsklaidyta nuosavybė bus koncentruota, atsidurs motyvuoto savininko rankose. Tuomet dalis instituto bendradarbių patraukė į neartus praktinio privatizavimo laukus, įsteigė pirmąjį investicinį fondą „Lietuvos investicija“. Kiti gi liko institute ir pradėjo rengti vertybinių popierių rinkos teisinius griaučius. Tik iš šalies gali pasirodyti, jog tai pilkas ir nuobodus darbas. Iš tikrųjų buvo kitaip. Duok Dieve, kad tokie entuziazmo ir pašėlusio darbo laikai dar kada nors pasikartotų! Vakarais į institutą susirinkdavo puikūs teisininkai, ekonomistai, draudimo specialistai, studentai. Visi mes kūrėme ir ginčijomės, ir tuo pačiu mokėmės ir ieškojome, vienas su kitu dalijomės „atradimais“ ir abejonėmis. O kai įstatymas buvo paruoštas ir įteiktas Vyriausybei, liko „techninis“ darbas - apginti savo koncepciją, paversti ją realybe. Tai pavyko. Ir iki šiol Lietuvos vertybinių popierių rinka ir birža veikia pagal mūsų parengtą dokumentą, turintį ilgą ir sofistikuotą pavadinimą „Vertybinių popierių emisijos, viešosios apyvartos ir vertybinių popierių biržos laikinieji nuostatai“.

Po to sekė dar vienas konkuruojančių grupuočių suvienijimas, vardan kuo greitesnio ir racionalaus vertybinių popierių biržos

įsteigimo. Institutas pasitraukė iš aktyvios veiklos vertybinių popierių rinkoje po to, kai buvo pasirašyta sutartis su Prancūzija dėl pagalbos steigiant biržą, kai pajudėjo biržos kūrimo darbai ir jau etatiniais pagrindais pradėjo veikti Vertybinių popierių komisija. Šiuo, o vėliau ir kitais besikartojančiais atvejais institutui reikėjo tinkamai pasirinkti momentą, kuomet būtina pasakyti: „**Mūsų darbas padarytas, mes galime ir turime pasitraukti**“.

Tuomet paprastai atsirasdavo pakankamai motyvuotų žmonių, galinčių tęsti darbus, taigi **mes žinojome, kad mums nustojus tiesti bėgius, jais važinės traukiniai, ir bėgiai bus tiesiami toliau.**

Kas itin svarbu - rengdami teisinę bazę mes esame objektyvūs, nes puikiai žinome, kad kuriame ją ne sau. Nors, tiesą sakant, visuomet būna pasiūlymų dirbti tose struktūrose, kurias mes padedam įsteigti. Manau, kad tai butų nekorektiška. **Reikia tvirtybės nenutolti nuo savo misijos ir atsakyti „ne“ ten, kur tu esi pageidautinas, bet ne būtinas.**

Panašiai, kaip iš vertybinių popierių rinkos, pasitraukėme mes ir iš Lietuvos vystymo banko - pirmojo tarptautinio banko, kuriam, bendradarbiaudami su Europos rekonstrukcijos ir plėtros banku, Šiaurės investicijų banku bei Finansų ministerija, parengėme statutą bei įstatymą dėl jo patvirtinimo. Šiam bankui, sumanytam Šiaurės šalių Baltijos investicijų programos rėmuose dar 1992 metais, ilgai nesisekė. Sužinoję 1993 metų pradžioje, kad su Lietuvos investicijų banku užsienio partneriai dėl daugelio problemų nežada turėti jokių santykių, kad visi Lietuvai skirti Siaurės šalių kreditai bus sunaudoti Estijos ir Latvijos mažoms ir vidutinėms privačioms įmonėms finansuoti, nutarėme imtis iniciatyvos. Kadangi didžiuma banko steigimo ir teisinės bazės rengimo klausimų dar buvo neišspręsti, prireikė išmokti vesti derybas, palenkti Lietuvos interesams garbingus partnerius iš Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko bei Šiaurės investicijų banko. Nepaisant kai kurių sunkių, o kartais ir beviltiškų situacijų, jau 1993 m. spalio mėnesį pristačiau įstatymo projektą Vyriausybei, o gruodžio mėn. pabaigoje jam pritarė ir Seimas. **Pirmas tarptautinis bankas, kurio paskirtis - teikti ilgalaikius kreditus mažoms ir vidutinėms privačioms įmonėms, taip pat investuoti į jų akcinius kapitalus, tapo realybe.**

Dėl veiksmų, susijusių su šio banko įsteigimu, teko įsivelti ir į kitą aštrią diskusiją – dėl buvusio Lietuvos investicijų banko likimo. Mūsų nuomonė buvo

nedviprasmiška – kadangi šis bankas lieka už tarptautinių donorų akiračio, jo misija baigta. Vidaus bankas, kuriam kapitalą ir kredito išteklius privalo sukrapštyti Vyriausybė - iš vargšams priklausančių biudžeto pinigų – Lietuvai yra nereikalingas. Toks bankas būtų tik korupcijos, neefektyvaus išteklių paskirstymo šaltinis. **Apskritai, bankų verslas privalo būti daromas privačiais pinigais, valstybei būnant teisėju, bet ne žaidėju.** Tačiau kai kurių sluoksnių interesas turėti būtent valstybinį pigių kreditų banką pasireikšdavo vis stipriau. Pasipriešinusi šiems interesams ir supriešinusi jiems ekonominio racionalumo ir efektyvumo argumentus, turėjau gerą progą išbandyti savo kaktos tvirtumą ir kantrybę. Banko, kurį jau buvo nutarta likviduoti, statutas kažkokiu stebuklingu būdu vėl ir vėl atsidurdavo Seime, siekiant įteisinti jo tolimesnį gyvavimą. Tačiau kitos stebuklingosios jėgos nukreipdavo mane reikiamu laiku į reikiamą vietą, suteikdamos šansą sužinoti ir sustabdyti...

Įdomu ir tai, kas atsitiko su Investicijų banke esančiais valstybės vertybiniais popieriais (privatizuotų įmonių neprivatizuotais akcijų likučiais). Jie buvo perduoti įsteigtam Vertybinių popierių fondui, kurio įstatuose mes siūlėme aiškiai suformuluoti jo paskirtį - privatizuoti valstybei priklausančius įmonių akcijų paketus ir... po to išnykti. Pasipriešinti biznio darymo valdiškais pinigais ideologijai mes sugebėjome - įstatuose numatyta, kad fondas negali pirkti akcijų (toks noras buvo), tačiau apginti konceptualią fondo paskirties idėją pritrūko galios. Ir iki šiol fondas visiškai neparduoda turimų akcijų, nors jų reali vertė nenumaldomai artėja prie nulio, o valstybės politikos darymo ideologai vis brandina mintis apie „aktyvų ir efektyvų valstybės dalyvavimą, valdant akcines įmones“. Gėda pasakoti, kuo tas valdymas virsta tikrovėje... Ir kalti ne „iešmininkai“. Kalta sistema. Todėl tikslas yra privatizuoti, o ne ieškoti tinkamesnių kadrų.

Geriausiai instituto poziciją atitiko ir atskleidė vadinamoji „Valiutų taryba“, kuri Lietuvoje praėjo kelią nuo ramių tyrimų objekto iki neturinčio jokių šansų iššūkio, kol galiausiai tapo tikroviška Lietuvos pinigų saugotoja. Propaguojant Valiutų tarybos idėją, stengėmės paaiškinti, kad tai būtų galas socializmui - dotacijoms, pigiems kreditams, nepadengtiems nuvertėjantiems pinigams. Kad tai bus presas, kuris privers daryti reformas ne tik Vyriausybės rūmuose, bet ir visose įmonėse, kurios norės išgyventi. Daug nuogąstaujama, kad kainos vis dar kyla, tad gamintojams darosi vis sunkiau. Tačiau ar mes jau pamiršome aksiomą apie tai, kaip neracionaliai naudojame žaliavas, energiją, kaip neefektyviai dirbame ir valdome? Plaukiojantis valiutos kursas leidžia palaikyti tokios „švaistymo ekonomikos“ gyvavimą, fiksuotas gi pinigų inkaras spaudžia „arba – arba“. Tai sunku, tai ne visiems priimtina. Bet tai tikroji reforma.

Neatsitiktinai Valiutų tarybos sprendimo vertę pajutome tuomet, kai Lietuvai grėsė referendumo indeksacija. Tuomet net ir paprasti žmonės ėmė klausti savęs:

„O kaipgi lito padengimas tvirta valiuta, kažin ar pavyks jį išsaugoti?“ Žmonėms tuomet iškilo ir daugiau keblių klausimų. Referendumui teikiamo įstatymo tekstas buvo toks painus ir ilgas, kad ir ekspertams prireikė kelių savaičių jį išanalizuoti. Nenorėdami palikti referendumo vien didžiųjų partijų dvikovai, mes supratome savo misiją kaip inicijuojamų ekonominių ir socialinių procesų įvertinimą, jų pasekmių paaiškinimą Lietuvos žmonėms. Pradžioje darbas atrodė beviltiškas. Referendumo populiarumas buvo neginčijamas. Daugelio žmonių nuomone, viešai pasisakyti buvo labai nesaugu. Bet mes padarėme - susibūrę su kitais mokslininkais ir praktikais, mes suteikėme žmonėms galimybę išgirsti trečiąją, nepriklausomą nuomonę. Nežinia, ar tai paveikė referendumo rezultatus, tačiau pabaigę ekspertinius darbus, mes pastebimai nurimome. Išvada buvo netikėta: **net jei referendumas surinktų reikalingus balsus, įgyvendinti šį įstatymą būtų neįmanoma.** Nors sumaištis, be abejo, kiltų...

Paminėjau čia svarbesnius ir įdomesnius instituto praeities darbus. Juk būtent jie - darbai - leidžia suprasti, kaip koncentravosi ir ryškėjo mūsų misijos suvokimas. Pasakyti, kad jis buvo toks nuo pat pradžių, būtų tikrai nesąžininga. Taigi, artėjant ketverių metų jubiliejui, instituto misija atrodo taip: **„Visomis išgalėmis prisidėti prie laisvos rinkos sukūrimo Lietuvoje. Šviesti visuomenę ir valdžią, supažindinti juos su laisvos rinkos alternatyva ir suteikti sąlygas ją priimti. Nepasitenkinti skambiomis frazėmis apie valdžios nereikalingumą ir rinkos privalumą, bet rasti konkretų būdą tinkamai įgyvendinti propaguojamas idėjas Lietuvoje ir įforminti tai įstatymais. Stiprinti institucinę bazę, kurti rinkos infrastruktūrą, plėtoti privatų sektorių.“**

O kaip šiandien atrodo institutas, turintis tokius ambicingus planus? Straipsniai, kurie pradžioje gimdavo taip sunkiai, dabar išeina iš instituto dešimtimis per vieną mėnesį. Vienu metu „gaminamos“ net trys solidžios vertimų knygos. Sukurta ryšių su visuomene sistema leidžia greitai ir efektyviai perteikti informaciją apie instituto atliekamus darbus, paveikti valdžios priimamus sprendimus arba įspėti apie jų pasekmes. Kiekvienas instituto bendradarbių straipsnis - tai kurios nors unikalios istorijos apie rengiamą ar atidėliojamą ekonominės politikos sprendimą atspindys. Kartais straipsniai paveikdavo tos istorijos tėkmę, kartais būdavo tik pareigos ištarti tiesą išraiška. Dabar vis daugiau ant mūsų stalo analitinio darbo, konceptualių pasiūlymų matmenų. Bet, kai tik valdžios kojos nuslysta į pramintą socialistinio paskirstymo taką arba džiaugsmingai šoka į

sofistikuotą vakarietiško reguliavimo pelkyną, institutas siunčia savo kareivius į reformos karo linijas.

„Laisvoji rinka", 1994 m. lapkritis